



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SERIEN „MIN HJEMSTAVN“ NR. 8

NORDVESTFYN

AF

Statsgeolog V. MILTHERS, Lærer CHR. PETERSEN,
Overlæge O. HELMS, Museumsass., cand. mag. Sv. LARSEN,
Lektor, cand. mag. H. H. FUSSING, Landbrugslærer SILIAM BJERRE,
Stadsingeniør H. V. RYGNER, Landsarkivar, cand. mag. H. HATT,
Lektor, mag. art. H. V. CLAUSEN

Under Redaktion af

H. V. CLAUSEN OG HILMAR ØDUM



H. HIRSCHSPRUNGS FORLAG

KØBENHAVN MCMXXXVII

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Jordlag og Landskabsformer. Statsgeolog <i>V. Milthers</i>	3
Nordvestfyns Plantevækst. Lærer <i>Chr. Petersen</i>	17
Nordvestfyns Fugleliv. Overlæge <i>O. Helms</i>	23
Nordvestfyns Oldtidsminder. Museumsassistent, cand. mag. <i>Sv. Larsen</i> ...	30
Historiske Mindesmærker i Nordvestfyn. Lektor, cand. mag. <i>H. H. Fussing</i>	42
Landbrugets Kulturhistorie. Landbrugslærer <i>Siliam Bjerre</i>	62
Odense. Stadsingeniør <i>H. V. Rygner</i>	75
Assens, Middelfart, Bogense og Kerteminde. Landsarkivar <i>H. Hatt</i>	90
Historiske Begivenheder paa Nordvestfyn. Lektor, cand. mag. <i>H. H. Fussing</i>	98
Folk og Sprog i Nordvestfyn. Lektor, mag. art. <i>H. V. Clausen</i>	106
Emneregister	115

Kort Side 56—57.

Copyright 1937

by

H. HIRSCHSPRUNGS

FORLAG

JORDLAG OG LANDSKABSFORMER FØR ISTIDEN

Nordfyns og Vestfyns Kyster ligger dels aabne ud mod Kattegat og Lillebælt og dels indelukkede i Fjorde og Vige. Paa lange Strækninger er de ganske lave, men der optræder andre Steder stejle, nøgne Skrænter især paa udsatte Steder, saasom ved Kerteminde og paa Hindsholm, ved Røgle, Wedellsborg, Sønderby Klint Syd for Assens og paa Helnæs. Her har man Lejlighed til at faa et Indtryk af, hvorledes et Snit igennem Jordlagene tager sig ud. Det er dog kun paa et Par Steder at man har Adgang til at se Jordlag, der hører til den Undergrund, som Istidens Jordlag hviler paa.

I næsten hele Nordvestfyn bestaar denne Undergrund af Mergel og Ler fra den ældste Del af Tertiærtiden. Men kun paa et Par Steder træder disse faststaaende Lag frem i Kystklinter, og de kommer ingen Steder til Syne inde i Landet. Dertil ligger de for dybt, og det er kun fra Boringer man ved, hvad de bestaar af og hvor dybt de ligger. Der er nok nogle Steder, hvor der kommer Jordlag af samme Art til Syne i Kystklinter og inde i Landet, men det er da i Form af Flager eller som foldede Lag, som Istidens Indlandsis har revet løs fra Undergrunden og flyttet hen eller foldet op paa deres nuværende Plads. Der forekommer saaledes i Kerteminde Egnen Flager af en graa Mergel, Kerteminde Mergelen, der oprindeligt er opstaaet i Tertiærtidens ældste Tidsrum, »Paleocæntiden«.

Kerteminde Mergelen er synlig paa en 900 m lang Strækning i Klinten S.Ø. f. Kerteminde. Det er en blød, graa, kalkrig Leraflejring med haardere, forkislede Lag. I disse haarde Partier kan findes enkelte Forsteninger, medens de bløde Lag er yderst fattige paa større Forsteninger. Imellem Kerteminde og Munkebo træder Kerteminde

Mergelen mange Steder nær op til Jordoverfladen og har en betydelig Udbredelse, hvorfor den i udstrakt Grad anvendes til Mergling.

Fra den efterfølgende Periode af Tertiærtiden, Eocænet, træder der især ved Røgle Halvøens Kyster opskudte Aflejringer af *Plastisk Ler*, ogsaa kaldet »Lillebæltler«, frem i Dagen, dels ved Østkysten men mest ved den østlige Del af Nordkysten, *Røgle Klint*. Det forskelligt farvede, stærkt plastiske Ler giver ved sine mangfoldige Skred Kysten et ejendommeligt Udseende. Omtrent midt i dette Kystparti med *Plastisk Ler* fremtræder der i Østvæggen af en lille Dal ca. 160 m N.V. for Holmehus en molerlignende Bjergart med Lag af *vulkansk Aske* af samme Art som de velkendte Lag paa Mors. Den



0 50 100m Moræneler Smeltlevandsand Kertemindemergel Skred Vegetation

Snit af Klinten ved Lundsgaard, 3 km S.Ø. for Kerteminde, der viser, at Lagene er bragt i Uorden. Højden dobbelt Størrelse i Forhold til Længden (efter H. Gry).

samlede Lagmægtighed er ca. 10 m eller mere. Man har dermed Eocænets Bundlag repræsenteret i Røgle Klint. Ved Vestenden af Forekomsten af *Plastisk Ler* findes der ogsaa Lag fra en yngre Periode af Tertiærtiden, *Oligocæntiden*. Der findes nemlig her mellem de lodretstaaende Grænsevægge af *Plastisk Ler* (mod Øst) og *Moræneler* (mod Vest) lodret staaende Lag af *Glimmerler* og *Glimmersand*.

Ved Kysterne af Æbelø optræder der mange Steder forstyrrede Lag af tertiære Jordarter af samme Art som dem ved Røgle Klint.

Fra den følgende Periode af Tertiærtiden, *Oligocæntiden*, stammer nogle forsteningsrige Lag, som kan ses i Kystskrænten i Øxenrade Skov Sydvest for *Middelfart*. I den lave Skrænt ses en rødbrun Stenart, som er opstaaet ved, at det oprindelige, glaukonitholdige Ler (*Grønsandsler*) er forvitret og er blevet sammenkittet af den opstaaede Rust til en haard Masse. Samtidig er selve Kalkskallerne i Laget opløst, men Aftrykkene viser, at der har været Forsteninger af Snegle og Muslinger til Stede i rig Mængde. Saa vidt det vides, er det faststaaende Jordlag der her optræder. Tilsvarende Lag har ogsaa været synlige i Jernbaneudgravningen tæt Vest for *Middelfart*. — Et andet Sted i Nærheden, nemlig i Klinten i Nordspidsen af Fænø forekommer der *Glimmersand*, ogsaa af tertiær Alder.

ISTIDENS AFLEJRINGER

Nogen større Rolle spiller disse ældre Aflejringer imidlertid ikke i Opbygningen af Fyn; det fynske Landskab er udelukkende *Indlandsisens* Værk, skabt af Isen selv eller af de kolossale Masser af Smeltevand, der strømmede ud fra den.

De Jordlag, der er dannet direkte af Isen, er lette at kende paa, at de mangler enhver Antydning af Lagdeling. Først iblandt dem kommer *Moræneleret*, den gode, fynske Lerjord. Overalt hvor vi kan komme til at se et Snit igennem Moræneleret (i en Lergrav, Drængrøft eller Udgravning af anden Art) ser vi, at det er federe eller magrere Ler, fuldt af regelløst indblandet Sand, Grus, smaa og store Sten. Indblandingen af Grus og Sten kan gaa saa vidt, at det hele bliver til Morænegrus.

I Modsætning hertil staar *Smeltevandsaflejringerne*, der altid er tydeligt lagdelte. Vandet, der skyllede Ler, Sand og Grus ud fra Isen, har haft meget forskellig »Transportevne« paa Grund af sin forskellige Hastighed, og derfor er alt det medførte Jord blevet *sorteret*: groft Ral og Grus er blevet aflejret for sig, finere Sand for sig og det allerfineste Lerslam for sig. Vi ser disse fint lagdelte Sand- og Gruslag i enhver Grusgrav, og det fineste Smeltevandsler, Teglværksleret, skal vi høre mere om i det følgende.

Nu var »Istiden« imidlertid ikke een, lang, uafbrudt Istid; indimellem var der Afbrydelser, hvor Isen smeltede fuldkommen bort fra Danmark, og Klimaet var lige saa varmt som nu. Disse Afbrydelser kaldes »*Interglacialtider*« (»inter« = mellem; »Glacialtid« = Istid), og paa Bunden af Interglacialtidernes Have og Søer aflejredes Dynd, Sand og Ler med Levninger af Dyr- og Plantelivet.

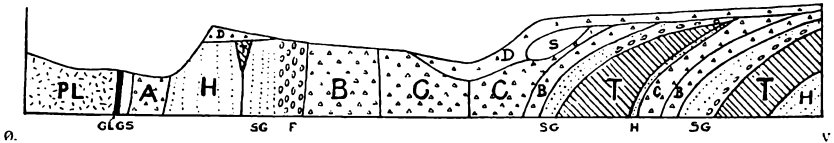
Det er dog ikke almindeligt at finde disse Interglacialaflejringer liggende uforstyrret i deres oprindelige Leje. Hvert følgende Fremstød af Indlandsisen har enten sønderbrudt dem og bragt dem ud af Stilling, eller ligefrem skrællet dem itu og indblandet dem som Flager eller Smører i Moræneleret.

I *Glamsbjerg* Teglværksgrav findes der saaledes tynde Flager og Slirer af det forsteningsførende, interglaciale »Cyprinaler«, som Indlandsisen har hentet fra den vestlige Del af Østersøen, men som der i større Stil er Flager af i Ristinge Klint paa Langeland og i forskellige Klinter langs Sydkysten af Ærø. — Smaalag af samme Art forekommer ved Sydkysten af Helnæs.

I større Stil træder der forsteningsførende Ler fra Istiden i Dagen i *Røgle Klint*, hvor omstaaende Skitse viser, at meget forskellige Lag

af Ler og Sand kommer til Syne. Det med T betegnede Lag er fedt stenfrit Ler, der indeholder Skaller af forskellige arktiske Muslinger, deriblandt Tallerkenmuslingen *Tellina calcarea*, hvorfor Leret kaldes »Tellinaler«. Dette Ler kan som mægtige Flager følges fra Klintens Fod næsten til dens Overkant og hører til Lagrækken mellem de to ældste Morænelag A og B.

Saaledes som Skitsen viser, staar med Undtagelse af det øverste Morænelag (D) alle Lagene i Klinten med forstyrret Lagstilling. De forskellige Morænelag (A, B, C, D) adskilles fra hinanden dels ved Beskaffenheden og dels ved Hjælp af deres Indhold af Sten af for-



Skitse af en Del af Profilet i Røgle Klint. Højden forholder sig til Længden som $1\frac{3}{4} : 1$. Længden af det skitserede Stykke er ca. 400 m. Over den lavere, østlige Halvdel findes kratbevokset Skred.

PL = Plastisk Ler; GL = Glimmerler; GS = Glimmersand; H = hvidt Sand, foroven med tynde Lerlag; T = Tellinaler; SG = Sand og Grus; S = Sand med Brudstykker af Snegle- og Muslingskaller; A, B, C, D er de i Teksten omtalte Moræner.

skellig Art (særlig Forholdet mellem Flint og Granitsten). Da de yngste omlejrede Morænelag anses for at stamme fra sidste Del af Istiden, og der i Klintens østlige Del forekommer Lag fra et af Tertiærtidens ældste Afsnit, forstaar man, at en Gennemgang af Røgle Klint kan give Indblik i et langt Tidsrum af vort Lands geologiske Historie.

I Forbindelse hermed kan med Rette nævnes, at alt det, Indlandsisen har efterladt i vort Lands forskellige Egne, er ført hertil fra andre Omraader. Derom afgiver fremfor alt de mange forskellige Slags Sten Vidnesbyrd, der findes ved Kysterne og i Grusgrave, og som stammer fra vidt spredte Dele af Skandinavien og Østersøen. De viser, at der til forskellige Tider er kommet Is hertil fra meget forskellige Retninger.

Hvor kom Isen fra, og hvad Vej bevægede den sig?

At Isen i Istiden kom fra Skandinavien Fjelde, ved vi alle; men Isstrømmen er ikke altid kommet lige Nord fra; der kan være mange Afvigelser i dens Bevægelsesretning. — Hvordan faar vi nu noget at vide om dette paa Fyn?

Paa Steder, hvor Istidens Indlandsis er gledet hen over et haardt og fast Underlag, har Sten i Isen hyppigt indridset Mærker i dette

Underlag. Disse *Skurestriber* viser da de Retninger, i hvilke Indlandsisen har bevæget sig Saadanne *Skurestriber* kendes fra Klipperne paa Bornholm, paa Kalken i Fakse, ved København og andre Steder i Danmark. Noget tilsvarende er der ikke Lejlighed til at se paa Fyn, hvor den faststaaende Undergrund ligger saa dybt; men *Skurestriber*, som viser det samme, kan ogsaa være indridset i store Sten, der har ligget indkittet i Overkanten af Gruslag, som Isen har bevæget sig hen over. Hvor der saaledes ligger mange Sten ved Siden af hinanden, kan der fremkomme, hvad man kalder en »iskuret Brolægning«. Et meget smukt Eksempel derpaa har været og er muligvis stadigvæk synligt i Grusgrave tæt Nord for Landevejen Vest for Odense Aa ved Aasum. Her ligger Gruslagene dækket af nogle faa Meter Moræneler, der direkte stammer fra Smeltningen af Indlandsisen. Paa Grænsen mellem Gruset og Leret ligger en »iskuret Brolægning« af store Sten.

Da Dansk geologisk Forening i 1932 besøgte Stedet, var denne »Brolægning« af store isskurede Stenblokke særlig smukt fremme. Det blev da foreslaaet at søge dette Istidsminde bevaret, og da dette ikke kunde lade sig gøre paa selve Stedet, blev Stenene ført til Parken Munke Mose i Odense og nedlagt paa Rundingen ved Børnens Legeplads, som Pendant til den store Kæmpeblok. De blev her anbragt i samme Stilling som de havde i Grusgraven, saa at Furerne i Stenene stadig viser den Retning fra S.Ø. til N.V., i hvilken Indlandsisen bevægede sig fremad, den Gang den sidst dækkede Odense Egnen.

At Isdækket bevægede sig i denne Retning hen over disse Egne viser ogsaa et System af Dalfurer i Landskabet Nordvest for Odense. Det er »*Tunneldale*«, Dale der er formede af Smeltevandsfloder under Isdækket. Det nordligste af de tre Dalstrøg begynder i Sydøst med en Dal mellem Allesø og Næsbyhoved Broby og fortsætter sig til Margaard, kun afbrudt af en Bakkeryg S.Ø. for Søndersø Skov, hvor Odense—Bogense Landevej krydser Dalstrøget. Det næste Dalstrøg i dette System begynder ved Næsby og udgør videre mod Nordvest Lejet for Stavis Aa og Tverskovmølleaa til Tverskov Mølle Syd for Margaard. Det sydligste Dalstrøg kan fra Sydøst følges fra Sanderum Tørvehave og »*Sylten*«, hvor Odense Friluftsbad ligger, og videre forbi Enghave Huse, Nord om Stegsted og Munkerød Gaarde. Videre mod Nordvest følger Rydsaa paa en kort Strækning Dalstrøget, som derefter fra Korup Station følger en særlig Dal til Elstrup Mose ved Bredbjerg.

Medens det førstnævnte af de tre Dalstrøg paa et enkelt Sted er afbrudt af en Naturdæmning, men det andet ingen saadanne Afbrydelser har, bestaar det sidste af en Række Dalstykker, der tilsyneladende er hinanden uvedkommende. De ligger dog tydeligt i hinandens Forlængelse og besidder derved fuldtud det Kendemærke, der karakteriserer Langsøerne og Sørækkerne i Jylland, paa Sjælland og andre Steder som Spor af Smeltevandsfloders Løb under Isen; Retningen af Tunneldalene viser Retningen baade af Smeltevandets og Isens egen Bevægelse fremad. Det, disse »subglaciale« Dales Retning: S.Ø.—N.V. fortæller, staar derved i nøjeste Samklang med, hvad den isskurede Brolægning i Grusgraven ved Aasum afgav Vidnesbyrd om.

Dette System af Dale, der ligger i den lave, flade Fortsættelse af »Sletten« N.V. for Odense hen imod det bakkede Højland mod Sydvest, ender temmelig brat i et bakket Landskab imellem Margaard og Langesø. Dette Bakkedrag viser sig altsaa at være opstaaet langs Randen af det Isdække, ved hvis Bund Smeltevandet udgravede disse Render; det er altsaa en Art Randmoræne.

LANDSKABSFORMER

Under Omtalen af Tunneldalene Nordvest for Odense er vi allerede kommet ind paa at se, hvilken Sammenhæng der er imellem Isens Virksomhed og Landskabet. Landskabsformerne er ligefrem blevet udmodelleret af Isen og dens Smeltevand. — Lad os se lidt nærmere paa dette.

Landskabeligt rummer det nordlige og vestlige Fyn meget store Forskelligheder. Der er Strækninger saa flade, som man ellers kun finder dem faa Steder i det østlige Danmark. Men omvendt er der Landskabsomraader saa uregelmæssige, skiftende og særprægede i deres Overfladeform, at det ikke finder sin Mage noget andet Sted i vort Land.

Halvøen *Hindsholm* har et bakket Terræn, med aflange Bakker, der alle har Længden gaende i Nord—Syd. Denne Længdeudstrækning af Bakkerne staar i Forbindelse med, at Bevægelsen af Isen maa have haft samme Forløb. Selve Gletscheren maa have ligget ude i Storebælt, og derfra har den sendt en mindre Tunge ind i Kerteminde Fjord; omkring denne Tunge har Isen aflejret og oppresset en *Randmoræne*, nemlig de Bakker, der nu omgiver Fjorden. Højest naar denne Randmoræne i *Munkebo Bakke* (Udsigtspunktet »Lod-

denhøj«), hvorfra han har god Udsigt over baade Randmorænen og det »*Tungebækken*« (for Istungen), som Fjorden er.

Isen kan imidlertid ogsaa aflejre sit Moræneler under sig som en temmelig jævn, udglattet *Moræneflade*, og en saadan Moræneflade har vi i »*Sletten*«, Landskabet Vest for Odense Fjord til en Linie: Odense—Farstrup St.—Bogense, som bærer dette Navn og bærer det med Rette. Den Moræneflade, som her fremtræder saa udpræget, strækker sig videre mod S.Ø. forbi Odense til Amtets Sydgrænse og til Storebælt Syd for Kerteminde.

Kommer man fra Odense ud ad Landevejen vestpaa, eller hvis man fra et hvilket som helst Sted paa Morænefladen Vest for Odense Aa mellem Odense og Brylle gaar mod Nordvest, kan man lægge Mærke til, at Landskabet paa en og samme Gang hæver sig svagt og bliver noget ujævnt, og at det gradvis mere og mere taber Karakteren af Moræneflade. Denne Karakter hører helt op ved en Linie, der strækker sig fra Krængerup forbi Tommerup Station til Ravnebjerg, men som her brat skifter Retning fra S.V.—N.Ø. til S.Ø.—N.V. Vest for denne Linie ligger et storkuperet Landskab med høje Bakker og dybe Slugter.

Som det lønner sig at tage Udsigten fra Taarnet paa Munkebo Bakke med Fjordene paa begge Sider og at se ud over den flade nordfynske Slette, saa lønner det sig ikke mindre fra det højtliggende Bakkeland Rand lidt Øst for Ravnebjerg at se ud over dette lave Sletteland mod Fyns Hovedstad og se Munkebo Bakke i Baggrunden. Paa omstaaende Kort er med et Kryds (×) angivet et Punkt, hvorfra man har god Udsigt baade mod Syd, Øst og Nord, fordi Bakkelandet her har en Udløber. Vil man lære den nævnte Landskabsovergang at kende, gør man vel i at lægge Vejen fra Odense forbi Elmelund og førnævnte Punkt og videre mod Vest forbi Ravnebjerg ind i det bakkede og uregelmæssige Højland.

Fra Sletten Vest for Odense Fjord mellem Odense og Vigerslev former Overgangen mod Højlandet sig paa en anden Maade. Her er den lave, flade Slette nærmest Højlandet gennemfuret af lange Dalstrøg, de førnævnte Tunneldale, hvori Stavis Aa og Rydsaa har deres Løb. Videre mod Vest har Grænsen mellem Sletten og Bakkelandet et mere ujævnt Forløb, og Overgangen fra den ene Landskabsform til den anden træder ikke saa skarp frem.

Det stærkt bakkede Højland har paa Strækningen Farstrup og Harndrup Stationer sin Nordgrænse nær langs den nordvestfynske Jernbane. Fra Harndrup gaar dets Vestgrænse sydpaa, Vest om

Aarup og videre mod Sydsydøst i Retningen mod Glamsbjerg. Inden for dette uregelmæssigt formede Højland ligger Fyns højeste Punkter, Frøbjerg Banker og Omraadet omkring Vissenbjerg.

Mens vi i Skurestriberne og Tunneldalene (tildels ogsaa i Morænefladen) havde Vidnesbyrd om et Isdække, der har været i Bevægelse, saa har vi i det store Højland omkring Vissenbjerg—Frøbjerg Bavnehøj et Landskab, der paa en egen Maade fortæller, at det har faaet sin Form som Følge af, at Omraadet i det afgørende Tidsrum for Landskabets Udformning har været dækket af *Dødis*, en vældig Iskalot uden nogen fremadskridende Bevægelse.

Den mest karakteristiske Del af dette Landskab strækker sig fra Rugaard i Nord til Krængerup i Syd og fra Ravnebjerg i Øst til noget Vest for Aarup. Det rummer i sig paa een Gang Fyns højest liggende og mest uregelmæssige Landskab og nogle af de fladeste Strækninger, Landet har at opvise. I de uregelmæssigt bakkede Partier af dette Landskab optræder forskellige Jordlag: Moræneler, Grus eller Sand. De flade Partier bestaar derimod af stenfrit Ler, der i stor Udstrækning anvendes som Teglværksler. Bortset fra den store Teglværksindustri ved Stenstrup i Sydfyn, er da ogsaa de fleste fynske Teglværker knyttet til det her nævnte Omraade i Nordfyn. Men medens Lerlagene ved Stenstrup i nogen Grad er knyttet til Sænkninger i Landskabet, ligger Lerfladerne, de saakaldte »Væder«, i det nordfynske Omraade som Konsoller eller som fladt kuplede Bakker, *Plateauer*, omgivet af lavere liggende, mere uregelmæssigt Terræn. Ligesom Leret ved Stenstrup er Leret i disse Flader og Bakker afsat i Søer, og den eneste Mulighed for, at dette har kunnet foregaa, er, at disse Søer har ligget omgivet af *Dødis*.

Der skal nu nævnes nogle af de største af disse flade Partier med stenfrit Ler. Det nordligste omfatter *Vædehede*, et Parti, der er meget typisk for disse Lerforekomster i det hele. Det er en højtliggende Flade, der mod Vest, Nord og Øst grænser til lavere liggende uroligt Morænelandskab og kun mod Syd, ved Ornebjerg begrænses af en højere liggende Bakke. Fra den højt liggende, flade Mark Vest for Landsbyen Væde strækker der sig en 6—700 m lang Kløft ud til den lavtliggende Nordrand. Den 3 km² store Issø er herigennem bleven aftappet, den Gang det omgivende Isdække smeltede bort. Søens nu højtliggende Bund, *Vædehede*, udgøres af meget fedt Ler, der i tørre Tider slaar tommebrede Revner, men i fugtig Tilstand er meget sejt og vanskeligt at bearbejde.

Leret af denne Art er i denne Del af Fyn velkendt under Navnet

»Afgrunden« ved *Fuglevad Mølle* S.Ø. for Vissenbjerg; den har aftappet en stor Issø, der mod Nord begrænses af Højdedraget ved Vissenbjerg, men som paa de andre Sider har været begrænset af Dødis. Med sine indtil 20 m høje Skrænter og kun 2—300 Meters Længde fra sin spinkle Begyndelse oppe paa den jævne Lerflade ned til Plateauets Fod giver denne Slugt enhver, der gør sig den Ulejlighed at gøre Turen ad Fodstien paa langs igennem den, et imponerende Indtryk af den Kraft og Pludselighed, hvormed den korte, dybe Kløft maa være bleven dannet.

I Egnene omkring og Syd for Hovedlandevejen Assenbølle—Vissenbjerg—Skallebølle træder Modsætningen mellem de flade Lerplateauer og det tilgrænsende, uhyre kuperede og rigt varierede Landskab meget stærkt frem. Et godt Indtryk deraf kan man faa fra den høje Bakke, »*Dyret*«, (»*Pilebakken*«) ved Vejen Nord for Tommerup Station, hvorfra man mod Vest ser ud over de flade Lerplateauer med Skalbjerget og Bred i Baggrunden og den opragende Vissenbjerg Præsteskov tilhøjre, medens man mod Øst har den stærke Kontrast i Form af et i høj Grad toppet og grubet Landskab. Fra mange andre Højdepunkter har man rig Lejlighed til instruktiv Udsigt over dette forskelligartede Landskab.

Det Landomraade, der ligger Vest for »*Sletten*« og Vest for det lige omtalte Højland, har ikke en saa urolig og varierende Overflade som dette, men har dog langt mere vekslende Landskabsformer og Højdeforhold end den lave, flade »*Slette*«. Denne Landstrækning, der fra Nordvestspidsen af Fyn strækker sig sydpaa langs Lillebælt, rummer i sig flere fra hinanden afvigende Landskabsformer. Længst mod Nord dominerer de to Bakkeknuder: *Røgle Halvøen* og *Baaring Banke*. *Røgle Halvøen* mellem *Baaring Vig* mod Øst og Lillebælt mod Vest, er paa Skraaningen mod Vest ligesom afslidt og er præget af de rendeformige Afløb mod Lillebælt, medens Skraaningen mod Øst er mere bukket og ujævn. Den Nord—Syd gaende Bakkeryg er derved karakteriseret som en Israndslinie: Isen har ligget op ad Østsiden, mens Smeltevandets strømme ned ad Vestsiden. Paa lignende Maade er Bakkehældene N.V. for *Baaring* og N.Ø. for *Baaring* forskelligt formet med hver sit karakteristiske Præg: mod Nordvest stærkt udjævnet i Sammenligning med det grubefyldte Landskab Nordøst for *Baaring By*.

Syd for den frugtbare, bølgede *Slette*, som Jernbanen passerer mellem *Middelfart* og *Gelsted Station*, optræder tilsyneladende umotiveret et magert, bakket Landskab; længst mod N.V. ved *Føns* kun

et smalt Sandbælte, men mod S.Ø. med tiltagende Bredde og Højder og med mægtige Gruslag. Ogsaa dette er et *Randmorænestrøg*, afsat langs Kanten af en Istunge, der ude fra Lillebælt bredte sig ind over Land. Om det uvilkaarlige Indtryk, dette Bakkestrøg gør sammenlignet med det omgivende Landskab, vidner Navnene: Ørslev Bjerge, Tellerup Bjerge, Haare Bjerge, Lunge Bjerge og *Favrskov Bjerge*. Hvad dette Bakkelandskab mangler i Frugtbarhed opvejes rigeligt ved den landskabelige Skønhed, som dets østlige Del, især *Favrskov Bjerge*, rummer. Denne landskabelige Skønhed naar vel nok sit højeste Udtryk allerøstligst i *Favrskov Bjerge*, i Partiet omkring *Klakkebjerg* umiddelbart Nord for *Brænde Aa*.

Den Dal, som *Brænde Aa* har formet, paa en Tid da den ved Slutningen af Istiden førte en stor Vandmængde fra *smeltende Ismasser*, begynder tæt oven for Aarup. Paa den ca. 15 km lange Strækning herfra til Udløbet i Lillebælt har Vandmasserne udskaaret en pragtfuld Aadal. Aaens Tilløb Øst for Aarup, som ogsaa bærer Navnet »*Brænde Aa*«, har sit Udspring ved Tommerup Station, men bestaar paa Strækningen til Aarup af et System af gravede Afløb fra Mose til Mose og er ikke et naturdannet Vandløb, hvortil der er knyttet nogen Aadal. Paa denne øvre, 10—12 km lange Strækning har *Brænde Aa* kun et Fald paa 5—6 m, medens den paa en Strækning af samme Længde neden for Aarup har et Fald paa over 40 m og i vandrige Perioder af Aaret er en rivende Strøm. Dalen er Fyns pragtfuldeste Floddal og kan med sine 10—20 m høje Skrænter staa Maal med de fleste Aadale i Danmarks største Landsdele.

Det vestfynske Landskab *Syd for Brænde Aa* er et bølget Landskab med fremtrædende kuplede Højdedrag og med lange, smalle Dale. Fra Højderne er der mange Steder god Udsigt over Kystlandet langs Lillebælt og ud over Bæltet med Øerne Baagø, Brandsø og Aarø og med Sønderjylland i Baggrunden. Af saadanne Udsigtspunkter kan nævnes: en Bakke tæt Syd for *Barløse Kirke*, *Øksnebjerg* ved *Sø Søby*, *Skovsbjerg* ved *Kirke Søby*, *Ebberup Banker* og *Høed Banker*. Fra Bakkerne i Egnen omkring *Flemløse* og længere sydpaa er der udmærkede Udsigter baade mod Sydvest over Lillebælt og mod Sydøst over Dalen ved *Haarby* over mod de fynske Bjerger ved *Jorløse*.

Et Træk, der er karakteristisk for dette vestfynske Landskab, er de smalle, dybt indskaarne Aadale; de findes især paa Strækningen mellem *Barløse* og *Sø Søby*. *Pugemølle Aa*, *Turup Møllebæk* og *Holevad Bæk* har deres Løb i saadanne Dale. Kommer man ad

Landevejen fra Aarup mod Assens, passerer man Turup Møllebæk ved Kistebro mellem Hesle og Turup. Og Hølevad Bæk passerer ved Mygindlund imellem Turup og Vilhelmsborg. Begge Steder faar man et godt Indtryk af, hvor markeret Dalene fremtræder i det jævne Morænelandskab.

Disse Aadale gennemstrømmes af Vandløb, der har deres Udspring temmelig langt inde i Landet, men de kan ved Sommertid være ganske udtørrede. Dette sidste i Forbindelse med Dalenes udprægede Karakter viser, at disse er *formede ved Slutningen af Istiden*, under Forhold da Vandmængderne var større, end de er i Nutiden. Men der er i samme Egn ogsaa nogle korte Dale, som nu til Dags slet intet Vand fører, men dog ikke er mindre udprægede i deres Udformning end de nysnævnte Aadale. En kilometerlang Dal af denne Art maa i sin Tid have dannet Afløb for *Vistorpdam* i Retning mod Turup. Nu ligger dens Bund nogle faa Meter højere end Bunden af Vistorpdam. Selv om denne Dal i Nutiden er ophørt med at være vandførende, er det dog let at se, hvorfra den har haft sit Tilløb, nemlig fra en vandfyldt eller isfyldt Vistorpdam.

Anderledes er det med nogle korte Dalstykker, der ligger nær Vest for Vejen, som fører fra Tyllekro over Sø Søby, Turup og henimod Turup Mølle. Den sydligste af disse korte, tørre Dale er »*Nederlagsdal*« Syd for Sø Søby, den næste gaar fra Hølevad Bæks Dal ved Sjogaard til Dalen ved Turup, og den tredje strækker sig fra Landevejen lidt Vest for Turup til Turup Møllebæks Dal Syd for Turup Mølle. Disse tre Dale har det fælles, at Landskabet bag ved Dalens øvre Ende, hvor Tilløbet af Vand har været, ligger lavere end Dalbunden. Ingen af dem har kunnet fungere og langt mindre opstaa under de nuværende Terrænforhold. Forestiller vi os derimod, at de er opstaaet paa en Tid, da der endnu henlaa en Del usmeltet Is fra Istiden, bliver det muligt at forstaa deres Tilblivelse. Vi kan da forstaa, at de maatte ophøre at fungere i samme Øjeblik, som Isen bagved Dalens øvre Ende smeltede saa vidt ned, at der her fremstod en Tærskel, som Smeltevandet ikke kunde overskride. En nøjere Betragtning af Landskabet kan vise, at Nederlagsdal har haft Afløb ud over isfyldte Lavninger omkring Søby Sø og Hvidsø og videre igennem Dalen Sjogaard—Turup. Endvidere kan vi se, at denne Dal og Dalen Syd for Turup Mølle er udformet, medens Hølevad Bæks Dal ikke var opstaaet, fordi der paa dens Plads mellem Sjogaard og Mygindlund endnu henlaa Rester af Isdækket og stængede for Vandet.



Senglaciale Smeltevandsdale mellem Sø Søby og Turup. Højdeforskellen mellem Kurverne er 2 Meter. Tallene i Meter med 1 Decimal.

Blandt de Træk i det nordfynske Landskab, som tildrager sig Opmærksomhed, maa endnu nævnes de lange, smalle Grusrygge, som optræder nogle Steder i Slettelandet mod Nord og mod Øst. Det er *Aasene* i Egnen ved *Grindløse* Øst for *Bogense*, ved *Højby* Syd for *Odense* og flere andre Steder. Det, der især giver en Del af disse Grusrygge Interesse, er, at de ikke blot indeholder Gruslag, der ligger med uforstyrret, mere eller mindre vandret Lagdeling, men at Lagene i overvejende Grad staar skraat eller endog er lodret stillede. *Aasene* er sikkert dannet af Smeltevand tæt ved Randen af *Isen*, men helt klar over deres Dannelsesmaade er man endnu ikke.

Til de karakteristiske Træk i Nordvestfyns Landskab hører ogsaa

nogle Forhold, som først kom frem, den Gang Isen var delvis smeltet, og det isfri Land var begyndt at dukke frem. Det drejer sig dels om nogle Dale og Sandflader, dels om nogle lave Partier med stenfrit Ler. Til den første Gruppe hører de *Sandterrasser*, der fra Egnen mellem Verving og Fangel ledsager *Odense Aa* til dens Udløb og som længst mod Nord gaar i eet med de hedesletteagtige Sandflader, som Strækningen fra *Langeskov til Odense Fjord* er saa rig paa. *Odense Aa's »senglaciale«* Dalterrasse fremtræder meget tydeligt mange Steder mellem Fangel og Dalum samt Øst for Odense, og en smuk Udvidelse af Terrassen Vest for Byen udgøres af den over-



Odense Aa's senglaciale Dal mellem Ejby og Aasum.

ordentlig flade Eksercerplads. — Den nordfynske *Storaa* ledsages paa Strækningen fra Haarslev til Køstrup ved Brænderup af Terrasseflader paa lignende Maade som *Odense Aa*, og Sandflader af samme Art forekommer i Forbindelse med flere andre Vandløb. — En veritabel lille Hedeslette, ganske i Smag med de store jyske, findes langs den nedre Del af *Haarby Aa* ved Helnæs Bugt og er opstaaet ved Tilstømning af Vand fra Østsiden, Egnen ved Strandby.

Som Repræsentanter for den anden Gruppe af senglaciale Aflejringer maa nævnes Lergravene ved *Skalbjerget* og *Ejby Teglværker* ved Jernbanen Tommerup—Middelfart. Der er her flere Steder i Loret fundet Skaller af Muslinger og Snegle, Rester af Polarplanter samt endog Fiskeskeletter.

EFTER ISTIDEN

Kommer vi til de yngste Jordlag, aflejret efter Istiden, er der Grund til at nævne Lagene af *Kildekalk*, der forekommer paa en Mængde Steder. Der kan eksempelvis anføres Lagene mellem Dalum og Fangel og andre Steder langs *Odense Aa*, ved Ubberud, Gelsted Mose samt Vedelshave ved Baaring Vig. I Lag af denne Art findes undertiden Takker af Elg, Hjortetakker og andre Levnins-

ger af Pattedyr. Ligesaa kan de skiftende tørre og fugtige Perioder i Tiden efter Istiden findes afspejlet i Lagenes skiftevis mere og mindre tørveagtige (humusfyldte) Kalklag. *Tørveamosernes* skiftende Lag kan ogsaa fortælle om de vekslende Klimaforhold, der har hersket det Tidsrum igennem, da Tørvelagene opstod, og bringe Levninger for Dagen af Fortidens Dyreliv. I en af disse Fortidsperioder, nemlig i den *ældre Stenalder*, laa Landet langs Nordfyns Kyst noget lavere end i Nutiden. Der var her mange Indskæringer, som senere ved Landhævningen er blevet tørt Land, og i den nyeste Tid er Kysterne her yderligere blevet udjævnet og Landomraaderne forøget ved Inddæmninger og kunstig Afvanding.

NORDVESTFYNS PLANTEVÆKST

Til Hjemstavns læren hører ogsaa Kendskabet til den Flora, der vokser om os, og som sammen med Landskabets Overflade allermest er med til at præge den Natur, som vi lever i til Hverdag, og som vi maaske ikke altid lægger synderlig Mærke til; den rummer dog saa stor en Skønhed og Rigdom af Typer, saa den, der lukker Øjnene op for Planteverdenen, ogsaa skaffer sig et Kendskab til sin Hjemstavn gennem Studiet af Planternes Liv. Ikke mindst rummer Fyn, »Danmarks Have«, en rig Flora, selv om den tilsyneladende ikke byder paa saa mange Muligheder, som andre Dele af vort Land; til Gengæld vil de Planter samfund, der nu findes, sandsynligvis vedblivende bevare deres Præg, og de Forandringer, som f. Eks. kendes fra Hedens Opdyrkning, er et Stadium, som ikke kendes paa Fyn i vore Dage.

Fyn rummer de samme Planter samfund som det øvrige Danmark, kun er Klitten og Heden ikke saa udprægede her som i Jylland, men hist og her træffes dog lidt Hede. Den, der vil studere sin Hjemstavns Flora, vil meget ofte søge til de Steder, hvor Floraen har noget af sit oprindelige Præg, og paa Nordvestfyn bliver det da naturligt at se paa følgende Planter samfund: 1) Stranden, 2) Skoven, 3) Grøftekantene og de levende Hegne, 4) Mosen og Engen.

STRANDEN

Langs de fynske Kyster findes ofte skovklædte Skrænter, saa her kan baade Strandens og Skovens Planter iagttages. Vi vælger som Udgangspunkt for disse Undersøgelser Baaring Skov ved Baaring Vig og Kysten paa Enebærrode.

Strandbredden bestaar paa disse Steder af Sand og Sten, og vi vil vanskeligt tro, at der her kan trives Planter, naar vi tænker paa den daarlige Jordbund og den skiftende Vandstand, og dog findes der her en Del Planter. Ved Baaring Vig er det *Marehalmen*, der præger Stranden; dette store, smukke Græs med blaagraa Blade gør udmærket Gavn her paa Strandbredden ved at binde Sandet med sine krybende Jordstængler. Paa Strandbredden ved Enebærode ud mod Kattedag træffer vi nogle af de typiske Strandplanter, der alle er udrustet til at leve paa den saltholdige og sandede Bund. Nærmest Vandet træffes flere af Salturternes Familie: *Strandgaasefod*, *Strandmelde*, *Sodaurten* med de stikkende Blade og den ret sjældne *Strandbede*, hvis Slægtninge kendes fra Haven og Marken: Rødbede, Runkelroe og Sukkerroe. Lidt længere inde træffes den mærkelige Skærmpilant, *Strand-Mandstro*, med blaagraa Stængel og Blade og lyseblaa Blomster. Her vokser ogsaa nogle Korsblomster: *Strandsennep* med smukke lyslilla Blomster, *Koklearen* med hvide Blomster, og *Strandarven* med tykke Blade, der sidder i 4 Rækker paa Stængelen; den lille *Sandkryb* med smukke røde Blomster træffes ogsaa her.

KYSTEN

Strandbredden stiger jævnt og gaar over i et mere sammenhængende Plantebælte, der dog paa Enebærode er præget af den tørre, sandede Bund; her vokser *Sandstar*, der med sine lange Skudkæder staar i Række og Geled, *Hindeknæ*, *Bidende Stenurt*, *Engelskgræs* og en særlig Strandform af den *Lugtløse Kamille* med rødlig Stængler og kødfulde Blade.

Efter denne Udflugt til Enebærode vender vi tilbage til Baaring Skov og betragter Skrænten, som bestaar af Ler. Skræntens Profil er saaledes, at der ingen videre Nedbrydning finder Sted, og den er derfor dækket med en Mængde forskellige Planter, som fordeler sig paa Skrænten efter Jordbundens Fugtighedsgrad.

Paa de fugtigste Steder i Skrænten træffes *Pilebuske*, *Ranunkler*, *Kaaltidsel*, *Dag-Pragtstjerne*, *Hyldebladet Baldrian*, *Dueurt*, *Engnellikerod* og *Padderokke*; af den sidstnævnte Plante findes paa den nære Røjle Klint i det plastiske Ler den meget smukke Art, *Elfenbenspadderokken*. En af de mærkeligste Planter, vi træffer her i det vaade Ler, er *Vibefedt*, en af Danmarks insektædende Planter.

Højere oppe paa Skrænten findes en anden Flora bestaaende af: *Vild Kørvel*, *Bjørneklo*, *Tusindfryd*, *Mælkebøtte*, *Bugt Kløver*, *Gul*

Fladbælg, Musevikke, Løvefod, Hvid Snerre, Stor Fladstjerne, Hulkravet Kodriver; enkelte Buske og Træer har ogsaa fundet Vej til Skrænten ved Fuglenes Hjælp, f. Eks. *Brombær* og *Røn*, og hele denne Flora vokser i et Tæppe af Græs, som særlig bestaar af *Kamgræs, Rapgræs, Hundegræs* og *Gulaks*. Allerøverst oppe paa Skrænten finder vi *Sankt Hansurten*, som klarer sig godt her, hvor Skrænten tørres af Sol og Vind.

SKOVEN

Nu forlader vi Skrænten og gaar ind i Skoven, hvis Trævækst bestaar af *Bøg*, men hist og her træffer vi ogsaa andre Træer; paa de fugtige Steder møder vi *Ask* og *El* og enkelte Steder Plantninger af *Gran*.

Begynder vi ude ved Skovkanten nærmest Stranden finder vi her en Floratype, som viser Vindens Indflydelse paa Skovbunden, naar der ikke skabes Læ ved et Bælte af lægivende Buske. Her vokser *Liljekonval, Majblomst, Flitteraks, Haaret Frytle* og *Ørnebregne*. Det er et Plantesamfund, som viser, at Vinden har ødelagt Jordbunden, saa den er en fast, sur, tørveagtig *Morbund*.

Inde i Bøgeskoven findes ved Midsommertid kun en sparsom Flora; i Lysningerne findes dog en Del forskellige Planter, men Bøgeskoven skal helst ses i det tidlige Foraar inden Bøgens Udspring, naar alle Foraarsblomsterne vælder op: *Hvid* og *Blaa Anemone, Lungeurt, Bingelurt, Skovmærke, Gul Barsvælg* og *Skovsyre*, senere kommer andre Planter: *Haremad, Skovsalat, Brunrod, Springbalsamin, Sanikel, Skovgaltetand* og *Ægbladet Fliglæbe*, den sidste hører med til Gøgeurterne; i Baaring Skov findes ogsaa en anden Gøgeurt, *Rederod*, som ikke indeholder Bladgrønt, men lever af Skovbundens henraadnende Løv. Medens vi endnu er ved denne Familie, bør nævnes den store, smukke *Orchis purpureus* som findes ved Røjle. — Alle disse Planter viser, at vi her har med en god og frisk *Muldbund* at gøre; den tørrer ikke saa let ud som *Morbunden*, og Regnormene »graver« den ustandseligt.

Her paa Vestfyn træffes nogle Planter, der viser, at Floraen har noget tilfælles med den, der findes i den østlige Del af Jylland, det gælder saadanne Planter som *Rapunsel* og den *Uldhaarede Ranunkel*. En Skovplante, der vokser hist og her i de fynske Kystskove, er *Rams-Løg*, der let gør sig bemærket ved sin Talrigheid og sin skarpe Lugt.

Ikke alle fynske Skove ser ud som Baaring Skov, enkelte Steder

træffer vi smukke Egeskove i mindre Udstrækning, f. Eks. i Sparretorn Skov paa Vestfyn. Andre Steder træffer vi ret store Naaleskove; nogle af de smukkeste er Langesøs Naaleskove, der rummer mange forskellige Arter af Naaletræer. Paa Vestfyn findes store Naaleskove omkring Aarup og Gelsted og lidt sydligere omkring Glamsbjerg; disse Naaleskove vokser paa tør, sandet Jord, der tidligere har henligget som græs- og lyngklædte Bakker, og af hvis oprindelige Flora en Del endnu findes enkelte Steder; her skal nævnes en Plante som den smukke *Oprette Kobjælde*, der paa Vestfyn bærer Folkenavnet »*Bojes Blod*«.

Et af de ejendommeligste Naaleskovssamfund træffer vi ude paa Enebærodde. Hele Landskabet er af udpræget jysk Hedekarakter, her findes et stort Stykke Hede med Moser og en Naaleskov af *Bjærgfyr* og *Østrigsk Fyr*. Navnet Enebærodde kommer af de Bevoksningsarter, der findes af *Enen* spredt mellem Lyngen; her findes ogsaa den ejendommelige *Tornblad* med sine tornspidse Blade; Planten er aller-smukkest, naar den er dækket af gule Ærteblomster, saa konkurrerer den stærkt med Gyvelen i Farvepragt.

I Fyrreskoven er den typiske *Morbund* dækket af forskellige Mosser, men særlig *Bølget Bunke* præger her Bunden. I Sommertiden er Plantevæksten ret fattig, men om Efteraaret kommer Svampene og sætter deres Præg paa Naaleskoven; i Udkanten af Naaleskoven findes nogle Steder store Bevoksninger af *Ørnebregner*. I Lyngen træffes de karakteristiske Hedeplanter: *Revling*, *Tyttebær*; i Hedemoserne findes *Vandnavle*, *Klokkelyng*, *Tormentil*, *Krybende Pil*, *Smalbladet*- og *Skedestraaet Kæruld* og *Mose-Troldurt*. I Kæret findes *Vandranunkel* og langs Bredden *Nedbøjet Ranunkel*, *Lyse-Siv* og *Blaagraa Siv*. Enebærodde har en Flora, der adskiller sig stærkt fra den almindelige fynske Flora.

LEVENDE HEGN

Til Plantevæksten, som præger Fyn, hører de levende Hegn, som trækker deres lange Linier gennem Landskabet, danner Skel mellem Markerne, bryder Vindens Magt, saa Markens Afgrøder faar Læ, og giver et Tilholdssted for mange Dyr, særlig Smaafugle. Det levende Hegn er ogsaa et Plantesamfund, der rummer sine karakteristiske Planter, og kan tillige være af stor Skønhed, naar det om Foraaaret og Sommeren staar med sine blomstrende Buske.

Vi vælger et levende Hegn og følger det og betragter de Planter, der almindeligvis findes i Hegnet, de almindeligste er: *Hvidtjørn*,

Hassel, Hyld, Syren, Brombær, Rose, Slaaen og Pil; undertiden træffes andre, der er kommet med i Hegnet, f. Eks. *Ask, Benved og Korsved*, som ogsaa kaldes »*Vrietorn*«. *Kaprifolie* og *Humle* slynger deres Ranker op i Hegnet for at komme til Vejrs. Enkelte Steder træffer vi Hegn, der bestaar helt af *Syren*, og endelig maa huskes de fynske *Poppelhegn*, der ofte kaldes »*Pilehegn*«. Langs det levende Hegn holder en Del Planter til, som her kan vokse i Fred, f. Eks. *den store Nælde, Vild Kørvel, Horsetidsel og Kvikgræs*.

GRØFTEN

Er vi ved det levende Hegn, er det let for os at finde en nærliggende Grøftkant og se, hvad den indeholder af Planter. Nogle vil maaske mene, at Grøftekanten er et daarligt Sted at studere Planter, men det viser sig, at Grøftekanten rummer en Mængde Arter, der kan give Stof til mange Iagttagelser. Paa Grøftekanten finder de fleraarige Planter et Fristed, og nogle af Markernes enaarige Planter kaster deres Frø herud, saa de er ogsaa repræsenteret her. Fra tidligt Foraar til sen Sommer er der et Mylder af Blomster paa Grøftekanten, hvis ikke det hele ved Midsommertid slaas og gøres til Hø; men lad os se paa, hvad der er paa Grøftekanten; jeg vælger et Stykke Grøftkant paa et Par Hundrede Meter, der gaar i et bakket Terræn og finder her følgende Planter: *Kurveblomsterne* er rigt repræsenteret: *Følfod, Marktidsel, Røllike, Lugtløs og Skivekamille, Haremad, Burre, Graa-Bynke, Gedeskæg, Gaaseurt, Mælkebøtte, Hvid og Gul Okseøje, Alm. Kongepen, Grøn Høgeskæg, Rejnfan, Svinemælk, Horsetidsel og Haaret Høgeurt*. Blandt disse Planter er nogle enaarige, andre er fleraarige; mange andre Familier er repræsenteret i Grøftekantens Flora med følgende Planter: *Nælde, Vild Kørvel, Bjørneklo, Vikke, Hvid og Gul Snerre, Ager-Snerle, Prikbladet Perikon, Lancetbladet Vejbred, Padderokke, Feber-Nellikerod, Kællingetand, Bugtet Kløver, Dueurt, Vild Gulerod, Gul Fladbælg, Vandgrenet Ranunkel, Krageklo, Torskemund, Biddende Stenurt, Tranehals, Liden Klokke, Stenkløver og Agermaane*; alle disse Planter staar spredt i en »Bund« af Græsser: *Kvikgræs, Hundegræs, Draphavre, Fioringræs, Rottehale og Fløjlsgræs*, nogle af disse har forvildet sig ud i Grøften fra de omliggende Græsmarker, selv et Par af Kornsorterne som *Rug og Byg* staar med enkelte Straa i Grøftekanten.

MOSEN OG ENGEN

Det sidste Plantesamfund, vi besøger, er Mosen. I Mosen findes rigelig Næring og Vand til Planterne, saa hele Floraen har et frodigt Præg. Mosen, vi besøger, er beliggende i en Lavning i det bakkede Terræn ved Tommerup og viser for os en typisk Tilgroningsmose. I Mosen skæres der endnu Tørv, men nogle af Gravene er ved at gro til.

Spredt ud over Mosens grønne Flade staar *Elle* og *Pilebuske*, som ynder den fugtige Bund. I Vandet finder vi en Flora af Planter, som har deres Blade svømmende paa Vandets Overflade; den smukkeste er *den gule Aakande*, som dog overgaas i Skønhed af *den hvide Nøkkerose*. En Miniatureaakande har vi i den lille Svømmeplante *Frøbid*, der om Vinteren lægger sig til Hvile paa Bunden med sine Overvintringsknopper. Ved Midsommertid prydes Vandspejlet af *Vand-Pileurtens* smukke rosenrøde Aks; ogsaa *Vandranunkler* kan dække Vandfladen med deres hvide Blomster.

Ved Bredden møder vi et Samfund af store, kraftige Planter; en af disse er *Tagrøret*, et stort, smukt Græs, andre Steder vokser *Vand-Skræppe*, *Dunhammer*, *Almindelig Fredløs*, *Fligbladet Brøndsel*, *Gul Sværdlilje* og den smukkeste af alle vore Ranunkler, *Langbladet Ranunkel*. Paa den gyngende Mosegrund kommer andre Plantetyper som *Vandnavle*, *Eng-Troldurt* og *Kragefod*.

Mosen her gaar jævnt over i en Eng; Engens grønne Flade dannes af *Fløjlgræs*, *Hjertegræs*, *Almindelig Rapgræs* og spredt i dette Tæppe findes *Eng-Nellikerod*, *Ranunkler*, *Mjødurt*, *Skjaller*, *Eng-Kabbeleje*, *Engblomme*, *Engkarse* og *Trævlekrone*.

I denne lille Omtale af Nordvestfyns Flora er der gennemgaaet nogle enkelte Typer af de Plantesamfund, der kan træffes paa Nordfyn, men der er andre Steder, hvis Planteverden kan være lige saa interessant at give sig i Lag med, f. Eks. den Flora, der findes omkring beboede Steder og paa Markerne, men for det hele gælder det, at den, der først har set lidt af Planterigets Skønhed og Forskellighed, gerne uddyber sit Kendskab til Planternes Liv.

Litteratur: Rostrups Flora. — Raunkiær's Flora. — Forskellige Skolefloraer. — Mentz og Ostenfeld: Billeder af Nordens Flora. — Jakob E. Lange: Vilde Planter. — Hee Andersen og Hilmar Ødum: Paa Opdagelse i Naturen. — C. H. Bornebusch: Skovnaturen. — Sofus Franck: Mellem Skovens Stammer. — Sofus Franck: Skovens Planteliv. — A. Howard Grøn: Skoven og Mennesket gennem de vekslende Tider. — Balslev og Simonsen: Danske Plantesamfund.

NORDVESTFYNS FUGLELIV

Kortet over den Del af Fyn, som vi her beskæftiger os med, viser en — noget uregelmæssig — skæv Firkant, paa de tre Sider omgivet af Vand. Kystlinien er enkelte Steder ganske jævn, andre Steder bugter den sig stærkt ud og ind. Inden for Kysten ligger, foruden Købstæderne, Landsby ved Landsby, dyrkede Marker, smaa Skove og store Skove, medens Landsdelen er gennemkrydset af Hovedveje og Biveje.

Vil vi undersøge Fuglelivet i denne Del af Landet, er det ikke Tanken at se at finde nogle sjældnere Arter, der er nok af de almindelige Fugle, som vi kan gaa ud at iagttage.

Vi har en Dag i Begyndelsen af Juni til Raadighed og har tænkt at anvende Halvdelen af Dagen til at undersøge de Fugle, der træffes langs *Vejen* og paa *Markerne*, medens den anden Halvdel skal anvendes i Have og Skov. Der er først en Strækning paa en halv Snes Kilometer at gaa paa en nogenlunde bred Bivej. Paa sine Steder skilles den fra Marken ved en Grøft, andre Steder er der en Hæk af de Buske, som sædvanligt danner Hækkene langs Veje: Tjørn, Slaaen, Vilde Roser, Hyld, Benved o. s. v. med Græs og vilde Planter voksende i Bunden; atter andre Steder staar der langs Marken et Gærde af Kampesten, et Minde om den Tid, da Markerne blev ryddet for disse. Langs *Vejen* fører selvfølgelig Ledningstraade baaret af deres Pæle; den sidste Del af Turen gaar igennem en mindre Landsby. Mine Ledsagere kan sige: »Ja, alt dette kender vi saa godt, men er her da noget at se af Fugle udover Stære og Graaspurve?« Vi kan jo forsøge

Lige ved vort Udgangspunkt er der et Stengærde henved en halv km langt. Her faar vi Øje paa en Fugl, der sidder paa Gærdet og vipper med Halen. Ryggen er graa, og naar de sorte Vinger udfoldes, ser vi den hvide Bagryg; gennem Øjet er der en let kendelig, sort Stribe. Af og til stiger Fuglen lidt til Vejrs, synger en jævn Melodi og daler hurtigt igen. Det er Digesmutten, der ikke bærer sit Navn med Urette. Hunnen, der er meget beskednere farvet, ligger og ruger inde i Stengærdet. Saa kommer et langt Stykke, hvor Stengærdet erstattes af en Jordvold med en Hæk. Det er maaske ikke saa let at faa Øje paa de Fugle, som bygger i Hækken; men de er saa venlige at præsentere sig for os — siddende paa Ledningstraaene langs *Vejen*. Her har vi den rødryggede Tornskade, som bærer sit Navn med Rette; den er rød paa Ryggen, blaagraa paa Hovedet

og har en sort Stribe gennem Øjet; den er kendelig nok, ogsaa fordi det er en ret stor Fugl med en lang Hale. Reden har den inde i Buskene, og er vi heldige, kan vi træffe paa Rester af dens Maaltider, Insekter af forskellig Slags og en Mus, som er spiddet paa



Rødrygget Tornskade.

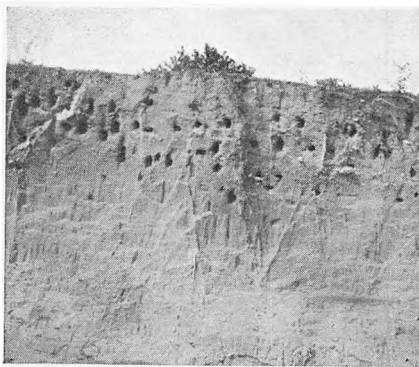
Tornene. Gulspurven holder ogsaa trofast til paa Ledningstraaden og synger herfra sin kendte Melodi ligesom dens Fætter, den plumpe, noget dvæske Kornværling, Bomlærken, som den forhen kaldtes. Den er ogsaa en flittig Sanger, men Sangen er unægtelig ikke meget bevendt; Lærkenavnet har den faaet, fordi dens Farver, den gulhvide Grundfarve med de mørke Pletter, ligner Lærkens. Den bygger inde i høj Plantevækst, f. Eks. i en Kløvermark. Saa sidder der en lille

brun og graa Fugl deroppe paa Traaden; ser vi den i godt Lys, opdager vi, at den har et Rosenskær paa Brystet. Nu rejser den Nakkefjerene som en Top, flyver syngende lodret nogle Meter i Vejret og daler igen ned paa Traaden. Det er Tornsangeren, en af de faa Sangere, som — i Modsætning til de fleste af sine Slægtninge — næsten altid holder til i Hække langs Vejen og i Udkanten af Smaaplantninger. Et hæst, vredt Skrig røber, at vi er nær ved Reden, og Fuglen flyver ængsteligt omkring os. Reden ligger godt gemt ved Roden af en Busk.

Lærken behøver jeg ikke at nævne; thi overalt, hvor vi færdes, stiger eller daler den eller hænger syngende oppe i Luften.

Naar vi har gaaet en Stund, kommer vi forbi en Grusgrav, der ligger inde paa Marken, og vi opdager, at der et Sted i den stejle Brink er Hul ved Hul, hvorfra Fugle ustandseligt smutter ud og ind. Det er Digesvalen, som bygger her; med sine skarpe Kløer graver den sig en halv eller en hel Meter ind i Gruset, udvider den inderste Del af Gangen og anbringer dér en Rede af Straa foret med store Fjer. Den har Unger nu og flyver derfor stadig ud og ind. Kolonien kan være lille, en halv eller en hel Snæs Fugle, men hvor Forholdene passer, kan der ogsaa være i Hundredevis.

Vejen fører nu gennem *Landsbyen* med dens Huse og Gaarde, og Hegnene langs Vejen afløses her af Vejpoplerne, som ved den stadige Stævning i Toppen danner det bekendte opsvulmede Hoved, der ofte er fuldt af Huller — et udmærket Opholdssted for Skovspurven, som vi ser sidde adskillige Steder udenfor Rederne. Den er Graaspurvens Fætter, mindre og slankere og saa let kendelig ved, at baade Han og Hun har hele Issen kastaniebrun. Skovspurven er egentlig et daarligt Navn for den; thi den hører slet ikke Skoven til; Pilfinke kalder Nordmændene den, og det er meget bedre, for den ynder netop at bygge i de gamle Piletræers Huller. Her kan vi ogsaa finde, at en anden Fugl har sin Rede, den lille Kirkeugle eller Stenugle, ikke meget større end en Stær, en Ugle, der ikke er bange for Dagslyset, men tit sidder uden for Reden. Inde i *Landsbyen* gaar Vejen forbi Gadekæret, og her gaar nede ved Vandet den hvide Vipstjært, der egentlig er mere graa og sort end hvid. Den kendes saa let paa dens ustandselige Vippen med Halen. Hvis man ikke ser den flyve med Føde til Ungerne, er det ikke nemt at finde Reden; thi den kan anbringes paa mange forskellige Steder: nær ved Jorden, i en Brændestak eller oppe paa det straatækte Hus. Over Vandfladen kredser Svalerne paa Myggejagt, begge de to Arter, der holder til ved Husene: Forstuesvalen og Bysvalen; den første har den lange Hale og det røde Bryst, medens Bysvalen kun har en kort Kløft i Halen, er hvid paa hele Undersiden og saa let kendelig i Flugten ved den hvide Plet paa Bagryggen. Deres Rede har vi ikke svært ved at finde. Forstuesvalen vil altid bygge et Sted, hvor der er Tag over, og dens Fart ud og ind ad den overdækkede Port røber, hvor den hører hjemme. Bysvalen kliner gerne sin Rede uden paa



Grusgrav med Digesvalereder.

Muren, men ganske vist ofte under et beskyttende Tagskæg. Rederne er ogsaa lette at skelne: Bysvalens er en Halvkugle, kliner paa Muren med Flyvehullet ind imod denne, medens Forstuesvalens er som en Fjerdedel af en Kugle aaben opad. Stærerne behøver jeg blot at nævne; ved hver Gaard er der Kasser til dem; en Del af Ungerne er udføjne, andre Steder ser vi dem stikke Hovederne ud af Flyve-

hullet skrigende efter Føde, som de gamle bringer dem. Paa en Gaard er der en Storkerede, et tidligere saa almindeligt Syn, nu snart en Sjældenhed. Storkene tog saa stærkt af, at man en Tid frygtede for, at de helt skulde forsvinde fra Landet, men i de senere Aar er de igen blevet almindeligere.

Det er nu blevet henimod Middag. Solen brænder ned paa Vejen; men vi søger ind i en stor, skyggefuld *Have*, hvor vi har faaet Lov til at holde Hvil og bagefter undersøge Fuglelivet. Der er Hække omkring Haven, en Blomsterhave lige ved Huset, et Stykke med fritstaaende, gamle Træer, en Frugthave og en Urthave, sikkert et udmærket Sted for Smaafugle. Haven ejes af en Fugleven, der har gjort en Del for Fuglene, saa vi glæder os til en nærmere Undersøgelse. Det er bleven noget hen paa Eftermiddagen, og Fuglene, som var tavse i Middagsstunden, er begyndt at synge igen. Solsortens dybe Fløjtetoner lyder flere Steder fra, næst efter Nattergalens den kraftigste Stemme blandt de mindre Fugle. Oppe fra Trækronerne lyder dens nære Slægtnings, Drosdens, Sang. Dens Stemme er højere end Solsortens, dens Udvalg af Toner langt rigere; nogen Lighed er der nok i de to Fugles Sang, men Drosdens kendes let ved, at den gentager hver Tone. Dens Rede er ikke svær at finde, den er anbragt i en lille Gran og indvendig som overtrukket med et Lag fint Ler; de lyseblaa Æg med spredte, mørke Pletter er heller ikke til at tage Fejl af. Hvor vi gaar, hører vi Bogfinkens gjaldende Fanfare, og mellem en Gren og en Stamme har den anbragt sin Rede, som den udvendig beklæder med Lav for at faa den til at falde sammen med Stammen. Fra en Thuja høres en beskeden Sang med en Metalklang i Tonerne, det er Grønirirken, som helst holder til i de stedsegrønne Buske. Staar vi stille og lytter, strømmer der Toner mod os fra alle Sider. Vi hører Spottefuglen, Gulbugen, med dens mærkelige Sang, hvori er indblandet andre Fugles Stemmer, og Gærdesangeren, som begynder med en svag Kvidren og ender Sangen med en Klapren. Flere Steder lyder en ret kraftig, stadig gentagen Strofe, der begynder omtrent som Bogfinkens, men dør sagte hen. Det er den lille Løvsangers Toner; dens Rede skal ikke søges i Buskene, men nede paa Jorden mellem Plantevæksten; den er kuglerund, med Indgang paa Siden.

Jeg nævnede, at vi var kommen til en Fugleven, og det ses ogsaa af, at der rundt om paa Træerne er anbragt nogle af de bekendte Redekasser til Mejsler og andre Smaafugle, der bygger i Træhuller, som de nutildags ikke har let ved at finde. Vi faar Lov til at løfte

Laaget af de lavt hængende Kasser, og saa er det nemt at se, hvilke Fugle der bebor dem, særlig da Mejsjerne næsten altid bliver liggende ganske fast, selv naar man ser til dem. Der er Musvitten med det sorte Hoved og de hvide Kinder, Sumpmejsen, der er helt graa med sort Hoved, og den vidunderlige gule og himmelblaa Blaamejse. Men det er ikke blot Mejsjer, der bor i Kasserne, vi træffer saaledes den brogede Fluesnapper, den eneste af de mindre danske Fugle, der er sort og hvid. Dens Slægtning, den graa Fluesnapper, er her ogsaa, men den skal have en af de halvaabne Kasser; i en saadan kan ogsaa Rødhalsen bygge sin Rede. Vi kunde gaa omkring her hele Dagen og stadig finde noget nyt.

Men før Dagen er forbi, skulde vi gerne hen i en Skov, der ikke ligger saa langt borte; der kunde vel ogsaa være et og andet, som var værd at se. Flagspætten har her sin Rede i en Træstamme og er let at faa at se ved Reden; Skovskaden flyver forbi med sit hæse Skrig; den bygger i de unge Bøge. I



Drosselrede.

Granskoven hører vi den store Skovdues, Ringduens, Kurren; den anbringer sin skødesløst byggede Rede i en Gran og lader Stemmen lyde allerede i Februar. Rovfugle skal vi ikke vente for mange af, men hist og her lyder dog Musvaagens Mjaven, og Taarnfalk og Spurvehøg kan vi maaske ogsaa faa at se.

En og anden kan jo sige: »Det er altsammen godt nok, men vi er nu ikke saa lykkelige at have saadan en pragtfuld Have med Lejlighed til at se alle disse Fugle.« Det behøves heller ikke, man har da gerne Lejlighed til at gaa ud til et lille Krat eller i en Park eller har maaske selv en lille Have, og deri kan være en hel Del. Har man blot en mindre Have, kan man have Glæde af at sætte nogle Redekasser op og paa den Maade lære nogle af de almindelige Fugle at kende. En anden god Maade, hvorpaa man kan komme i Nærheden af dem og faa dem at se, er om Vinteren at anbringe et Foderbrædt uden for Vinduet; det er saa let at faa en Del forskellige Fugle til

at komme dertil og lade sig betragte i Nærheden. Et lille Drikke- og Badekar i Haven vil Fuglene ogsaa gerne søge til. Har man lært de almindelige Arter at kende, er det saa meget lettere efterhaanden at udvide sit Kendskab til dem, man mindre hyppigt træffer paa.

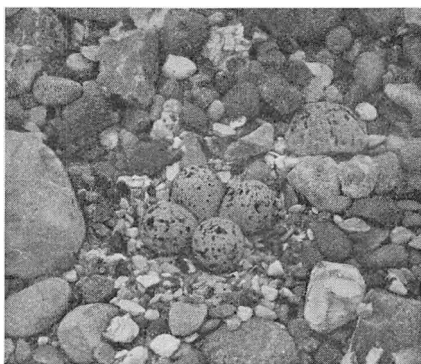


Terne paa Rede.

Men for hvad der er at se i Have, i Skov og Mark, maa vi ikke glemme, at Nordfyn ogsaa byder paa noget andet. Her er ganske vist ikke de store Mose- drag og de talrige Søer, som præger Sydfyn, og heller ikke en Ørække langs Kysten, men her er en lang Kyststrækning, som byder os et rigt Liv af Svømme- og Vadefugle; helt blottet for Øer er der heller ikke, vi har Romsø med sin

mægtige Koloni af Stormmaager, Øerne i Odense Fjord, ved Fyns Hoved og Øerne i Lille Bælt, alle bydende paa et rigt Liv af Maager, Terner og forskellige Vadefugle. Men vi behøver endelig ikke at sejle ud, vi kan godt blive i Land og færdes langs Kysten, her er gode Ture nok.

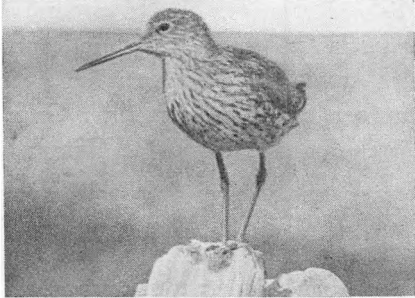
Et af de ejendommeligste og skønneste Steder i vort Land er Fyns Hoved. Paa Vejen derud er der paa venstre Haand Bugten ved Langø med Fuglekolonierne paa de forskellige Øer, og kommer vi helt ud paa Hovedet, har vi for det første den prægtigste Udsigt til alle Sider, og paa de fleste Tider af Aaret er der Fugle, hvor vi vender Øjet hen. En Dag i Begyn-



Rede af Strandskade.

delsen af Maj ligger de mørke Knortegæs og de brogede Ederfugle flokkevis i Vandet, medens Strandskader og Gravænder vandrer om ved Stranden; paa nogle Smaaholme ser vi Stormmaager, Hættemaager og Terner liggende paa deres Reder, og paa de store Sten ude i Vandet sidder der Flokke af Svartbag, Kæmpen blandt de danske Maager, saa let kendelig paa de sorte Vinger. Herude gør i

Træktiden ogsaa en Del Smaafugle Holdt, før de drager videre mod Nord, og paa gode Dage kan Markerne vrimle af gule Vipstjærter, Bynkefugle og Skovpibere, medens forskellige Sangere holder til i Krattet. — Tager man tilbage fra Fyns Hoved, og ved »Gabet«

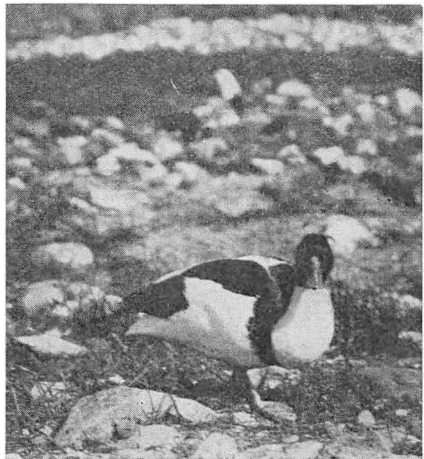


Rødben.

sætter over Odense Fjord, kan man fortsætte langs Kysten vestpaa ud over de store Strandenge og Inddæmninger ved Egebjerggaard (forhen Einsiedelsborg), og kommer man tværs over eller Syd om Næraa Strand, kan Turen gaa videre over Strandengene paa Gyldenstens Gods til Bogense, maaske endda med en Afstikker til Æbelø. Paa alle disse Steder er der Foraar og Efter-

aar et rigt Fugleliv. Her yngler Viber i saa stort Tal som næppe mange Steder i vort Land; de ses, hvorhen man vender Øjet, og deres Reder med de 4 plettede Æg ligger overalt i Grønsværet.

Ogsaa Rødbenet, næst Viben vort Lands hyppigste Vade-fugl, saa let kendelig paa de lange, røde Ben og sit fløjtende Skrig, ruger her i Mængde, og de smaa Ryler med den brune Ryg og det sorte Bryst er ligeledes almindelige. Graaænder og Krikænder holder til i Yngletiden; men den And, som fremfor nogen præger det nordfynske Kystlandskab, er Gravanden, som færdes overalt ved Stranden og paa Engene, medens den ofte maa ret langt bort for at finde de Brinker



Gravand ved Stranden.

eller hule Træer, hvor den kan anbringe sin Rede. En Solskinsdag kendes den i lang Afstand paa den grønne Eng, mod hvilken dens røde Farve paa Næb og Fødder og hele dens øvrige brogede Farvepragt tegner sig saa tydeligt. Ude i Stranden gaar Hejren, af og til

kommer en flyvende over os, saa let kendelig i Flugten paa de brede Vinger og den S-bøjede Hals; Nordfyn er et af de efterhaanden ikke saa mange Steder her i Landet, hvor Hejren yngler kolonivis i Skovene.

I Træktiden, For- og Efteraar, holder til ved Stranden og paa Strandengene Flokke af Vadefugle, Regnsøver, Strandhjejler, Kobbersnepper og de forskellige nordiske Rylearter. Men hvordan er det nu, naar man om Vinteren færdes langs Stranden? Ja, inde paa Land er der ikke meget at se; men ser man i Kikkerten ud over Kattegat, vil man snart opdage, at her er et rigt Fugleliv. Graa-ænderne ligger tæt ved Land, ligeledes den sorte og hvide Hvinand, med den hvide Plet paa Siden af Hovedet og den brogede Havlit med de lange Halefjer. Længere ude ligger Skarerne af Ederfugle og de mørke Sort- og Fløjlsænder. Men vil man se rigtig paa dem, se de mørke Knortegæs, Lommerne og Sangsvanerne, saa maa man ud i et Fartøj, der kan bringe en i Nærheden af det vidunderlige Fugleliv, der udfolder sig omkring Nordfyns Kyster.

Litteratur: O. Helms og Ingeborg Frederiksen: »Danske Fugle ved Hus og i Have«, »Danske Fugle ved Stranden« og »Danske Fugle i Skov, Mark og Mose«.

NORDVESTFYNS OLDTIDSMINDER

STENALDEREN

Den ældre Stenalder. Ca. 9000—3000 f. Kr. — Den sidste Istid sluttede ca. 10 000 f. Kr., og Danmark fik en Form omtrent svarende til den nuværende. Det klædtes med de første Planter, som kunde vokse i det endnu polaragtige Klima, men Klimaet mildnedes. Birk, Bævreasp og Fyr trængte ind, og Fjeldrype, Bæver, Snehare og Ren fulgte efter. Det er den første Skovtid.

Saa langt tilbage rækker de første Spor af Mennesker i vort Land. De havde fulgt Renen fra Mellemeuropa paa dens Vandring mod Nord, men kun ganske faatallige er disse Spor. Der kendes blot fire Økser eller Hakker af Rensdyrtak, som kan henføres til denne Tid, og det ene af disse Redskaber er fundet ved Uddybning af Odense Kanal. Det er ca. 46 cm. langt og dannet af en Rensdyrtak, hvis skraat tilskaarne Øjgren er Æg.

Der hengaar umaadelige Tidsrum, før vi finder de næste Spor af Menneskers Færd. Landet hæver sig af Havet. Der, hvor nu Bælter og Sunde skiller de danske Øer, var der Land, og Østersøen var en

Indsø med ferskt Vand. Klimaet blev varmere, og Egen bredte sig, hvor Fyrren før voksede. Renen drog videre mod Nord, men Urokse og Elg, Kronhjort og Raadyr kom i Stedet sammen med mindre Dyr og Fugle.

De første store Bopladsfund er fra denne Tid: *Mulleruptiden*, som den betegnes efter Fundet fra Maglemosen ved Mullerup paa Sjælland. Baade der og i Sværdborg og Holmegaard Moser er der fundet store Mængder af Redskaber, som belyser Menneskers Levevis. Renens Takker havde de ikke til Redskabsmateriale som før, men af Rodenden af Kronhjørtens Takker kunde der dannes et Øksehoved, naar man afskar Takken skraat, saa der fremkom en Æg, og man borede et Hul, hvori Skaftet kunde anbringes, eller man afskar Takken lodret og indsatte en Flintskærpe, der skulde tjene som Æg. Og af Hjortedyrenes Knogler kunde der dannes Prene og Naale, ikke mindst de skønt forarbejdede store Benodde med Modhager saavel som Harpunspidser, vel skikkede til Fiskeri og Fuglefangst.

Nyt Materiale fandt man i Flinten. I Tusindvis laa Flintknoldene saaet over Danmarks Jord. Da man først havde opdaget dens særlige Egenskaber, de Flader, hvorefter den sprang, naar den udsattes for Slag, de skarpe Kanter, der fremkom, hvor to Spalteflader mødtes, fik man her et Stof til Redskaber, som een Gang prøvet i Tusinder af Aar blev et kært Middel for Mennesker til at betvinge den stridige Natur.

Ved at tilhugge en Flintblok paa alle Sider, saaledes at dens Kærne forblev urørt, dannedes Kærneøksen; ved at afslaa en passende Skive af Flintblokken fik man et Flintstykke med en skarp Kant, en Skiveøkse, eller Skivespalter, og selve de lange, brede, knivskarpe Flintstykker, der kunde skrælles af en Flintblok, Flintflækker, var fortræffelige Knive. Af smaa Flintflækker dannedes ganske smaa trekantede Spidser, Dværgflint eller Mikrolither kaldes de, som formentlig har været anvendt som Modhager, der fæstnedes i Benodde.

Vanskeligt er det at fastslaa, hvor vidt Mulleruptidens Kultur strakte sig. Benodde med Modhager saavel som Harpunspidser, der begynder i denne Periode og er særlig karakteristiske for Overgangen til den følgende Tid, kendes fra forskellige Steder i Nordfyn, og baade i en Mose ved Frøbjerg og i Neverkær Mose mellem de høje Banker syd for Odense-Middelfart Landevej er der gjort Fund af primitive Flintredskaber, som formentlig hidrører fra denne Tid.

Mulleruptidens Landhævning fulgtes af en Landsænkning, som atter satte Østersøen i Forbindelse med Kattegat. Klimaet blev varmt og fugtigt. I de store Egeskove levede Kronhjort og Raadyr som før, men Urokse og Elg, der havde været talrige i Mulleruptiden, var næsten forsvundne. Tiden sættes til 5500—3000 f. Kr. og betegnes som *Køkkenmøddingtid* efter de store Skaldynger, der er fundet rundt om ved vore Kyster, mest i lune Vige paa Sjælland, ved Limfjorden og ved Odense Fjord. Det er Bopladslag, Vidnesbyrd om, at her har Mennesker levet; de har næret sig ved Havets Rigdom paa Østers, Hjertemusling og Blaamusling, og Markens Dyr og Himlens Fugle har de jaget. Affaldet fra deres Maaltider hobedes op i Dynger, hvor Skaller var en Hovedbestanddel. Imellem Skallerne ligger adskillige Redskaber, saavel fuldstændige som Brudstykker og Forarbejder. Disse Køkkenmøddinger giver os et Billede af Tidens Kultur.

Fra Mulleruptidens Anvendelse af Ben som et Hovedmateriale til Redskaber er man gaaet over til i større Udstrækning at anvende Flint. Kærneøkser, Skivespalter og Flækker bliver fremherskende. Flækkerne forsynes med en Skrabeæg, Flækkeskraber, eller med en Spids, Flækkebor. Dværgflinten forsvinder og afløses af en Tværpil, der er dannet ved Overhugning af Flækker. Det er ejendommeligt for denne Periode, at ogsaa andre Stenarter anvendes til Redskaber, bl. a. Granit og Grønsten. Af trinde Strandsten kunde der dannes Økser, naar de forsynedes med Æg; Rullestensøkser, senere butnakkede Økser, kaldes denne Type. Af Dyreben dannedes nu kun faa Redskaber, væsentlig Prene og Dolke, og ogsaa Hjortetaksøkserne er i Tilbagegang. Et vigtigt Kulturfremskridt betød de første Forsøg paa at danne Lerkar, store spidsbundede tykke Kar og aflange, runde Skaale er fundet i Køkkenmøddingerne.

Saa vigtigt et Træk disse Affaldsdynger er i dette Tidsrum, er der dog kun fundet faa paa de fynske Kyster. Fra Naturens Haand var saavel Lillebælts Kyst som Odense Fjords Bredder velskikket til Boplads for Stenalderfolket, men kun enkelte Skaldynger kendes. Bestydeligst er Køkkenmøddingen paa Langø. Den ligger vest for Marstofte paa det Højdedrag, der hedder Øksnebjerg, og som i Stenalderen var en Holm. Dens Udstrækning er ca. 50 Meter i Længden og 20 Meter i Bredden, og Dyngens Højde veksler mellem 25 og 80 cm.

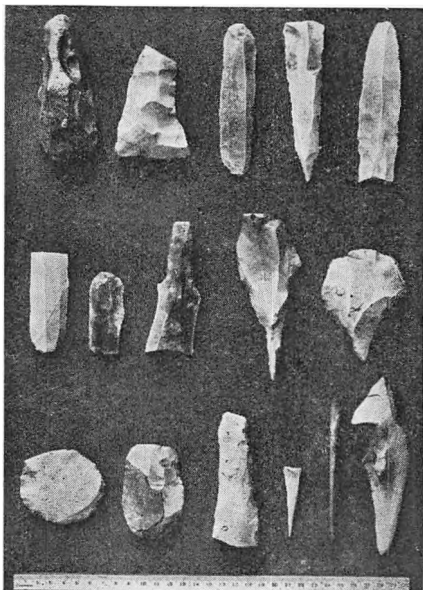
Den yngre Stenalder. 3000—1500 f. Kr. — Var det tidligere Bopladserne, der gav os Besked om Tidens Kultur, bliver det i den kommende Tid Gravene. Før var de døde begravet i simple Grave

— til Tider i selve Affaldsdyngen — Grave, der vanskeligt kan spores. Men nye Skikke trængte ind. Man begyndte at danne et Gravkammer af fire store Sten; derom lagde man en Jordhøj, og over Graven en stor Dæksten. Udenom Jordhøjen sattes en Krans af mindre Sten. Det var den første Runddysse.

Siden gik man bort fra det firesidede Kammer. Det dannedes af flere Bæresten, hyppigst seks, sjældnere fem eller syv, og til Kammeret kunde føre en Gang af to Rækker mindre Sten. Endelig kunde man lade to eller flere Dysser omsluttet af samme Kreds af Randsten, saaledes at denne fik en aflang, oval eller rektangulær Form, og dermed er Langdysse skabt.

Liggende frit, ofte paa et højt Sted, hører Dysserne til vore smukkeste Oldtidsminder. Kun faa er tilbage af den Mængde, som tidligere har været, men der, hvor de staar, er de storslaaede Minder om Stenalderfolket i Danmark og sikre Beviser for, at der har Mennesker boet. Spredt staaende Dysser vil man kunne finde i de fleste af de nordfynske Kystegne, men der kan dog udskilles visse Omraader, hvor Dysserne er særlig talrige.

En Stenalderbygd, det kan lønne sig at opsøge, ligger i Lunde Herred paa Vestsiden af Odense Fjord. Den har Hjadstrup Sogn som Midtpunkt. Paa en Mark til højre for Vejen, der fra Hjadstrup fører til Kappendrup Station, staar to Runddysser. Det er et mørkt Blad i Behandlingen af vore Fortidsminder, at disse to Dysser er de eneste Rester af en Række paa 9, der for kun en Menneskealder siden blev ødelagt. Ogsaa de to tilbageværende er Ruiner. Den vestlige Dysses Kammer er dannet af seks Bæresten, den østlige af syv, og til begge Kamre fører en Gang, men Overliggerne er borte, medens Stenkransene udenom Højene er bevaret.



Redskaber fra Langøfundet.

Paa en Mark mellem Bladstrup og Hjadstrup ligger »Ærtesten«, en Dysse, hvis fem kolossale Bæresten staar paa Plads, medens Overliggeren er sunket ned mellem Stenene.

Lige ved Kappendrup Station ligger en Langdysse klemmt inde mellem høje Huse. Indenfor den ovale Stenkreds er der to Gravkamre, men kun det østlige er synligt og tilmed forstyrret.

Visse Strøg i Aasum Herred har haft adskillige Dysser, som skaanselsløst er ryddede. I Rolfsted Sogn staar endnu overfor Rolighedskroen et Dyssekammer — Rolvshøj — der er Rest af en Langdysse med oprindeligt to Gravkamre, og som nu desværre skæmmes af moderne Bebyggelse. I Nærheden af Ferreslev, nord for Landevejen, ligger en særdeles smuk Langdysse »Grisemosehøj«, hvis Kammer og Randsten er bevarede. Ogsaa ved Tvevad og ved Srd. Næraa findes Dysser. Det samme er Tilfældet ved Munkebo og endelig paa Hindsholm.

I sin oprindelige Form var Dyssen Gravsted for en enkelt Person; siden udvidedes den og blev anvendt til gentagne Gravlæggelser. Den blev maaske en Families Gravsted.

Den døde blev lagt i Gravkammeret med de Redskaber, Vaaben og Smykker, der havde været ham kære i levende Live, og en Sammenligning mellem disse Brugsgenstande og Køkkenmøddingtidens viser Udviklingen. I en Overgangstid mellem de to Tidsperioder havde man jævnsides den gamle Kærneøkse lært at danne en spidsnakked Økse, og man havde lært at slibe Flinten. Gennem Slibningen blev man i Stand til at danne langt mere brugbare og langt smukkere Redskaber end før. Den spidsnakkede Økse blev ikke den endelige Form. I Stedet for den indtrængte fra Udlandet en ny Form: den tyndnakkede Økse. Den kom ind i Landet sammen med Dyssen, og den blev vor Stenalderes mest yndede Redskab, thi med sine svagt hvælvede Bredsider, der smalner jævnt til mod Æg og Nakke, og hyppigt er sleben paa alle fire Sider, blev den et udmærket Arbejdsredskab. Den forsynedes med et Skaft, der omsluttede Øksen.

Ved Siden af den tyndnakkede Økse udvikledes Køkkenmøddingtidens trinde Økse til en særlig Form, Stridsøksen, hvis Nakke er formet som en Knap, og som har et Skafthul i Øksens Midte.

Ogsaa Dyssetidens Pottemagerkunst adskiller sig fra Køkkenmøddingtidens. Istedet for det spidsbundede Kar dannede man Kar med en Bundflade og tydeligt angivet Hals, og Karrets Sider prydedes med indridsede Streger.

Ravet fra Jyllands Vestkyst blev et kært Smykkemiddel; det førtes fra sit Ophavssted ud over Landet, og Perlekæder af Rav blev hyppigt Udstyr for de døde.

Fra et simpelt firesidet Kammer var Dysserne voksede i Størrelse derved, at Bærestenenes Antal øgedes, og i deres udvidede Form blev de Gravsted for flere Individider. Samtidig med at man gaar over til Stordysserne, trænger Jættestuerne ind i Landet. De adskiller sig fra Dysserne ved at have et langt større Antal Bæresten, saaledes at det ofte rektangulære Kammer kan faa en Længde af indtil 10—12 Meter, medens Bredden til en vis Grad er bestemt af Overliggerstenenes Længde, i Reglen indtil to Meter. Kammeret ligger i Retning Nordøst-Sydvest, og en Gang fører fra Sydøst ind i Kammeret. Mellem Kammerets Sten og udenom lægges Flint, og hele Bygningen er — i Modsætning til Dysserne, hvor Overliggerne har været synlige — indesluttet i en Jordhøj. Stenaldersfolket har ikke blot evnet at bringe de kolossale Sten, hvorom her er Tale, paa Plads, men ogsaa at afbalancere dem saaledes, at Jættestuerne har kunnet trodse Aartusinder. Men ogsaa Jættestuerne har været underkastet senere Slægters ubarmhjertige Hærværk. De kan spores adskillige Steder paa Nordfyn, men ofte finder man kun sørgelige Rester tilbage. I Omraadet omkring Hjadstrup findes Rester af mindre Jættestuer — bl. a. Pengesten paa Marken mellem Hjadstrup og Bladstrup, hvor ogsaa Ærtesten ligger, Gaasesten ved Emmelev og endelig en Jættestue ved Skamby.

Anderledes forholder det sig paa Hindsholm. Medens denne Egn er fattig paa Dysser, er der adskillige Jættestuer, hvoraf 8 er fredede. Tre af dem staar ikke langt fra hinanden i Nærheden af Martofte. Berømtest er Moreshøj ved Snave. Den ligger paa flad Mark som en mægtig Høj. Indgangen til den er et Stykke oppe paa Højens Side. Gangen er ca. 3 Meter, medens Kammeret er ca. 7 Meter langt og 2 Meter bredt. Noget syd for denne ligger Hestehøj oppe paa en Bakke, synlig langvejs fra og ligeledes indesluttende en Jættestue. Det samme er Tilfældet med Tornehøj paa Brockdorffs Jord ikke langt fra Odense Fjord.

Jættestuerne har været benyttet til Gravsted gennem lange Tider. Ved hver ny Gravlæggelse skubbedes de tidligere gravlagte hensynsløst til Side for at skaffe Plads, og først naar Jættestuen var fyldt, lukkedes den for ikke mere at benyttes. Ligesom ved Dyssegravene fik den døde sine Redskaber, Vaaben og Smykker med sig, men de

har en Karakter, der er forskellig fra de tidlige Dyssegraves. Istedet for den tyndnakkede Økse gaar man over til en ny Form, den tyknakkede. Stridsøkserne udvikles til forfinede, slanke Økser, og Lerkarrene faar nye Former og prydes med indpressede Ornament, skønnere end nogensinde før.

Stordysserne og Jættestuerne — det er Højdepunktet i vor Stenalderes Kultur. Derefter kommer Nedgangen. I Stedet for de store, vidt synlige Grave gik man over til en Kiste sat af store Sten og skjult under en Jordhøj.

Brugskunsten forfalder; Lerkarrene bliver simplere, Stridsøksernes før saa kraftige Former udviskes, kun Flinttekniken lever videre, Dolktid har man kaldt denne Periode, thi Dolken, Stikvaabenet, der vel kendtes i de foregaaende Tidsrum, er karakteristisk for Tiden, og aldrig er der i Norden lavet skønnere Redskaber end disse med deres kraftige Haandtag, deres brede, tynde Blad, hvis Sider er formet ved regelmæssig Parallelhugning. Den fornemste Repræsentant for denne Teknik er fra Nordvestfyn. Det er Hindsgavldolken. Samme overlegne Behandling af Flinten er det, der skaber de tresidede og siden de papirtynde, udfligede Pilespidser, der ligeledes bliver et fremtrædende Element i Dolktidens Redskabskunst.

BRONCEALDEREN 1500—400 F. KR.

Netop da Behandlingen af Flinten havde naaet et Højdepunkt, begyndte et nyt Materiale at bane sig Vej til Norden. Broncen, en Blanding af Kobber og Tin, havde i Syden længe været i Anvendelse til Brugsgenstande, og Handelsforbindelser bragte Tid efter anden saadanne til Norden. En skønne Dag var man i Stand til selv at behandle Broncen herhjemme, selv at støbe Redskaber og udhamre de fine Ægge. Fra Hjerup i Kerte Sogn har man et Fund, der viser, hvorledes den hjemlige Broncestøber gik til Værks. Han dannede af Ler en ydre og en indre Støbeform. Mellemmrummet mellem de to Former udfyldtes af Voks, som fortrængtes, naar den smeltede Bronze hældtes i Formen. Derefter blev Lerformene slaaet itu, og det støbte Redskab efterbehandlede.

Saaledes bliver det ikke mere de skønt forarbejdede Flintredskaber med deres glitrende Overflade, ikke Lerkarrenes vekslende Former og Prydelser, men Metallet, der kaster Glans over Perioden og giver den Navn. Det er Vaaben, Redskaber og Smykker af Bronze, der gives de døde med i Gravene, mere end det er Redskaber af Sten.

— Men det maa betones, at Overgangene er jævne. Stenen er stadig i Brug som Materiale til Arbejdsredskaber, og bliver ved at være det langt ned i Broncealderen. Broncen var en kostbar Vare, som kun kunde erhverves af de faa, men det er Broncen, der præges af Menneskers Pragtsans og Kunstsnille.

Heller ikke i Gravskikken er der nogen skarp Overgang mellem Sten- og Broncealder. Stenkisten benyttes endnu i Broncealderen, siden dannede man en simpel Kiste af Fjælle, som sattes paa et Stenleje og støttedes af store Sten, eller man flækkede en Egestamme, udhulede den og benyttede den til Kiste. Over Graven hvævedes en Jordhøj, som kunde benyttes til senere Begravelser.

Det største Brud paa hidtidig Gravskik skete, da Ligbrændingen omkring 1000 f. Kr. blev almindelig. Den sætter Skel mellem ældre og yngre Broncealder. Formentlig fremkaldt ved nye religiøse Forestillinger omformer den ogsaa Gravskikken. Man kan i samme Høj finde ikke blot Grave med ubrændt Lig, men ogsaa smukt dannede stensatte, mandslange Grave, som kun indeholder brændte Ben af den døde, strøet ud over Gravbunden. Det næste Trin blev, at man i Stedet for denne stensatte Grav lagde den dødes Aske i en Urne af Ler og gravsatte den i Højen, og Højen blev som en Kirkegaard benyttet i lange Tider.

Højen voksede ved disse gentagne Begravelser til et anseligt Minde, og hvor disse Høje har faaet Lov til at ligge urørt, ofte i Rad og Række, som i Jylland paa den ensomme Hede, er de talende Vidnesbyrd om Broncealderens Bosættelse. Det kan man konstatere i Jylland. Vanskeligere lader det sig gøre paa det frugtbare Fyn. Høje har vi haft i Hundredevis ogsaa her, men de er oftest jævnet til et med Markfladen, anes som svage Forhøjninger, hvorom gamle Folk maaske ved at fortælle, at her brænder Lys om Natten, her har de underjordiske deres Boliger.

I Almindelighed gælder det, at Broncealderens Bosættelse har strakt sig længere ind i Landet end i Stenalderen. Der har været talrige Høje i Egnen om Flemløse, hvor Drengenhøj endnu er et anseligt Minde. Ogsaa paa Middelfartegnen, ved Hindsgavl, Stavrbj og Fjeldsted, og videre paa Vestsiden af Odense Fjord: Lumby, Uggerslev og Skamby Sogne har haft talrige Høje. Smukkeste tegner de sig den Dag i Dag paa Hindsholm, hvor Bakketoppene imellem Martofte og Brockdorff krones af velbevarede Høje. Langs Kertinge Nor og i Rynkeby, Davinge og Sdr. Næraa Sogne samt ved Aasum kan der endnu opspores Høje. Men disse Omraader er væsentlig beliggende

i Kystens Nærhed. I det indre af Fyn, Egnene om Tommerup og Vissenbjerg, er deres Antal forsvindende.

Til Mandens Gravudstyr hørte først og fremmest Sværdet, ofte smukt forarbejdet, men den bløde Bronze har formentlig gjort det mere skikket til Stikvaaben end til at hugge med. Kvinden havde en Dolk eller Kniv, hun havde Smykker, hvad enten det nu var den runde, smukt ornamenterede Bronzeplade midt paa Livet, en Halskrave eller Armringe.

Et nyt Vaaben er Paalstaven, et langt, smalt Økseblad med ophøjede Sidekanter, der har støttet et Træskaft, saaledes at det kunde anvendes som Stødvaaben. Som Økse anvendtes Celten, der har hulstøbt Dølle, hvori et vinkelbøjet Skaft anbragtes.

Med den yngre Bronzealder og Ligbrændingens Indtrængen fik Gravudstyret naturligvis et fattigere Præg. I Urnen lagdes blot en Ragekniv af Bronze, eller en Niptang, maaske kun en Knap. Til Gengæld stammer fra den Tid de store Mosefund, Offergaver henlagt til de Guder, der tænktes at bo ved Kilder eller Søer eller i stille Lunde. Det nordlige Fyn er overordentlig rigt paa store Offerfund. Ved Midskov er der fundet bl. a. to Celter, en Sav, seks Spydspidser og to Hængekar samlede; ved Kertinge et Hængekar og Halsringe, i Øgemosen ved Kirkendrup bl. a. fire drevne Bronceskaale, ved Magtenbølle fire Halsringe, tre svære Vulstringe og flere Halskæder af Bronze, og i Lavindsgaards Mose ved Rønninge det pragtfuldeste af dem alle: 11 Øsekar af purt Guld. Endelig er to af de bevarede danske Lurer fundne ved Wedellsborg. Med deres kraftigt svungne Lirier og deres gjaldende Toner er de Bronzealderens uovertrufne Mesterværker.

Hverken fra Stenalder eller Bronzealder er der i det nordlige Fyn fundet Huse. Derimod nok Bopladser, saaledes ved Voldtofte (Kirkebakken), Hasmark og et Par Steder ved Nyborg. Paa disse Steder er der ikke blot fundet Mængder af Lerkarskaar — fra Forraads- og Brugskar, men hvad der er af særlig Interesse: talrige Flintredskaber, baade Skiveskrabere, Flækker, Økser, Dolke og Save laa i disse Lag fra den yngre Bronzealder, et afgørende Vidnesbyrd om, at Bronzen aldrig fortrængte Flinten som Materiale til Redskaber. Det gjorde derimod Jernet.

JERNALDEREN 400 F. Kr.—1000 E. KR.

Jernet havde længe været kendt i Syden, før det nye, mærkelige Metal naaede Norden, hvor det naturligt nok først fik Anvendelse



Urner og Madkar fra Folkevandringstid. Espe.

til Smykker. Dets Egenskaber gjorde det til et langt mere brugeligt Materiale end Flinten og Broncen havde været.

Jernalderens Mennesker har ikke, som Befolkningen fra de tidligere Perioder, sat deres Spor i Form af synlige Minder. Hverken Dysser eller Høje har de rejst. De begravede deres døde under flad Mark, og Ligbrændingen fastholdtes endnu i lange Tider. Asken blev enten lagt i en Urne eller, som det hyppigt var Tilfældet i Jernalderens første Afsnit, den keltiske (400 f. Kr.—Kristi Fødsel), blot gravet ned i et Hul i Jorden tillige med flere sønderslaaede Lerkar og en Jernkniv eller et Sværd, der ligeledes havde været paa Baalet. Brandplet kaldes denne simple Form for Begravelse, som for den keltiske Periodes Vedkommende kendes fra Emmelev, Hjadstrup Sogn, hvor der i en Brandpletgrav laa Skaar af mindst tre Lerkar samt en stor Kniv.

Fra den følgende Periode, den romerske (fra Kristi Fødsel til 300 e. Kr.), er der, sammenlignet med Jylland, kun faa Grave paa Fyn. Urnegrave er truffet enkelte Steder, men i Rigdom overgaas de af Grave med ubrændt Lig, som de kendes fra Kjærumbaard ved Assens, Nr. Broby, Gl. Annasholm ved Odense, og alle forsynede med rigt Udstyr af Metalkar og i enkelte Tilfælde med Smykker og Toilet-sager.

Endnu rigere paa Grave er den følgende Tid: Folkevandrings-tiden, 300—500 e. Kr., som væsentlig er repræsenteret ved Urnegrave

samlet paa store Gravpladser ved Glamsbjerg, Oregaard, Aarslev samt Middelfartegnen. Ejendommelig for Fyn er de store Mosefund, som et gjort i Kragehul Mose ved Flemløse, i Illemosen ved Rynkeby, i Krogsbøl og først og fremmest i Allesø Vimose. Det er hele Depoter af Vaaben, der er nedlagt i Moserne, Vidnesbyrd om Ufredstider, hvor Hære har kæmpet, og de sejrende har bragt de besejredes Vaaben som Offer til Naturguddommene. Jernsværd, Pile, Buer, Seletøj, Økser og Skjolde i broget Mangfoldighed er fundet og opbevares nu dels i Nationalmuseet, dels i Fyns Stiftsmuseum.

Efter Folkevandringstiden kommer der et mærkeligt fundtomt Tidsrum, den germanske Jernalder, 500—800 e. Kr., hvorfra der ikke blot savnes synlige Minder, men ogsaa Gravfund — derimod stammer adskillige store Guldfund — bl. a. et Fund fra Brangstrup — fra denne Tid. Først med Vikingetiden, Tiden fra ca. 800—1000, bliver Fund og Minder talrigere. Ligbrænding finder stadig Sted jævnsides Jordfæstelse af ubrændte Lig. Paa Hindsholm, ved Rolfsted, Hjallesø og Ladby, saavel som paa Sletten har man fundet Skeletter, der har ligget i en Trækiste, og med den døde fulgte hyppigt et Par skaalformede og et treflignet Spænde af Bronze med Guldbelægning. Til Undtagelserne hører en Grav fra Søllested, hvor der har været et regelret Gravkammer i en Høj, og i Kammeret var en Høvding gravsat med sin Hest. Der var et pragtfuldt Sæt Mankestole til Køreheste, Bringekobbeler, en Træspand med Bronzebeslag, en Bronceskaal og en Benkam. Det er et Fund, som i Betydning kan sidestilles Fundet fra den ene Jellingehøj.

Helt for sig selv i Danmark staar det højsatte Vikingskib ved Ladby. I en stor, næsten udpløjet Høj fandtes Resterne af et Skib ca. 22 Meter langt og knap tre Meter bredt. Forstavnen har formentlig haft et Dragehoved, og det har været prydet med Jernspiraler, der forestillede Vilddyrets Manke. Bagstavnen har været besat med Jernpigge, som gjorde det vanskeligt at entre. Af Træet er ikke meget bevaret, men nok til i Forbindelse med Jernnaglerne at give et Billede af Skibets Form. I Midtskibet, formentlig bagved Masten, har Gravkammeret været. Det var plyndret, men Vaaben og Smykker oplyser, at Skibet har været en Høvding's Grav. I Forstavnen ligger Skeletter af 11 Heste og fire Hunde. Hundene har været koblede sammen med Remme eller Snore, der samledes i et kunstfærdigt guldbelagt Bronzehaandtag. Det er et Fund, hvortil der kun kendes Paralleler i norske og svenske Skibsbegravelser.

Med Vikingetiden er vi naaet den Tid, da det skrevne Ord mæler for Eftertiden om Fortidens Bedrifter. Der er bevaret Runestene fra Flemløse, nu i Nationalmuseet, samt fra Rønninge, nu i Kerteminde, men ingen overgaar Glavendrupstenen, der staar paa sin oprindelige Plads ude paa Sletten. Den bærer Runer paa de tre Sider, og Indskriften lyder: »Ragnhild satte denne Sten efter Alle Saalve (Hirdens høje Høvding). Alles Sønner gjorde dette Mindesmærke efter deres Fader og hans Kone efter sin Ægtefælle, men Sote ristede disse Runer efter sin Herre. Thor vie disse Runer. Han skal blive et Udskud, som øver Vold mod denne Sten eller drager den (bort for at rejse den) efter en anden«. — Stenen staar indenfor en Kreds af mindre Sten, en Skibssætning, der skærmer Mindet om Alle Saalve, Gode for Nordfyns Helligdomme og Landsdelens øverste Krigsherre.

Voldsteder. Fortidsminder, der er bevaret fra Middelalderen, er kun faa. Der kan nævnes Voldstedet Næsbyhoved; der har staaet et Slot, som omtales 1337 og som Kong Hans og Dronning Kristine benyttede som Residens. Slottet ødelagdes i Grevefejden.

Et imponerende Voldsted er Hagenskov Borgplads med Volde og Grave og Rester af det fordums Murværk, det senere Frederiksgaves Forgænger. Her sad Ærkebiskop Jakob Erlandsen fængslet 1259.

Endelig ligger ved det nuværende Hindsgavl en Slotsbanke, der har baaret det første Hindsgavl, som nævnes 1287, og hvor Erik Menved og den norske Konge Erik Præstehader førte Fredsforhandlinger 1295. Efter Svenskekrigen forfaldt Slottet, og omkring 1700 opførtes den nye Hovedbygning sydøst for Slotsbanken.

Litteratur: Den nyeste Oversigt over Danmarks Forhistorie er Johs. Brøndsted, Vort Folks Oldtidsliv og forhistoriske Minder i »Det danske Folks Historie« I, 104—260. Fyns Fortidsminder er omtalt af Hans Kjær i »Danmark, Land og Folk« IV og Vestfyns Fortidsminder af Hans Kjær i Turistforeningens Aarbog 1929, 105—125.

Redskabet fra Odense Kanal, se Sophus Müller i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1896, S. 304 ff. — Langøfundet, se H. C. Broholm i Aarb. f. nord. Oldk. 1928, S. 129 ff. — Hjerupfundet, se Hans Kjær i Aarb. f. nord. Oldk. 1927, S. 236 ff. — Kertingefundet, se H. C. Broholm i Aarb. f. nord. Oldk. 1930, S. 261. — Vimosefundet, se C. Engelhart, Vimose Fundet. — Ladbykibet, se G. Rosenberg i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1936. — Glavendrupstenen, se Lis Jacobsen, Nye Runeforskninger, 1931.

HISTORISKE MINDESMÆRKER I NORDVESTFYN

En gammel fynsk Herremand, Jørgen Kaas til Gelskov, der interesserede sig for sin Hjemøes Mindesmærker, samlede i 1606 i en lille Bog en Del Oplysninger, især hentet fra Kirkerne. Heri fortalte han blandt andet, at Odin var en Konge, der blev slaadet ihjel i Odense og begravet under Vor Frue Kirke. Maaske skyldes det en Sammenblanding med Kong Knud den Hellige, men i hvert Fald viser det, at endnu paa Christian IV's Tid havde man en Fornemelse af, at Odin og *Odense* hørte sammen. Hvordan det nærmere har forholdt sig med Odins Dyrkelse, ved vi ikke; maaske er Bynavnet oprindelig Odins Ve, det vil sige Helligdom, maaske Odins Ø, fordi Odin har været dyrket paa en af de smaa Holme i Aæn. Det var naturligt nok, at der paa dette Sted opstod et Samlingspunkt for Fynboerne, for den *Færdselsvej*, som allerede i Oldtiden gik fra fra Nyborgfjord mod Vest over Assens til Sønderjylland eller op over Sletten til Bogense og videre til Jylland, skar her den naturlige Færdselsvej, der gik langs med Odense Aa.

Selv om vi ikke ud af Jørgen Kaas' Beretning kan læse, at den lille Banke, hvorpaa Vor Frue Kirke ligger, virkelig har nogen Tilknnytning til Odinsdyrkelsen, saa rummer den dog den almindelige Sandhed, at Kirkerne ofte blev lagt paa eller tæt ved Steder, der i Forvejen var »hellige«, var knyttet til Gudsdyrkelsen, maaske var selve det til Guden indviiede Sted. Saaledes ligger Sønder Næraa Kirke vel nok paa det til Guden Njord indviiede Sted, hvorefter Landsbyen har faaet Navn. Et andet Vidnesbyrd om, at Kristendommen overtog de hedenske Helligdomme, har vi i de hellige Kilder, hvoraf der findes en Snes Stykker paa Nordfyn. Vi ved, at i hvert Fald en Del af disse har været knyttet til den gamle nordiske Gudetro, men senere har de ofte faaet Navne efter Helgener, og Troen paa deres helbredende Kraft holdt sig meget nær op til vor egen Tid, ja, er knap nok helt forsvundet endnu. I Aarhundreder har Fynboerne søgt hertil for at helbredes, især Natten før bestemte Dage, som St. Hansdag, da der holdtes Vaagenætter ved Kilderne, og ved det undergørende Vand holdtes der ofte Kildemarkeder, hvor alskens Kramvarer solgtes.

KIRKERNE

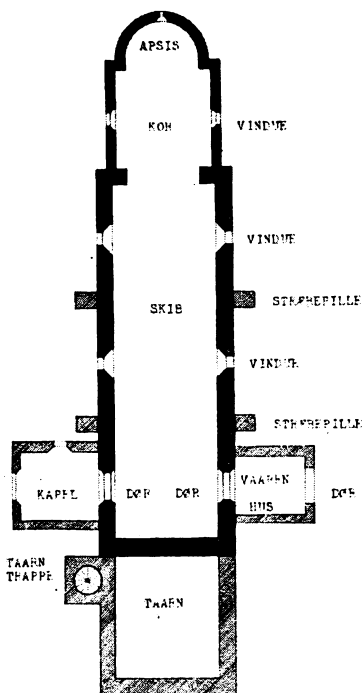
Vil vi nu, ligesom den gamle Herremand, gerne vide noget om vore Forfædres Liv og Virken, kan vi imidlertid kun finde forholdsvist lidt ved at holde os til de hedenske Helligdomme. Vi maa,

ligesom han, først og fremmest gaa til *Kirkerne*, der i deres Form og Opbygning, deres Indhold og Udsmykning fortæller os om Menneskers Liv og Interesser, især om deres Ærbødighed for det helige og deres Syn paa Døden.

Medens der nok har været enkelte kristne Missionærer i Danmark tidligere, er det næppe før under Knud den Store, Kristendommen sejrer, og han udnævnte i 1019 en Englænder til Biskop i Odense, vistnok knyttet til den ældste Vor Frue Kirke, der sikkert — som Tidens Kirker i det hele taget — var af Træ. Af disse Trækirker er intet Spor tilbage, ligesom de ældste Stenkirker er saa stærkt ombygget, at vi ikke kan bruge dem som Udgangspunkt. Vi maa helt ned til Slutningen af 1100erne, før vi finder noget videre bevaret. Stenkirkerne er til Gengæld den righoldigste, mest oplysende Gruppe af Mindesmærker fra Danmarks Middelalder.

Før vi tager fat paa en enkelt Kirke, vil vi dog se lidt paa, hvoraf en Kirke bestaar. Hosstaende Skitse er blot et Skema, der skal vise Kirkens Dele. To Ting var absolut nødvendige: *Koret*, hvor Hoved-

alteret stod, og hvor Præsten forrettede de hellige Handlinger, og *Skibet*, hvor Menigheden samledes efter at være kommet ind gennem to *Døre*, en i N. for Kvinderne og en i S. for Mændene, idet Kirkerne praktisk talt altid laa ret Ø.—V. med Koret mod Ø. Til Koret kunde føjes en halvrund Tilbygning *Apsis*, hvad 16 Kirker i Nordfyn har eller har haft. Til Skibet føjedes undertiden *Kapeller* med Altre for Helgener, og disse Bygninger er ofte efter Reformationen



- OPRINDELIGE KIRKE
- SENEERE TILBYGNINGER

Plan af en middelalderlig Kirke. Tegningen er en konstrueret Type, der viser Kirkens vigtigste Dele.

af Kirkeejerne blevet brugt til Gravrum. Et *Vaabenhus* blev undertiden bygget foran Mandsdøren, for at væbnede Kirkegængere kunde stille deres Vaaben fra sig, saa de ikke fristedes til at bruge dem paa det hellige Sted. I 1700erne brugtes Bygningen til Opbevaringssted for Landmilitsens Vaaben. I Slutningen af Middelalderen, undertiden dog før, ombyttedes de gamle Træklokkestabler paa Kirkegaardene med *Taarne*, der rejstes ved Skibets Vestgavl, og endelig fik de gamle Kirker deres flade Træloft erstattet med *Hvælvinger*, og det medførte, baade at der maatte indsættes nye *Vinduer*, og tit, at Murene maatte styrkes med *Stræbepiller*, der skulde bære Hvælvingernes tunge Tryk.

Da Trækirkerne i 1000—1100erne afløstes af Stenkirker, anvendte man oftest *Marksten* af Granit, tit kun raa eller kløvede, men især i Nordfyn findes en Række Kirker, hvor Kampestenen er hugget til smuktformede *Kvadre*, der rejser sig i velsammenføjede *Skifter* over en *Sokkel* med *Profil* eller blot med en Skraakant. I dette Materiale kunde man hugge *Figurer* eller andre Prydelser; dog naar man paa Fyn kun faa Steder som *Ørsted* og *Gamtofte* paa Højde med de skønt udførte og udsmykkede jyske Kirker, der tjente dem til Forbillede. I tre Kirker i denne Egn har man anvendt *Kildekalk* eller *Fraadsten*: *Kærum*, *Flemløse* og *Sønder Næraa*. Næraa Taarn er samtidig med Skibet, og heri findes en Række Nicher, der maaske har været Siddepladser for Bønderne ved Bystævne, en Ordning, der synes at være paavirket fra England.

Lad os nu tage hen til en af de gamle Kirker, der bedst kan vise os, hvordan man byggede i den store Kirkebygningstid: ca. 1150—1250, den Tid da c. $\frac{9}{10}$ af Fyns Kirker blev til, lad os se paa *Skovby Kirke* ved Bogense!

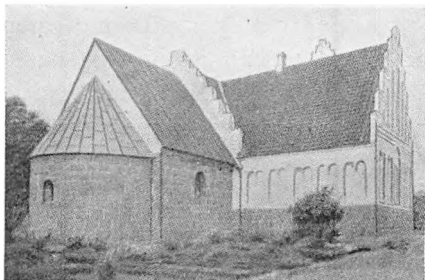
Store Granitsten, der dengang endnu laa i rigelig Mængde spredt ude paa Markerne, er blevet samlet paa Byggepladsen og af Stenhuggerne formet til *Kvadre*, der lagt i regelmæssige *Lag*, *Skifter*, og forbundet med Kalk er muret op til et Skib med Kor og Apsis. De to nederste Stenskifter udgør *Soklen*, som er smukt profileret, idet der øverst er hugget et tykt rundt Baand. Midt i Apsisrundingen og paa Nordsiden af Koret sidder endnu de smaa, oprindelige *Vinduer*, hvis Ruder maaske kun har været af Skind, saa Kirken er blevet meget sparsomt belyst. Skibet har været kortere end nu, saa den gamle Kirke har været ringe af Omfang. Til Kirkens ældste Tid hører *Døbefonten*, der er formet som et bredt, rundt Bæger med Skaft staaende paa en høj, firkantet Fod. Under Kummens ringdelte

Kant snor sig i en bred Frise en tung og svulmende Ranke. Paa Fodens Hjørner er udhugget kraftige Mandshoveder, og paa dens fire Sider springer grimme Løver med svajende Haler. Middelalderens Angst for Djævle og andre onde Magter medførte, at Forældre stræbte snarest muligt at faa deres Børn under Kirkens Værn ved at faa dem døbt, helst inden første Søndag efter Barnets Fødsel, saa i alskens Vejr gik eller red man med det spæde Barn til den kolde Kirke, hvor det nøgne Nor dyppedes helt og holdent ned i Fonten. Denne stod da ved Kirkedøren, og Skovby Kirke har bevaret begge sine oprindelige Døre, men kun den sydlige, Mandsdøren, er i Brug. Livets Afslutning skulde ligeledes helst være under Kristendommens Tegn, og et Vidnesbyrd herom findes indsat i Norddørens Tilmuring. Her sidder nemlig en Ligsten, der kun er mærket med et indhugget Kors, der betegner, at her hviler en Kristen. Intet Navn, blot en ydmyg Tilkendegivelse af den dødes Tro. Denne ældste Del af Kirken er opført i den Stil, vi kalder den *romanske*, der præges af de svære Mure, de runde Buer over Vinduer og Døre og den kraftige, enkle Udsmykning, og saaledes stod Kirken i et Par Hundrede Aar.

Engang i det femtende Aarhundrede, skal vi sige paa Erik af Pommerns Tid, forlængedes Skibet mod V. med *Mursten*. Allerede paa Valdemarernes Tid kendte man til at brænde Tegl til Byggemateriale, f. Eks. har vi i *Ingslev* og *Ørslev*, *Rønninge* og *Stubberup* mer eller mindre velbevarede Murstenskirker fra romansk Tid; især har Ingslev Kirkes Kor smukke Enkeltheder. I Skovby hører Murstenstilbygningerne imidlertid hjemme i den Stilperiode, vi kalder den *gotiske*. I Frankrig havde dygtige Haandværkere lært sig at bygge højere og lettere; de forstod at fordele Trykket fra de øverste Bygningsdele paa Piller og Buer, saa de undgik de svære Mure, ja de gennembrød dristigt Murene med deres spidse Buer og erstattede tykke Murpiller med slanke Søjler og udsmykkede Mure, Gavle og Taarne med rig Dekoration og himmelstræbende Spir, alt i letbearbejdelig Natursten. Her i Norden egnede den tunge Granit og den svage Teglsten sig ikke rigtigt til Stilen, men man gjorde sit Bedste for at udsmykke Gavle og Mure paa livlig og righoldig Vis. Skovbys tre sengotiske Tilbygninger: *Taarnet*, *Nordkapellet* og *Vaabenhuset* giver os et smukt Billede af, hvor levende man kunde gøre de før saa tunge Murflader med *Blindinger*, d. v. s. udsparede Felter i Muren, og *Friser* af kantstillede Sten, og hvordan *Murtrappen* gjorde de strenge, lige Gavle livligere og festligere. Hertil bidrager, at Til-

bygningerne er hvidtede og danner en smuk Farvemodsætning til den graa Granit, Blytaget paa Kor og Apsis og Teglene paa den øvrige Kirke.

Omtrent samtidige med Tilbygningerne er de *Hvælvinger*, der i hele Kirken kom til at erstatte det oprindelige flade Træloft, som var for brandfarligt.



Skovby Kirke.

Skovby Kirkes indre Udstyr og Udsmykning er gennemgaaende ikke særlig karakteristisk eller betydeligt; dog kan en rask Dreng maaske krybe op i Taarnet og se paa et Par middelalderlige *Klokker* med Vaabenskjolde, der viser, at en Herremand paa Harreslevgaard har skænket dem til

Kirken. Over en anden Adelsmand og hans Hustru findes en prægtig *Ligsten*, hvor han i Panser og Plade, hun i festligt Skrud, staar udhugget under en Portal, besat med deres Forfædres Vaabenskjolde. Fortidens kristelige Ydmyghed er afløst af *Renæssancens* Selvbevidsthed og Glæde ved den rige Udsmykning.

Uden om Kirken ligger den indviede Jord, *Kirkegaarden*, der ved et *Gærde* er afgrænset fra den ydre Verden. *Indgangsportalen* viser os festligt og højtideligt, at vi nu træder ind paa hellig Grund. Den er opført af røde Tegl, Munkesten, og dens Blindinger og Friser viser dens Samtidighed med Kirkens sengotiske Tilbygninger.

Skovby Kirke er karakteristisk for den ældste Tid, hvorfra der i større Omfang er bevaret Kirker paa Nordfyn, Der findes dog ogsaa andre skønne og interessante Kirketyper, ligesom man andetsteds finder Inventar og Udsmykning, der kan fortælle os mere om Fortidens Mennesker.

Kvaderstenskirkerne findes især i Nordvestfyn; bedst bevaret er *Særslev* og *Skamby*, noget ringere er *Rolfsted*, i hvis Kor et Menneskehovede er udhugget, maaske Stenhuggerens eget Portræt, og i *Ørsted* findes et Relief af Samsons Kamp med Løven. Paa Nyborgegnen findes en Række smukke Murstenskirker som *Avnslev*, men i øvrigt har næsten alle Kirker Tilbygninger eller Udsmykninger af Mursten. Særlig fynske Træk er det lille *Spir* over Koret beregnet til en Messeklokke, som f. Eks. findes i *Ullerslev*, *Mesinge*, *Kerte-*

minde og *Nyborg*, og at *Taarnene* langt hyppigere end i det øvrige Land vender deres *Trappegavle* mod N. og S., ikke mod Ø. og V.

I de fleste *Egne* har *Stiftets Domkirke* paavirket de øvrige Kirker, men den nuværende *St. Knuds Domkirke i Odense* er opført saa sent, at Øens *Landsbykirker* allerede da var rejst. I det hele taget har Danmark sikkert været »kirkeforsynet« ved Midten af 1200erne, saa da den gotiske Stil i Løbet af dette Aarh. naaede herop, blev det næsten kun i *Købstæderne*, at der opførtes Kirker, der helt var i gotisk Stil. Ganske vist udfoldedes der ogsaa i Slutningen af 1300erne og i 1400erne en imponerende kirkelig Byggevirksomhed paa Landet, men den bestod mest deri, at man ombyggede og udvidede de allerede staaende *Landsbykirker*, saaledes som vi ovenfor har set. Vil man derfor se *Gotikken* i dens kraftigste Udfoldelse, maa man gaa til *Købstæderne*. Her har vi da i *St. Knuds Kirke* den ypperste gotiske Bygning i Danmark.

Paa den nuværende Kirkes Plads har oprindeligt ligget en anden, men dels blev den for lille, dels hjeinsøgtes den 1247 af en ødelæggende Brand. I Aarhundredets sidste Halvdel samlede man ivrigt Penge sammen, og under Ledelse af den energiske Biskop *Gisico* — død 1300 — opførtes de fem vestligste Fag af Kirken. Deres elegante og regelmæssige Opbygning viser, at Arkitekten har formaaet at udarbejde nøjagtige Tegninger i Overensstemmelse med Tidens matematiske Byggeregler. De ranke, fint profilerede og slanke Piller og de høje, spidsbuede Vinduer over Sideskibene giver Kirken Rejsning,



En Helgenindegruppe fra Claus Bergs Altartavle i St. Knuds Kirke i Odense.

og i det hele taget viser det høje Midtskib *Gotikkens Himmelstræben*. Længe stod Kirken ufuldendt, men i Løbet af det næsae Hundredaar byggedes først *Koret* og derefter det *Midtparti*, der forenede *Gisicos* storslaaede *Vestfag* med *Koret*. *Vistnok* under *Paavirkning* fra den ældre, romanske Kirke fik *Koret* en *Krypt*, hvad der ellers

er ukendt i rent gotiske Bygninger. Domkirken manglede nu et Taarn, men som det kan ses i Murværket paa Nordsiden, har det været planlagt at bygge et ud over det nordlige Sideskib, hvor Kor og Skib mødes. Det blev imidlertid aldrig fuldført, og først midt i 1500erne fik Kirken et Taarn over Vestgavlen, der blev stærkt ombygget.

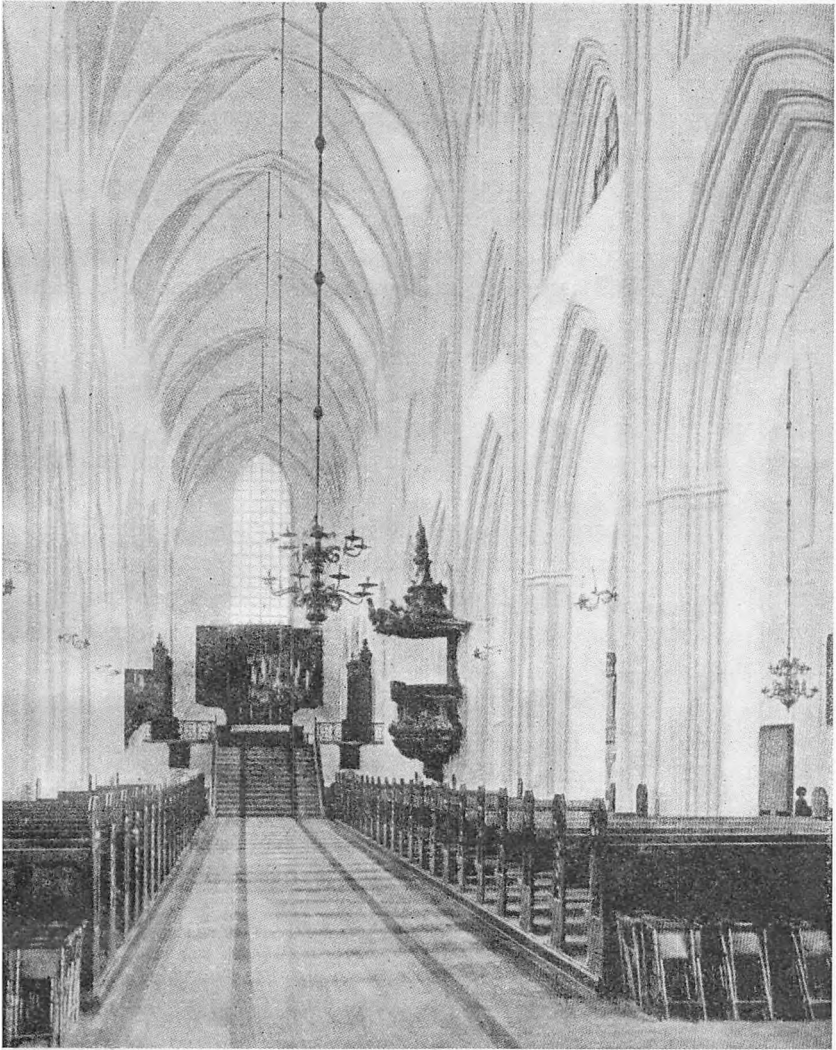
Da Munkene i *St. Knuds Kloster* udgjorde Domkapitlet, var Kirken tillige Klosterkirke, og paa dens Sydside laa det Benediktinerkloster, hvis Bygninger endnu delvis, omend kraftigt restaureret, er bevaret. Paa Nordsiden af Kirken ligger den eneste bevarede Tilbygning, det i Renæssancetiden opførte *Valkendorffske Kapel*, der krones af svungne, »vælske« Gavle.

Et Hundrebaar ældre end Domkirken er *Vor Frue Kirke* i Odense, der vistnok oprindelig har været tænkt opført af Granitkvadre, hvoraf den vestlige Dels Sokkel bestaar, men snart er man gaaet over til at fuldføre Bygningen af Mursten. Kirkens smukkeste Parti er Korets senromanske Østgavl, der er fast inddelt af sit Trillevindue og pynteligt udsmykket med Blindinger og Savsnitskifter i Gavltrekanten.

Den yngste af Odenses middelalderlige Kirker er *St. Hans*, der er bygget i 1400erne. Trods en kraftig, ja brutal Ombygning rummer den mange interessante Træk. Det meget store og lyse Kor med den festligt udsmykkede Østgavl viser, at den var en Klosterkirke, der skulde kunne rumme Johannittermunkene og Præsteskabet i Koret, og de mange Kapeller, hvoraf nogle kun kan spores, andre er omdannet til Sideskibe, viser, at fromme Adelsmænd har stiftet Kapeller med Altre for deres Skytshelgener, og her har de søgt deres sidste Hvilested.

Interessantest blandt de øvrige fynske Købstadkirker, der i øvrigt alle rummer kønne og oplysende Enkeltheder, er den sengotiske Murstenskirke i *Assens*. Medens alle de andre Kirker har flad Korgavl, er denne her tresidet, idet Sideskibenes Gavlmure er skaaret skraat af, men ejendommeligst er dog det høje Vesttaarn. Dets nederste Stykke er firkantet, men herover hæver sig en ottekantet Overbygning, hvor hver Side omfatter en høj, spidsbuet Niche, hvori Vinduerne og Lydhullerne sidder, og derved kommer Taarnet til at virke baade slankere og lettere. Desværre har ogsaa denne Kirke lidt under en haardhændet Istandsættelse.

Kirkeinventaret er som Regel yngre end den Kirke, hvori det findes, men herfra maa dog undtages *Døbefontene*. I en lang Række



Sct. Knuds Kirkes Indre.

Landsbykirker findes romanske Fonte af Kalksten som i *Ugerslev* eller — i Reglen — af Granit og tit med Rankeværk eller Figurer som i *Melby*, *Sørslev* og *Sønderse*.

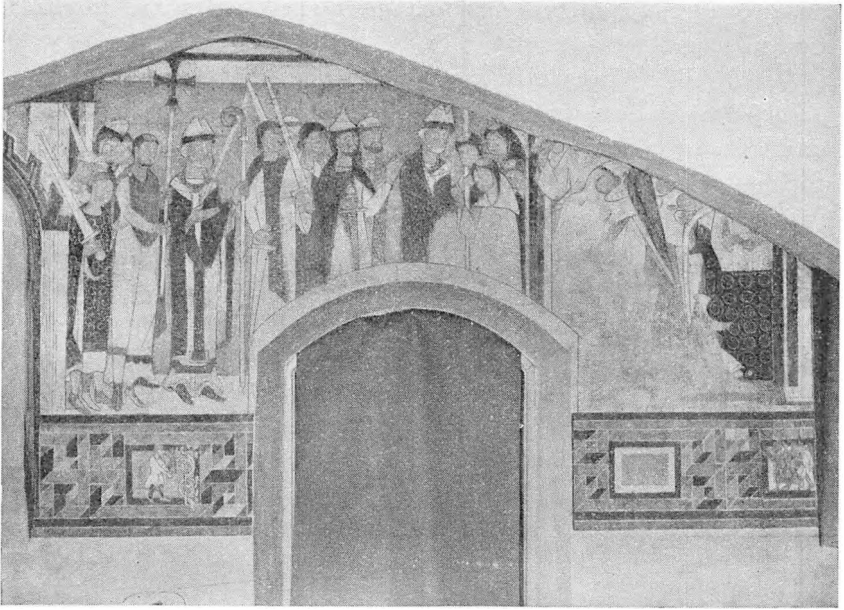
De middelalderlige *Altartavler* var som Regel figurrige, udskaarne Træarbejder, undertiden indført fra Nordtyskland, men hyppigst udført af danske Haandværkere, og i Nordvestfyn er bevaret middelalderlige Tavler i en halv Snes Kirker, f. Eks. i *Sanderum* og *Vissen*

bjerg, men intetsteds naar Træskærerkunsten saa højt som i St. Knuds Altertavle, der oprindelig hørte hjemme i den nu nedrevne Graa-brødrekirke. Den er skaaret af *Claus Berg*, der først var i Tjeneste hos Kong Hans' Dronning, Christine, der som Enke boede paa Næsbyhoved, og for hvem denne Tavle og Gravstenen over hende og Kongen samt andre Arbejder er udført. Claus Berg var vist Syd-tysker, og han viser den sidste katolske Tids Trang og Evne til at udtrykke Følelserne i de stærkt svungne Skikkelser med lidelsesfulde Ansigter og iført flagrende Klædebon. Rundt om hænger Arbejder fra hans Værksted, som Krucifixerne i *Fravde*, *Skamby*, *Asperup* og *Vigerslev* og flere Steder paa Sydfyn, eller Alteret i *Ubberud*. Lidt ældre gotiske Altertavler, fyldte med Figurer og ofte med Fløje, der kunde lukke for Altret i Fastetiden, findes f. Eks. i *Husby*, *Lunde*, *Allerup* og *Brændekilde*. Et smedet Røgelsekar fra samme Tid er bevaret i *Gelsted*.

Allerede i romansk Tid begyndte man at udsmykke Murene med *Kalkmalerier*. I *Sønder Næraa* findes et smukt, desværre delvis ødelagt, Billede med værdige, alvorlige Figurer i enkle, klare Farver, udført i 1200erne i en fra Bysanz paavirket Stil. *Sanderum* har ogsaa romanske Billeder i Apsis. I Tiden lige før Reformationen udfoldede Malerne en rig Virksomhed, ikke længere bundet af de højtidelige Forbilleder, men i festlig og løssluppen Glæde over at pryde Vægge og Hvælv med Personer fra den hellige Historie og Helgenlegenderne, iført Tidens egne Dragter, saa vi kan se, hvordan baade Ridderen og Tiggeren, Præsten og Narren saa ud omkring Aar 1500. *Bellinge* og *Sønderse* Kirkers Billeder viser os Tidens Mennesker, baade deres Ydre og deres Tanker om den hellige Historie, deres Fromhed og deres Billedglæde. De gotiske Maleres Smykketrang fremtræder ogsaa i det yppige Rankeværk, hvor med de prydede Hvælvingerne.

Fra samme Tid som disse Kalkmalerier er de for Nordfyn særlige Kirkedøre af Eg med kunstfærdigt smedede Jernbogstaver og Aarstal, »de jærnbundne Døre«, f. Eks. i *Stenløse*, *Sønderse*, *Ingslev* og *Flemløse*.

Efter Reformationen bliver *Prædikestolen* Kirkens Centrum; herfra lød jo Evangeliet »rent og purt«. Derfor udførtes i 15—1600'erne en Række Prædikestole med kraftige Udskæringer i Relief eller med hele Figurer som i *Vissenbjærg* og *Gelsted* eller den mere ubehjælpssomt udførte i *St. Hans* i Odense, hvor Baroktidens Snedker har



Romansk Kalkmaleri fra Søndre Næraa Kirke.



Gotisk Kalkmaleri fra Bellinge Kirke.

snoet og drejet Søjlerne, men har gjort alle de ti svære Jomfruer lige sure og sløve at se paa.

I Chr. IV's Ungdom havde Fyn en dygtig og energisk Biskop, *Jacob Madsen*, der i sin bevarede Visitatsbog fortæller om sine Rejser paa Øen, hvor han holdt Præsterne til Ilden og med haard Haand forfulgte de »onde og papistiske« *Altertavler*, hvis Helgenrigdom stødte hans nøgterne, lutherske Aand, og ofte fik han da erstattet dem med nye Tavler, hvor Skriftstederne afløste de gamle Billeder og Figurer. Fra hans Tid stammer *Marslevs* og *Munkebos* Tavler, mens f. Eks. *Dalbys* og *Vor Frues* i Odense skriver sig fra det følgende Aarh., da *Baroktiden* vilde have svulmende og realistiske Figurer igen.



Jærnbunden Dør fra Stenløse Kirke. Den latinske Indskrift lyder i Oversættelse: Det Herrens Aar 1489. Hellige Clemens, bed for mig.

Udviklingen i *Gravmindere* fra det ydmyge til det selvbevidste er nævnt, og i *St. Hans Kirke* i Odense kan man følge Udviklingen fra c. 1450 til 1720, hvorledes man fra den blotte Glæde ved Udsmykningen og ved at høre til en ædel Slægt naar til at fremstille Ejler Bryskes beskyttende Om-

sorg for sin Søn. Til sidst synes Slægtsstolthed og Selvbevidsthed at løbe ud i Praleri og Basunbrøl i *Frederik Geddes* svulmende Mindesmærke. I *Købstadkirkerne* ser man, hvorledes Borgerne følger Adelen, og med deres og Præsternes Portrætter paa Mindetavlerne møder vi nye Mennesketyper.

Fortidens Landsbypræster fik deres Hovedindtægt ved at drive deres *Præstegaards* Avling, hvad man kan se af de undertiden bevarede store Avlsbygninger som i *Kølstrup*, og desuden havde de Del i Tiendekornet, hvoraf Kirkens Part blev opbevaret i *Kirkeladen*. Nogle faa Kirkelader er bevaret, som i *Mesinge*, *Flemløse*, *Gamtofte* og *Holevad*.

Nær ved Kirkerne ligger undertiden smaa »*Hospitaler*«, d. v. s.

Stiftelser for gamle Mennesker, som i *Otterup* og *Seden*. De er gerne oprettet af en brav Herremand, der har søgt at løse en social Opgave, som først langt senere blev taget op af Samfundet, der har rejst de langt større Alderdomshjem i dette Aarh.

Skolerne var i ældre Tid nær knyttet til Kirken, bl. a. derved, at Degnen var Lærer, men af de tarvelige Skolebygninger er ingen bevaret. De ældste er nogle af de Skoler, Frederik IV i 1721 oprettede paa de til Rytteriets Underhold henlagte Krongodser; som Regel er det endda kun den smukke Indskrifttavle fra den gamle Bygning, der er bevaret ved Indsættelse i det nyere Skolehus som i *Lumby*, *Hunderup* og *Brændekilde*.

HERREGAARDENE

Gang paa Gang møder man i Kirkerne kraftige Spor af Fortidens førende Stand, Herremændene, men vi skal nu se, hvad *Herregaardene* fortæller os om dem og deres Bønder.

Dygtige og selvstændige Bønder er allerede tidligt vokset ud af Landsbysamfundets Fællesskab, enten ved at de ved Køb og Nyopdyrkning har gjort deres Gaard i Landsbyen til langt den største, eller ved, at de uden for Byens Jord har skabt et Brug, der har vokset sig stort. Til disse to Typer, *Landsbyhovedgaarden* og *Særbrudsgaarden*, kom i 15—1600erne andre Hovedgaarde dannet ved Nedlæggelsen af Landsbyer, fordi Stordriften paa den Tid betalte sig bedst. *Herregaardene* adskilte sig ikke blot ved deres særlige Driftsform fra Bøndergaardene. De blev befæstede i en Tid, da den private Krig var en farlig og hyppig Kendsgerning, og da Bønderoprør fandt Sted, og de blev større, fordi Herremandens Rigdom gjorde det muligt for ham at skabe sig en rummeligere og smukkere Bolig. Efterhaanden som næsten alle Bønder blev Fæstere, blev Herregaarden Samfundets økonomiske Kerne, omgivet af sine Fæstegaarde og Huse, sine Møller og Smedier. Herremanden vedligeholdte og prydede de Kirker, han kom til at eje, og gennem Hospitaler og Legater tog han sociale Opgaver op. Fæstebonden betalte ingen Prioritetsrenter, men ydede Herremanden *Arbejde* — *Hoveri* — og *Landgilde* i Form af Korn og andre Landbrugsvarer.

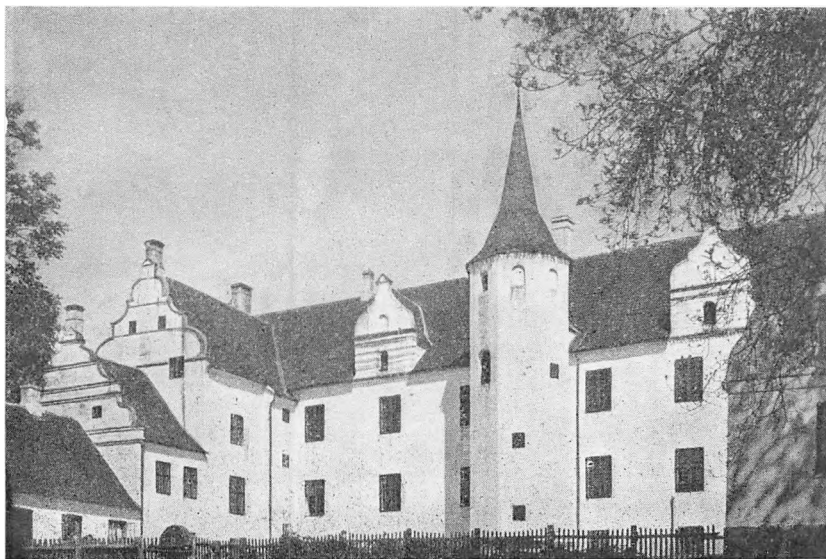
Nordfyn er — modsat Sydfyn — fattigt paa Herregaarde, og her — ligesom i det øvrige Land — findes kun svage Spor af den befæstede, middelalderlige Gaard. Herregaardens Beliggenhed og ydre Befæstning kan endnu ses af en Række, oftest stærkt ødelagte Voldsteder som *Tvevad* i Rønninge, *Gamborg* og *Hinsgavl* ved Middel-

fart, og inden i *Wedellsborgs* Mure findes det store Taarn, der var Kernen i det gamle Iversnæs, oprindelig det eneste murede Hus paa en middelalderlig Herregaard. Det stærkt ombyggede *Dallund* rummer Dele af et rent middelalderligt Borganlæg. De Gaarde, der byggedes i 1500erne, efter at Adelen Fejderet var ophævet, har dog endnu ofte et halvt militært Præg, dels fordi man mindedes Borgeres og Bønders Overfald paa Herregaardene under Grevefejden, dels fordi baade Ejere og Bygmestre var bundet af Traditionen. Man valgte vedblivende enten en isoleret Bakke som *Skovsbo* eller endnu hellere en Holm til Byggeplads — *Gyldensteen* — eller man skabte en kunstig Ø ved at grave Kanaler — *Lindved* og *Kørrup* — og man udkragede endnu ofte de øvre Stokværk og byggede Taarne, hvorfra man kunde skyde langs Mursiden. Samtidig viser dog de store Vinduer, at Gaarden er en Bolig, ikke en Borg. Senere mister Gaardene helt det militære Præg og bliver i Virkeligheden et Byhus, *Palæet*, flyttet ud paa Landet som *Margaard* og *Langesø*.

De fleste af de gamle Gaarde er i det indre stærkt forandrede, efterhaanden som Kravene til Boligen ændredes, og kun ganske undtagelsesvis findes der Møbler, som stammer fra Gaardens Bygningstid, hvorimod det ydre ofte i Hovedtrækkene er bevaret.

Lidt N.V. for Skovby Kirke ligger *Harreslevgaard* paa en Højning, der mod V. og S. begrænses af Lavninger, og som paa de to andre Sider har været adskilt fra det flade Land ved Grave. Paa dette Voldsted laa allerede i Middelalderen en Kronen tilhørende Hovedgaard, der 1560 blev købt af en Adelsmand, som imidlertid 1589 solgte den til *Breide Rantzau*. Han byggede 1606 den nuværende Gaard. Medens man i Middelalderen havde bygget Gaardene efter militære Hensyn og bygget de enkelte Huse op indefra uden større Hensyn til, hvordan de kom til at virke udadtil, saa er Renæssancens Huse anlagt efter en fast Plan, ofte symmetriske og med Fasthed og Orden i Façaden. Taktfast inddeltes Huset af Vinduer og Døre, Kviste og Taarne. *Harreslevgaard* rejser sig med hvidkalkede Mure i to fulde Etager over en høj, hvælvet Kælder. Mod N. er en kort, lidt lavere Sidefløj og deroptil et lavt Porthus. Porten er omgivet af en Portal, hvor to Halvfigurer — Hermer — virker som Søjler (*Karyatider*), og derover ligger en bred Bjælke med fem Vaabenskjolde — *Rantzau*, *Rosenkrantz*, *Gøye*, *Viffert*, *Rantzau* —. Øverst staar en af flade Søjler og Ornamenten omgivet Indskriftstavle, der paa Latin meddeler, at den 50-aarige *Breide Rantzau* rejste Huset 1606.

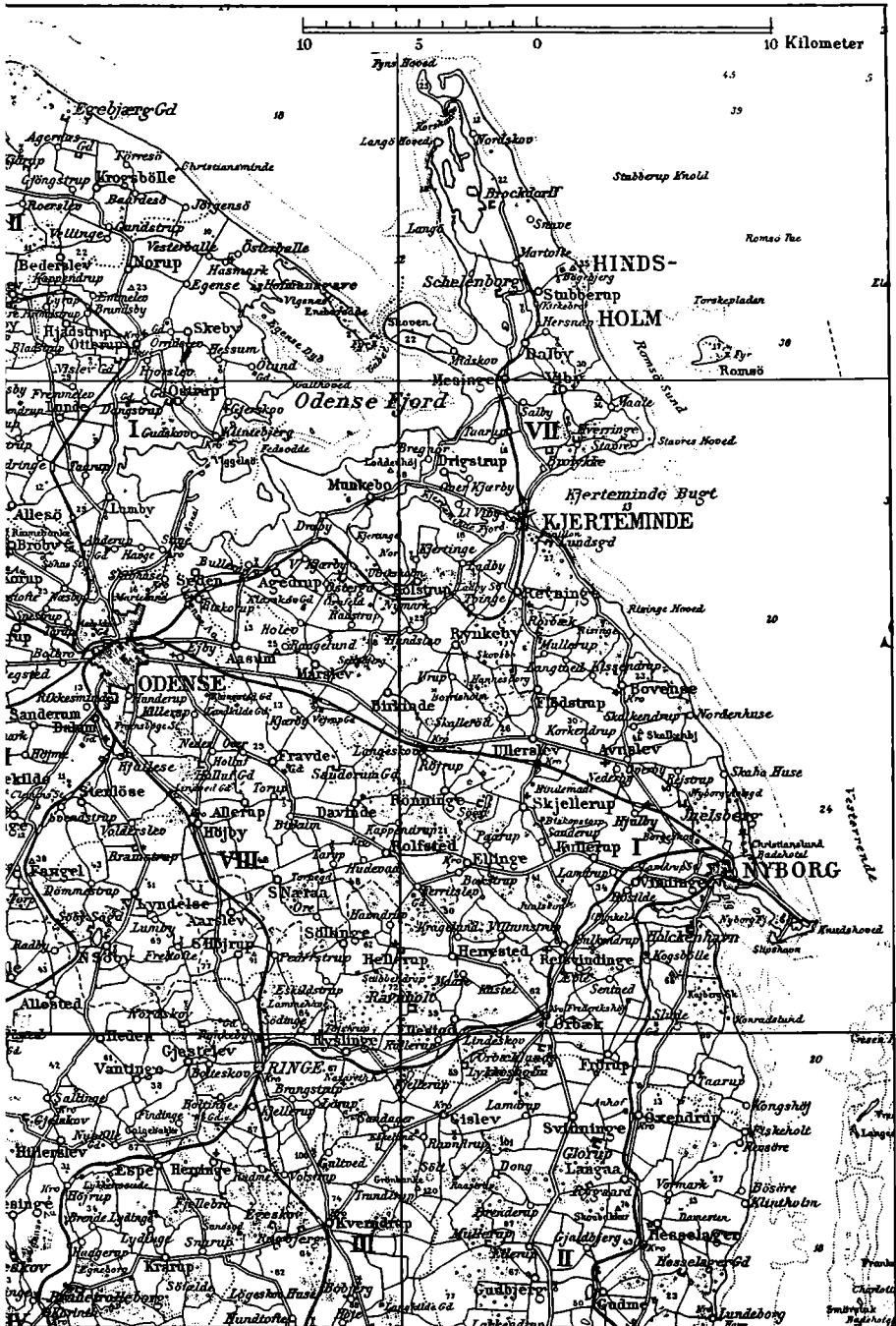
Ind mod Gaardspladsen er Huset regelmæssigt delt af Vinduer,



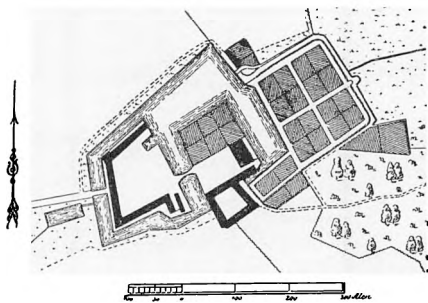
Harreslevgaard set fra Vest.

og midt paa Façaden rejser sig det slanke Taarn, hvis Vindeltrappe var den eneste Forbindelse mellem Etagerne. Over den midterste Række Vinduer, paa hver Side af Taarnet, knejser Kviste med svungne Gavle og med en ejendommelig Muring, der skal efterligne store Sten, Kvadermuring, som iøvrigt er typisk for en Del fynske Gaarde. Desværre er Vinduerne nyere, men de sidder paa de gamles Plads, og disses Form kan endnu skimtes i Muren, hvor man øjner et Buestik over Vinduesaabningerne. Vestsiden er ligeledes fast inddelt, og her brydes Fladen af to symmetrisk anbragte Karnapbygninger. Skønt de oprindeligt har været beregnet til at rumme de nødvendige, men ikke delikate Toiletrum, som man dengang kaldte »Hemmeligheder«, er de kronet med svungne Gavle ligesom den Kvist, der sammen med Karnaptaarnene tredeler Façaden regelmæssigt. Vender vi os til Husets Gavle, ser vi, hvorledes Galvkanten er svunget i festlige Linjer, der breder sig med en elegant Krølle ind over Murfladen. Baade Gavlene og Kvistene er med en kraftig Gesims adskilt fra selve Huset, og heri, ligesom i Vinduernes lige Gæled, møder vi Renæssancens Forkærlighed for de vandrette Linjer, der følger Landskabets og gør Bygningen mere til eet med Jorden, den er groet af.

Til det nu bevarede tofløjede Anlæg hørte der paa Breide Rantzaus Tid endnu et Par Fløje, vistnok af Bindingsværk, saa Gaarden



dannede et firkantet afsluttet Hele. Husets Indre er nu stærkt ændret, men i Hovedtrækkene kan man dog se, hvordan det har været indrettet, da det blev bygget. I den høje, lyse Kælderetage, hvis Hvælvinger hviler paa svære Piller, har der været Køkken og Fadebur, Bryggers og Borgestue, men endnu dybere findes der i Nordfløjen et skummelt Rum, der har tjent som Fangerum, »Hundehullet«. De gamle Herremænd havde nemlig »Haands- og Halsret« paa deres Gods, hvad der *ikke* vil sige, at de kunde henrette Bønder efter Behag, men at de havde Pligt til at opretholde Retsordenen, saa de kunde nok faa Brug for et Fængsel. Andet Stokværk indeholdt en Række store Opholdsrum, der blev forbundet ved en, delvis bevaret, lang Gang paa Vestsiden. I Nordfløjen findes endvidere en stor Stue med stjernehvælvet Loft, og her har Husherren formentlig haft sit Arbejdsrum. Ellers kendte man paa Gaardens Opførelsestid ikke til vor Inndeling i Sove-, Opholds- og Spiserum, men Stuerne brugtes i Flæng til alt. Øverste Etage er et eneste stort Rum, »Dansesalen«, som Samtiden kaldte det, medens en romantisk Eftertid gerne bruger Betegnelsen »Riddersal«. Det brugtes til de Fester, der var Renæssancetidens største Adspredelse, og som især fandt Sted ved Familiebegivenheder som Daab, Bryllup eller Begravelse. Koldt har der været i den store Sal med de mange Vinduer, der kun kunde opvarmes af de to aabne *Kaminer*, en i hver Ende af Salen, men af dem er der kun sørgelige Rester tilbage.



Fravdegaard. Beliggenhedsplan fra ca. 1820.

Paa Nord- og Vestfyn findes i alt en halv Snes Gaarde, der hører hjemme i Renæssancetiden. Ældst er *Skovsbo* fra 1572—79 og *Hollufgaard* fra 1577 med de tre kraftige Taarne, der ganske har mistet den militære Karakter, men paa den skønneste Maade giver Huset Holdning. Derefter følger *Kørup* og *Fravdegaard*, den mest

særprægede af Egnens Gaarde. Da *Oluf Daa* blev Ejer af Fravdegaard 1575, var den blot en stor Bondegaard, men han udløste den af Fællesskabet og flyttede den ud paa et vældigt, dobbelt Voldsted, han lod grave i de side Enge. Paa den vestligste Holm laa Ladegaarden, og paa den østlige rejste han ca. 1588 i Bindingsværk den endnu staaende mærkelige Bygning, der bestaar af to Huse med en Lang-



Langesø. Bygget 1775.

side fælles. Saadanne Dobbelthuse er fra Holland naaet herop over Hertugdømmerne, men kun to andre, *Egeskov* i Sydfyn og *Tølløse* paa Sjælland, er bevaret.

Renæssancens Glæde ved det pyntelige og dens Fremhæven af de vandrette Linjer møder vi i *Ultriksholm*, som Chr. IV. byggede til sin Søn Ulrik Christian Gyldenløve 1646. Fra Midten af 1600erne er ogsaa *Gyldensteen* og *Brahesborg*, der viser, hvorledes man søgte at bringe hele Anlægget ind under en fast Plan med en Symmetriakse midt gennem Hovedbygning og Avlsgaard.

I det meste af det Hundrebaar, der fulgte efter de ødelæggende Svenskekrige, byggedes meget lidt, men da der i Slutningen af 1700erne kom gode Tider for Landbruget, fulgte hermed en Byggeperiode for Herregaardene. Ældst er det yndefulde *Margaard* — 1745 — der endnu har bevaret sin symmetriske Rumfordeling, og i den sidste Tredjedel af Aarh. fik en Række af Egnens Gaarde nye Bygninger. De vigtigste er *Lundsgaard*, *Krængerup*, *Langesø*, *Hinsgavl* og *Hverringe*. Overalt ser man, hvorledes baade Avlsbygninger og Parker er blevet anbragt i Overensstemmelse med den Symmetriakse, der ogsaa behersker Hovedbygningernes Rumfordeling. Hovedindgangen er understreget som Midtpunktet, og baade den ydre Udsmykning med Halvsøjler og Guirlander og den indre med Stuklofter gør Husene lettere og elegantere, og Havernes lige Alléer, klippede Hække og regelmæssige Plan danner en Overgang fra Menneskeboligens Kunstværk til Landskabets Natur. Vi er nu over *Rokokoens* Ynde og *Ludvig XVI-Stilens* faste Tilknytning til klas-

siske Motiver naaet ned i 1800erne, men dets haardhændede Istand-sættelser af alle Fortidens Mindesmærker og krampagtige Efterlig-ninger af dens Stilarter maa helst forbigaaes i Tavshed.

Medens Fortidens Boliger dog er nogenlunde bevaret, er dens *Avlsbygninger* kun sjældent i Behold. Ildens Hærgninger i Ladebygningernes Tømmer og Straatage og Teknikkens Krav til nye Huse har gjort det af med det meste, men *Bramstrups* Stalde har dog snart sine 300 Aar paa Bagen, og endnu staar paa *Lundegaard* den Lade, som Chr. IV.s Svigermoder, Ellen Marsvin, rejste 1636, og hvis Tømmerrigdom viser, hvad Datidens Skove kunde yde af Egetræ.

Imidlertid har de fynske Herremænd ogsaa sat sig andre Spor i Bygningshistorien. Rundt om de store Gaarde flokker sig Smedier, Møller og Boliger for de mange, der fik deres Brød i Godsets Tjeneste. Mest iøjnefaldende ude i Landskabet er maaske de lange *Stengærder*, der endnu til Dels omgiver Hovedgaardenes Marker. Det har vel nok ofte været et træls Arbejde for Hovbønderne at sætte Gærderne, men den fynske Jord blev forbedret til Gavn for Eftertiden, idet Markerne blev rensed for de Sten, der laa i Vejen for Ploven, og som samlede Ukrudtet omkring sig.

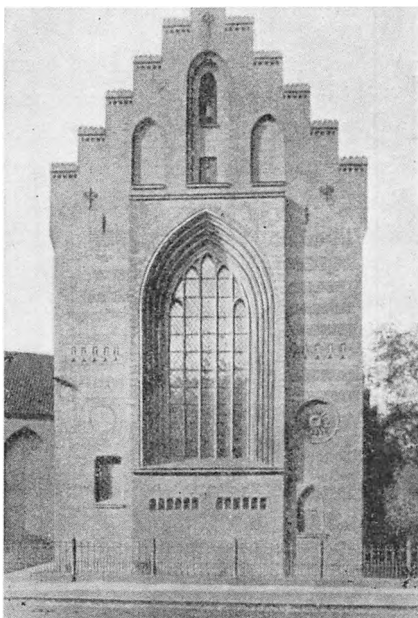
KØBSTÆDERNE

Da *Odense* især i 15—1600erne ofte var Sædet for Herredagene, hvor Kongens Retterting dømte, og hvor Rigsraadet mødtes, var det naturligt, at mange Herremænd ønskede at bo i al Fald en Del af Aaret i deres eget Hus i Byen. Kun et af disse er bevaret, *Eiler Rønnows Gaard* fra 1547, der nu som Museum fortrinsvis rummer Minder om Byens Mennesker, men som trods sit pyntelige Ydre viser, hvor beskedent en Rigmand dengang boede. Rundt om i *Odense* kan man inde i Gaardene finde svage Rester af Adelen Huse i Form af Bjælker med Aarstal og Vaabenskjolde, og en Række Huse her og i de andre Købstæder viser, hvordan Købmændene efterlignede Adelen. *Oluf Bagers Gaard* paa Nørregade i *Odense* er et stateligt Stenhus fra 1586, og inde i en Butik i Overgade ses endnu de sparsomme Rester af Pragtsalen i en af hans andre Gaarde. Som Eksempler paa 1600ernes Bindingsværksgaarde, der paa een Gang rummede Bolig, Butik og Lager, kan nævnes *Langgade Nr. 8* (1630) i *Kerteminde*, *Middelfart Museum*, hvis Gavlhus er en nordtysk Type fra ca. 1600, og *Willemoesgaarden* i *Assens* fra 1675.

Indtil Reformationen havde Kronen kun forholdsvis lidt Gods

paa Fyn, men endnu viser det store Voldsted os, hvor det middelalderlige *Næsbyhoved* har staaet. Godset hertil blev efter Reformationen forenet med Johannitterklostrets i Odense, og hele Lenet var i lang Tid den kongelige Kanslers Embedslen. Frederik II. ombyggede *St. Hans Kloster* til et kongeligt Slot, hvor baade han og Chr. IV. boede, men det var for smaat og gammeldags for Frederik IV., der 1720 ombyggede det til det nu staaende, regelmæssige, firfløjede Anlæg med en fransk Park, hvis lange Alléer endnu findes i Kongens Have. Her døde Frederik IV, og senere boede Tronfølgerne Christian og Frederik her, som Guvernører over Fyn, inden de som enevældige Konger, 1839 og 1848, tiltraadte Regeringen.

Fortiden møder os overalt, ikke blot i de større Mindesmærker som Kirker og Gaarde, men ogsaa i talløse Smaating. Niels Bugges Skræpper ved Middelfart og de spanske Valmuer ved Nyborg fortæller om skæbnsvangre Begivenheder i Folkets Historie. Staar vi ved Tinghøjgaard i Særslev, ved vi, at her plejede Skovby Herreds Bønder Ret. Ved Krucifixet udenfor Skovsbo mindes vi den fromme Fru Anne Rønnow, og ved Venteorn ved Rugaard mindes vi de Hovbønder, der her ventede paa det lange, kongelige Vogntog, hvis Bønder de skulde afløse, naar de var tilsagt til Kongeægter, det vil sige til at age for Kongen. Alle Vegne møder vi Spor af vore Forfædres Liv og Virken.



Sct. Hans Kirke, Odense.

L i t t e r a t u r : En alm. Oversigt over de historiske Mindesmærker findes i *Daniel Bruun: Danmarks Land og Folk*, Bd. 5, og kort Beskrivelse af de enkelte Bygninger, i *Trap: Danmark*, Bd. 4. Om Kirkebygningerne se *Mackeprang: Vore Landsbykirker* og om Herregaardene *Danske Herregaarde omkring 1920*. En Del Billeder og populære historiske Oplysninger findes i *Olaf Andersen og Elling: Fyn. En Hjemstavnsbog*, i det af *H. V. Clausen* udgivne Værk *Danmark* og i *Turistforeningens Aarboeg 1929. Vestfyn. Om Købstæ*

derne se *Maaløe: Assens, Woll: Fra Kertemindes Fortid og Holbeck: Odense Bys Historie*. Specialafhandlinger af topografisk og historisk Indhold findes i *Samlinger til Fyns Historie og Topografi I—X*, *Wad: Fra Fyens Fortid I—IV* og *Historisk Aarbog for Odense og Assens Amter 1912* o. f. Aa. Fortegnelse over en væsentlig Del af Speciallitteraturen findes i *Heilskov: Dansk Provins-topografi*.

LANDBRUGETS KULTURHISTORIE

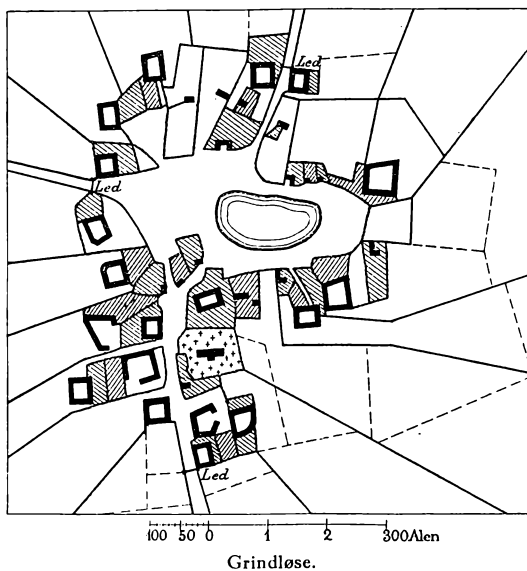
Nøgent og goldt laa Fyns Land efter Istiden, men i Fyrreskovens Tid, for ca. 8000 Aar siden, kom de første Mennesker og tog Landet i Besiddelse, Jægere, Fiskere og Samlere. I Jordhuler boede de langs Kysten; senere lærte de sig at bygge lerklinede Hytter af Grene og Ris. Under Paavirkning udefra, Indvandring, og under Oplevelsen af det usikre i Jægerens og Fiskerens Liv, lærte vor Urbefolkning at dyrke Jorden, tog Jorden i Besiddelse, valgte Boplads for Livstid, blev Bonde.

Ca. 5000 Aar er forløbet siden Fynboerne lærte — med meget simple Redskaber — at dyrke Jorden med Hvede, Hirse og Byg, senere (i Broncealderen) Havre, og noget senere Rug. Af Husdyr havde Stenalderbonden Faar, Okser, Geder og Svin, vel ogsaa nok en enkelt Hest, men det er dog først i Jernalderen, at Heste forekommer i større Antal.

De første Bønder tog Jord ind til Dyrkning, hvor den var lettest tilgængelig; derfor er den første Bebyggelse sikkert foregaaet spredt, »Enestegaarde«, men meget tidligt — i de dunkle Aartusinder før Kristus — har man af Hensyn til Værn mod Ufredsmænd og vilde Dyr tilstræbt Sambebyggelse. Herved opstod Landsbyen, den vigtigste historiske Begivenhed i Danmarks ældste Historie. Landbrugets Udvikling gennem Aartusinder, Bondens Tankesæt og Væremaade, hans Indstilling og Livsvurdering, er bestemt ud fra dette, at Landsbysamfundet var Rammen om hans daglige Liv. Den sociale Fællesfølelse, hvorpaa alt Samfundsliv hviler, har Generation efter Generation hentet sig Næring fra det Arbejdsfællesskab og den Gensidighed, som Landsbylivet skabte.

Hvordan Oldtidens Landsby har set ud, ved vi ikke meget om, men fra Oldtidens Slutning har vi Oplysninger, der fortæller os, at de gamle Bønder har forstaaet i forbavsende høj Grad at udnytte Forholdene og indrette sig efter de stedlige Betingelser. Hver Landsby har derfor sit eget Præg, bestemt af Forholdene, men Grundtrækkene er alligevel saa ens, at tre Hovedtyper kan skilles ud:

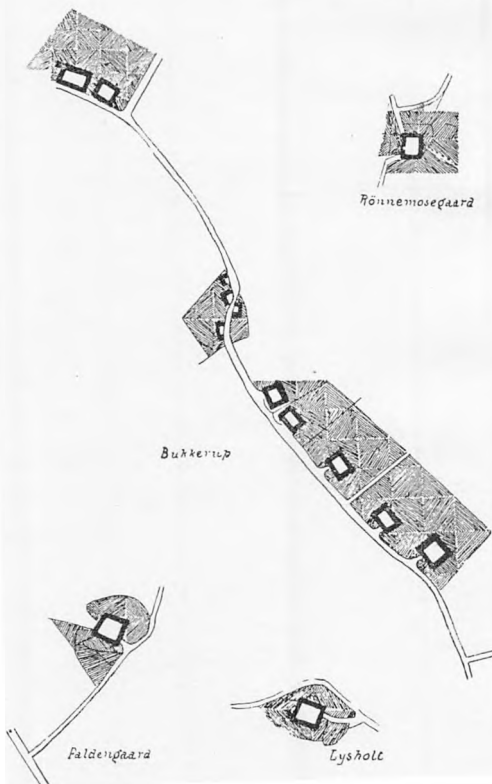
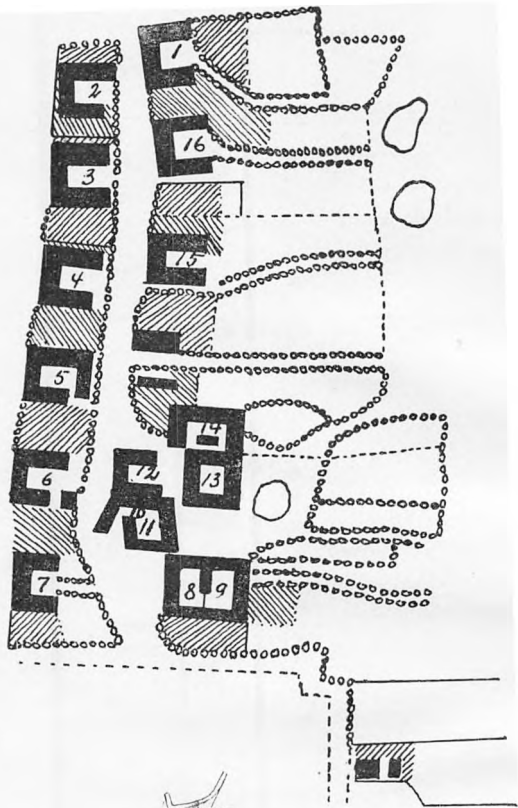
Rundbyen, hvor Gaardene ligger i en Oval eller Firkant omkring Bypladsen, Forten, som de fuldstændig omslutter; *Langbyen*, der bestaar af to Rækker Gaarde, beliggende paa hver sin Side af en ofte forholdsvis smal Byplads eller af et mindre Vandløb, og *Terrænbyen*, hvor Bebyggelsen er mere spredt. Det fælles er, at Gaardene altid ligger nær hinanden, undertiden endog sammenbyggede, Tvillingsgaarde. Eksempler herpaa kan f. Eks. ses i Hesle og Turup.



De ovenfor omtalte tre Typer af Landsbyer er i Dag mere eller mindre udviskede, men det vil dog være let baade her og der at erkende de tre Grundformer. Se Skitserne af Grindløse, Baagø og Bukkerup.

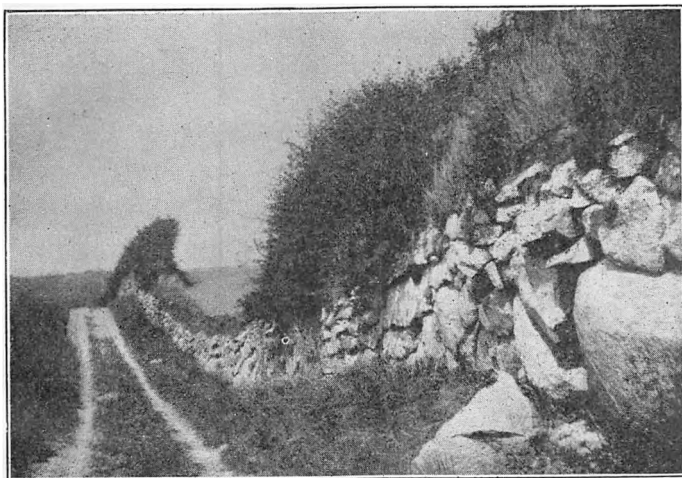
Nærmest Landsbyen fandtes til hver Gaard et lille Areal, *Toft*, der uden om fandtes *Bymarken*, og uden om *Bymarken* laa de store græsklædte, tildels krat- og skovbevoksede Arealer, som kaldtes *Overdrev*, *Udmarker* eller *Fællede*. Paa *Smaaøerne*, *Mejlø*, *Bogø* og *Vejlø* kan man den Dag i Dag faa en Anelse om, hvorledes et *Overdrev* har set ud. Undertiden var *Overdrevene* kun smaa indhegnede Arealer, der Aar efter Aar benyttedes til Græsning for de forskellige Husdyr og fik Navn derefter: *Hestehave*, *Kohave*, *Kalvehave* eller *Lammehave*. Navne som endnu mange Steder er bevarede og fortæller om Stedets tidligere Anvendelse. Oftest træffes Navnet

Langby:
Baago By 1786.



Hestehave (f. Eks. i Bellinge, Flødstrup, Hjallesø, N. Lyndelse, Verne m. fl.) og Kohave (Allerup, Brylle, Fravde, Gamtofte, Ringe m. fl.). Kalvehave træffes derimod kun sjældent (Brændekilde, Dreslette, Rønninge), og Lammehave kendes nu kun som en Herregaard ved Ringe.

Den dyrkede Del af Landsbyens Jord, *Bymarken*, var afgrænset fra Overdrevet eller fra Nabobyens Marker ved et Hegn, i ældre Tid



Gammelt Stengærde.

Olaf Andersen fot.

ved et Risgærde eller Tangdige, i nyere Tid ved Jordvolde, Stengærder eller levende Hegn. Disse gamle Hegningsmaader har holdt sig helt op til vor Tid, men nu er deres Dage ved at være talte. Risgærdet forsvinder, dels af Mangel paa Ris og dels af Mangel paa Tid. Og de gamle Stendiger, som navnlig har omgivet Herregaardenes Marker, bliver nu slaaet til Skærver til moderne Bilveje. Herved forsvinder et ejendommeligt og smukt Stykke Kulturhistorie fra det fynske Landskab. Og vor Flora og Fauna bliver fattigere derved, thi et særegent Dyreliv og Planteliv hørte hjemme her.

De fleste af de Hegn, der nu findes, er rejst eller plantet i Udskiftnings-tiden (se senere).

Gode Eksempler paa Stendiger træffes paa Tommerup-Assens Egnen og paa Hindsholm. Tangdiger træffes her og der ved Kysterne. Risgærder findes der kun Rester tilbage af, f. Eks. i Brændekilde Væde.

Fra Oldtidens Dage var der indenfor Landsbyen en Art *Fælles-*

skab i Jordens Dyrkning. Dette Fællesskab maatte naturligvis ske efter visse Regler. Disse Regler, Vedtægter, der blev fastslaaet ved frivillig Overenskomst mellem Landsbyens Bønder, gik mundtlig i Arv fra Slægt til Slægt. Først i 1500—1700erne blev de nedskrevne. Disse saakaldte »Vider og Vedtægter« viser os en Organisationsevne og en gensidig Hjælpsomhed, som til Forudsætning maa have en Aandskultur og Moral, der ligger adskilligt over, hvad man almindeligvis tænker sig. Og de viser os, at det er gaaet her som saa ofte i Livet, at Fællesskab om Arbejde fører til Fællesskab om mere. Det gælder gensidig Hjælp mod Fattigdom, Sygdom, Ildebrand og andre Ulykker.

Bylaget samledes paa *Bystævnet*, og her, hvor alle var lige og havde lige Stemmeret, vedtoges Reglerne for Samarbejdet, ligesom her ogsaa den, som havde forbrudt sig mod det lille selvstyrende Samfunds Regler og Vedtægter, blev idømt Straf. Ordet Bystævne betyder ikke alene Bymændenes Sammenkomst, men betegner ogsaa Stedet, hvor man samledes: en aaben Plads i Byen, omgivet af lige saa mange store Sten, som der var Bymænd. Disse Sten, Grandemændenes Sæde under Bystævnet, omkransede ofte et stort Træ: Ask, Lind eller Pil.

Endnu er adskillige af de gamle Bystævner bevarede, saaledes i Davinde, Hjallesø, Volderslev, Aasum, Birkum, Allerup, N. Lynsø, Dømmestrup, Højby, Kertinge, Marslev og Ellinge. Og enkelte Steder vil man kunne træffe Rester af et Bystævne.

Hvor de gamle Bystævner endnu findes, bør der værnes om dem, thi de »staar som tavse og dog talende Minder om en Tid, der svandt, men som ikke maa glemmes; de bør minde de nulevende og de kommende Slægter om de Gamle, som under vanskelige økonomiske og sociale Kaar slog Kreds om et Sted, hvor Ret og Skel skulde hæves og Barmhjertighed og Hjælpsomhed øves, hvor alle var hinandens Lige som Nabo og Næste.« (Otto Christensen).

Som vi har set, blev den fynske Jord oprindelig ejet og dyrket af Selvejerbønder, og saaledes er det indtil 11—1200'erne. I disse Aarhundreder begynder en Udvikling, der bliver skæbnesvanger for de fynske Bønder, idet de allerfleste bliver Fæstere under de efterhaanden opstaaede Herregaarde. Denne skæbnesvangre Udvikling medfører, at de før saa frie og uafhængige Bønder først blev hoveripligtige til Herregaardene og senere kom ind under Stavnsbaandets tunge Pligt. Fæstebonden blev i disse Aar saa at sige helt afhængig af Herremanden, ja, i saa høj Grad, at han ofte blev pryglet paa

Hovmarken eller paa anden Maade udsat for en Behandling, der i høj Grad maatte svække hans Menneskeværdighed. Dette sammen med den Ansvarsløshed, som han kom ind under som Fæstebonde, Hovbonde, fornærede Bonden i den Grad, at han blev ligeglad med Gaard og Bedrift og med sig selv — saadan som den maa blive, der lever uden Haab.

Men en skønne Dag kom Befrielsen. Som Søndenvind med Varme



Bystævnet (efter Maleri af Rs. Christiansen).

i Foraarsdage kan smelte den sidste Sne, kom det ene friske Vindpust udefra efter det andet med Melding om Frihedsrørelser. Det satte sig Spor i Tale og Skrift herhjemme. Og det rokkede mer og mer ved de gamle Fordomme. Særrettighedernes Tid stod for Fald. Vaarbruddet satte ind med Forordningen om Stavnsbaandets Løsning af 20. Juni 1788. Og nu gaar det fremad for Bonden. Nu kendtes det, at det, som Trældomstidens Bonde havde trængt til, var friere og lysere Kaar at arbejde under, for at de rige Muligheder, der slumrede i hans Sjæl, kunde komme til Udfoldelse. Den gamle Landsbys og det gamle Fællesskabs Dage var talte. Det, der før havde været Bonden til Hjælp, stod nu som en Hindring for alt Fremskridt og for Bondens personlige Udvikling. Derfor maatte de gamle Rammer sprænges — en gennem Hundreder af Aar stillestaaende Periode var Slut. Jorden blev mageskiftet, saa hver Mand fik sin Jord samlet paa et enkelt eller enkelte Steder. Og Gaardene blev nu flyttede ud, hvor Markerne laa. Mange Bønder vilde gerne

blive boende i de gamle Landsbyer. Derfor blev Udskiftningen og Udflytningen ikke alle Vegne gennemført saa godt som ønskeligt. Mange fik deres Jord beliggende paa 3 à 4, ja, 7 à 8 Steder. Siden er der bødet overordentlig meget paa den daarlige Udskiftning, men endnu træffes der dog Landsbyer, navnlig paa Nordfyn, hvor Udskiftningen og Udflytningen lader en Del tilbage at ønske. Det gælder f. Eks. Jersore, Lunde og Midskov.

Heroppe paa Nordfyn træffer vi ogsaa den morsomme Form for Udskiftning, der kaldes Stjerneudskiftning, f. Eks. i Allesø, Meelby, Nr. Højrup og Grindløse.

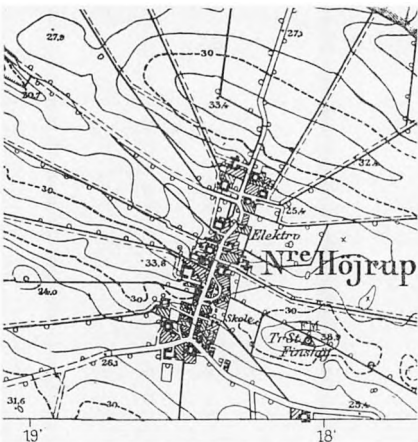
Ved Udskiftningen blev der ofte yderst paa Overdrevene, ved Skovene, Vandhuller og lign. Steder Jordpletter tilovers. Her fandt Husmænd deres Hjem. Mange af de hyggelige Husmandssteder og Boelssteder, som træffes i Skovbrynene, stammer fra denne Periode.

Da Udskiftningen var ved at være tilendebragt og de mange nye Hjem rejst, havde Fyn forandret Udseende, og Bonden bleven raskere paa Sjæl og Krop.

Et vældigt Arbejde laa foran Udskiftningstidens Bonde. Jorderne var ofte vandlidende, trængte til Megling og fyldt med Kvik og andet Ukrudt. Markerne skulde hegnes — og de blev det. Stenene

blev samlet af Agrene og sat i Hegn, eller der blev plantet Pil eller Poppel (kanadisk Poppel). Sædskiftet trængte til Forbedring. Det gamle *Trevangsbrug* blev afløst af *Kobbelbrug* (Jorden blev dyrket i et Antal Aar med Korn, derefter med Græs, blev brakket og derefter med Korn o. s. v.). Men fremfor alt skulde jo nye Bygninger opføres, naar Gaardene blev flyttet ud af Landsbyen.

Den gamle fynske Bondegaard har antagelig været een-



Stjerneudskiftningen i Nr. Højrup.

længet. Levn heraf træffes endnu paa Smaaøerne (Lyø, Ærø og Strynø). Skulde Bygningen udvides, byggede man blot flere Fag til. For at undgaa det ubekvemme, altfor lange Hus, gik man over til at bygge et Par fritliggende Længer vinkelret paa det første. Ved Tilbyg-



Typisk fynsk trelænget Hus.

ning voksede Længerne sammen, og vi fik Gaarden med de runde (trundbyggede) Hjørner. I Haarslev, Gamtofte og i Hønnerup m. fl. Steder kan saadanne Gaarde ses. Den firelængede Gaard er en Udvidelse af den trelængede. Paa Vestfyn og Nordfyn møder vi enkelte Gaarde af stor Ælde: de *sulebyggede* Gaarde. Det karakteristiske for disse er, at der paa langs i Midten af Bygningen er opstillet nogle svære Søjler af Egestolper, *Suler* kaldet, der sammen med Stolperne bærer Taget. Eksempler paa *sulebyggede* Længer har vi i Gamtofte By, Landmaalergaarden i Gummerup, i Landsbyen Raagelund i Aasum og mange andre Steder paa Nordvestfyn. De ældste *Sule*gaarde menes at stamme fra Tiden omkring 1650; og er Eksempler paa en ældgammel Byggeskik.

Mange af de overordentlig smukke Bindingsværksgaarde og Huse, som findes overalt paa Fyn, stammer som før bemærket fra Udskiftningstiden. Da der overalt paa Fyn findes karakteristiske og smukke Bindingsværksbygninger, vil det være vanskeligt at fremhæve den ene fremfor den anden, men der vil dog være Grund til at fremhæve *Landmaalergaarden* i Gummerup; dels vil man vanskelig kunne finde en smukkere Gaard, storladen og typisk, og i de herligste Omgivelser, og dels er den indrettet som Hjemstavnsgaard, saa af mange Grunde er den et *Besøg* værd. Og brug saa forøvrigt selv Øjnene.

Alle Vegne træffes der Bygninger af en ejendommelig Skønhed, som passer saa forunderligt godt ind i Landskabet. Hvilken Forstaaelse har de gamle Bygmestre dog ikke haft af deres Opgave?

Knap havde de fynske Bønder begyndt at faa det hele i god Gænge efter Udskiftningen og Udflytningen, førend en vældig Landbrugskrise dundrede paa alle Døre. Krisen fra 1818 til 1828. Krig og Pengeforvirring var Aarsag. Fallitter og Tvangsauktioner kom til at høre til Dagens Orden. Men da Uvejret var drevet over, kendtes det hurtigt, at Bonden var kommet ind i Selvhjælpens Aarhundrede, hvor Selvejrbonden blev den typiske Landmand. Ganske vist foregik Fæsteafløsningen til Slut meget langsomt, endnu i 1835 var der paa Fyn 4798 (1932) Fæstegaarde og 5416 (4705) Fæstehuse (Tallene i Parentes angiver Stillingen 50 Aar senere). Endnu er alt Fæstegods ikke afløst. Ligeledes tog det overordentlig lang Tid, førend det sidste Hoveri blev afskaffet. Endnu i 1843 blev der ydet Hoveri til Brahesborg, Krængerup, Erholm, Wedellsborg, Dallund og enkelte andre. Og paa de andre Godser var det først blevet afløst i de nærmest foregaaende Aar.

Aarene fra 1830 til op imod 1870 er gode Aar for de fynske Landmænd. Priserne bedrer sig Aar for Aar. Afvanding ved aabne Grøfter og Dræning ved Rør (efter 1850), Mergling, Brak og Dyrkning af Raps forøgede Udbyttet. Arbejdet lettedes ved Brug af arbejdsbesparende Maskiner: Svingploven afløste den gamle tunge Hjulplov (et vældigt teknisk Fremskridt), Rense-, Tærse-, Saa- og Hakelsesmaskiner kom efterhaanden frem i brugelige Former. De gamle Redskaber og Maskiner m. m. kan ses i Landbrugsmuseet paa Dalum Landbrugsskole. Ved Fyns Stifts Husmandsskole findes ogsaa et Landbrugsmuseum. Den tekniske Udvikling i Landbruget var med andre Ord begyndt.

Det gamle Koppelbrug blev afløst af *Vekselbrug* (den skiftevis Dyrkning af Korn og bredbladede Afgrøder i Lighed med hvad der bruges den Dag i Dag). Kartofflerne kom til Fyn ca. 1750, men først efter 1850 blev de almindelig kendt og anerkendt. Roer blev først almindelig dyrket efter 1870. Fra 1850'erne begyndte Forstaaelsen af Værdien af godt Kløver- og Græsfrø at vaagne, ligesaa for Værdien af godt og rent Sædekorn. Men mange Aar skulde dog endnu gaa, førend man kan sige, at denne Forstaaelse blev almindelig. Fra o. 1870 begyndte Anvendelsen af Kunstgødning, ligesaa en bedre Opbevaring og Anvendelse af Staldgødningen. Altsammen noget, der i den følgende Periode bidrog til en væsentlig Forøgelse af Høstudbyttet.



Landsbyggyden ved Landmaalergaarden i Gummerup.

Bay fot.

Af Plantearter, som dyrkedes dengang og nu ikke mere — eller næsten ikke — kan foruden Raps nævnes Boghvede, Hamp, Hør og Humle. Hør dyrkningen blev atter taget op under Krigen, og her og der kan man nu igen træffe de smukke blaablomstrede Hørmarker. I Tommerup findes der en Fabrik til Behandling af Hørren. Hist og her kan ogsaa endnu træffes en lille Humlehave, men kun i Brænderup, Skaadstrup og i Ore træffes nogenlunde anselige Humlehaver.

I det Tidsrum, her er Tale om, var Kornsalg den vigtigste Indtægtskilde for den fynske Bonde, naar lige undtages Humleegnen omkring Brænderup og Ore, og derfor blev der lagt mindre Vægt paa Husdyrbrug. Professor *Olufsen* siger i sin »Lærebog i den danske Landoeconomie« fra 1814: »Det fynske alm. Qvæg er ringere end det jyske men sædvanligen bedre end det sjællandske«. De andre Husdyr var heller ikke gode. For at opmuntre Landmændene til større Interesse for Husdyrene og for at vejlede dem begyndte »Fyns Stifts patriotiske Selskab« (stiftet 1810) i 1832 at afholde Dyrskue i Odense, men først fra 1852 blev Dyrskuer, der omfattede alle Dyr, et aarligt tilbagevendende Led i Arbejdet for Husdyrbrugets Fremme. Nu afholdes der Dyrskue overalt paa Fyn. Og hvert Aar i Slutningen af

Juli afholdes der i Odense et stort Fællesskue, hvor de bedste Dyr mødes til Konkurrence og Præmieæskning.

Men naar det røde fynske Kvæg i Dag er anerkendt som noget af det bedste Malkekvæg i Verden, har Dyrskuerne sammen med Kvægavls- og Kontrolforeningerne sin Del af Æren derfor. Hovedæren tilkommer dog de mange Opdrættere blandt Bønderne, som Aar efter Aar fortsætter med det trofaste Avlsarbejde.

Vi nævnte før, at Fyns Stifts patriotiske Selskab blev oprettet i 1810. Som det kan høres af Navnet var denne Forening ikke en egentlig Landboforening, men oprettet af gode patriotiske Mænd af alle Stænder til Varetagelse af Borgers og Bondes Tarv, for som det hedder: »at opvække, belønne, nære og fremelske hos begge Kjøen af alle Stænder Arbejdsomhed, Vindskibelighed, nyttig Sparsomhed og Agtelse for Landets egne Frembringelser«. For den Udvikling, vi antydningvis har skildret i fynsk Landbrug i denne Periode, har patriotisk Selskab haft en ikke ringe Betydning, ikke mindst fik den Betydning, fordi to saa gode Mænd som *N. Hofman Bang* og *N. E. Hofman Bang* til Hofmangave i mange Aar var ledende i Selskabet.

I 1870erne satte en ny Landbrugskrise ind. Aarsagen hertil var i det væsentlige et vældigt Prisfald paa Korn og det, at Danmark 1873 gik over fra Sølvmøntfod til Guldmøntfod. Landbruget stod overfor et nyt Vendepunkt. Det blev nødvendigt at skifte om fra Kornavl til Husdyrbrug. Men denne Gang stod Landbruget langt bedre rustet til at gaa ind under nye Forhold, til nye Opgaver end nogensinde før.

Den politiske Vækkelse, der begyndte i Stændertiden og som fik Næring fra Frihedsbevægelsen i 1848 og Dybde i 1864 og 1866 (Grundlovsændringen), mødtes nu med en dybtgaaende religiøs og folkelig Vækkelse (Peter Larsen Skræppenborg, Kolds Højskole og Birkedals Valgmenighed), der gjorde Folket vaagent overfor nye Opgaver. Det er en Erfaringssag, at hvor de religiøse og folkelige Bevægelser har pløjet dybt i Folkeageren, der har vi de dygtigste Landmænd. Og det er derfor ikke for meget sagt, at denne religiøse og folkelige Vækkelse er Baggrunden for den ny Tids Bonde: Andstidens Bonde.

Her maa det dog ikke glemmes, at Bønderne allerede længe havde opøvet sig til at staa paa egne Ben. Medens deres Vejledere i første Halvdel af 1800erne væsentligst var dygtige Godsejere, Præster og andre »Patrioter«, tager Bønderne nu Sagerne i deres egne Hænder og bliver de førende. Et Udslag heraf er Oprettelsen af faglige Sam-

menslutninger: Landboforeninger. Den første af disse blev oprettet 1841, nemlig Wends Herreds og Wedellsborg Birks Landboforening. I de følgende Aartier fik hver Egn sin Landboforening (Baag Herred 1855, Hindsholms 1856, Nordfyn 1872, Aarup 1881, Bondestandens 1891 (Haarbyegnen) og Odense Omegn 1898).

I 1881 sluttede de daværende Landboforeninger sig sammen i en Hovedorganisation: »De samvirkende Landboforeninger i Fyns Stift«. Først ved Aarhundredskiftet sluttede Husmændene sig sammen i egne Foreninger, de saakaldte Husmandsforeninger. Disse Foreninger har væsentlig samme Opgaver som Landboforeningerne, men de er mere socialt betonedede. I 1902 dannedes de fynske Husmænds Landboforening, der omfattede hele Fyn — i 1907 fik denne Hovedorganisation Navneforandring og kom til at hedde »De samvirkende Husmandsforeninger i Fyns Stift«.

Foruden dette, at Landbruget o. 1880 stod med sine egne faglige Foreninger til Varetagelse af eget og Landets Tarv, kom hertil, at det netop i disse Kriseaar blev almindeligt, at de unge Landmænd tog paa Højskole og paa de nyoprettede Landbrugsskoler, hvor de fik saa megen teoretisk Forstaaelse, at de havde Tillid til de Resultater, som Videnskaben og Forsøgsvæsenet efterhaanden stillede til deres Raadighed, og Mulighed for at anvende dem i deres praktiske Ger-ning.

Teoretisk Landbrugsundervisning for unge Landmænd var i og for sig ikke noget nyt. Men det er dog først med Oprettelsen af Landbrugsskoler af den nuværende Type, at teoretisk Undervisning er indgaaet som et almindeligt og selvfølgelig Led i de unge Landmænds Uddannelse.

Den første Landbrugsskole paa Fyn af den nuværende Type er *Dalum Landbrugsskole* (Kolds gamle Højskole), der begyndte sin Virksomhed i 1886. Foruden denne findes der paa denne Del af Fyn, der her omtales, *Fyns Stifts Husmandsskole*, rejst i 1908 af de fynske Husmænd.

Paa saa mange forskellige Maader er denne Krisetid i 70' og 80'erne en Vaartid, hvor meget godt spirer frem. Det er saaledes ogsaa i denne Tid, at de danske Bønder finder frem til et nyt Fællesskab, en ny Form for Samarbejde gennem de saakaldte *Andelsforeninger*. En Organisationsform, der muliggjorde den tekniske Udvikling indenfor Landbruget (Oprettelsen af Mejeri, Slakteri, Ægspakkeri m. m.), og som muliggjorde, at Danmarks Jord med Fordel

kunde udstykkes til mange smaa Brug, fordi de smaa og store Bønder igennem Andelsbevægelsen blev stillet lige i teknisk og handelsmæssig Henseende.

Hvor og hvornaar den første Spire til Andelssamvirke begyndte paa Fyn kan vist vanskeligt paavises. Men en Kendsgerning er det, at allerede i Foraaret 1863 oprettedes det første Fællesmejeri i Marslev. Selv om det ikke var et Andelsmejeri, staar det dog som et Forsøg paa at behandle Mælken i Fællesskab. 12 Aar efter, 1875, oprettedes Kaslunde Mejeri, som paa det nærmeste svarer til det, vi forstaar ved et Andelsmejeri, men det er dog først med Centrifugens Opfindelse i 1879, at det Grundlag skabtes, som rigtig muliggjorde, at Mælken kunde behandles i Fællesskab, og fra Midten af Firserne oprettedes det ene Mejeri efter det andet, saa man nu kan se fra den ene Mejeriskorsten til den næste.

Det første Andelsslagteri paa Fyn blev oprettet i 1888 (Faaborg), det første paa Nordvestfyn er »Odense Andenssvineslagteri«, der begyndte sin Virksomhed i 1897. Siden den Tid er der oprettet adskillige andre Andelsorganisationer og »virksomheder tilligemed adskillige andre faglige Foreninger, der alle, hver for sig, har medvirket til Fremskridtet i fynsk Landbrug og givet det det Præg, som det har i Dag, men en nøjere Omtale heraf bliver der ikke Plads til.

Befolkningstilvæksten var stor gennem 1800erne. Det kneb med at skaffe Plads paa Fyns Jord. Derfor rejste der sig efterhaanden en stærk Bevægelse for Udstykning af Jord til Husmandshjem, en Bevægelse, der navnlig har sat sig Spor siden Aarhundredskiftet. De fleste af de Hjem, der blev oprettet, ligger spredte, men her og der er ogsaa udstykket saa store Arealer paa én Gang, at der er opstaaet hele Landsbyer af nye Husmandshjem. Og ejendommeligt for flere af disse er, at de er rejst paa Tomten af gamle Landsbyer, som Herregaardene i sin Tid har nedlagt. Det gælder saaledes *Trellerup* i Munkebo Sogn nær Kertinge Nor, *Nislev* i Otterup og *Hannesborg* i Flødstrup.

Den gamle Landsby *Trellerup* blev udsløttet i 1683 ved at Gaardene blev nedlagte og Jorden lagt ind under Østergaard. Men i 1921 blev 200 Tdr. Land solgt fra denne Gaard, Jord, som netop før havde hørt til den gamle Landsby, og nu opstod en ny Landsby i Skikkelse af en Række nye Husmandshjem.

Om *Nislev* melder Historien, at Ejeren af Nislevgaard, Christopher Sehested-Juul, i 1695 og 96 nedlagde den gamle Landsby Nislev, flyttede Beboerne til Gelskov og lagde Jorden ind under

Nislevgaard. — Tungt maa det have været for de Bønder, der her maatte flytte fra Hjem og Jord, og dobbelt tungt, at de paa Hovdagene maatte trælle paa deres egne gamle Marker. To og et kvart Aarhundrede gik, og i 1925 blev Nislevgaard udstykket. Hjem ved Hjem rejste sig, 46 ialt, en ny Landsby var opstaaet paa den gamle Grund. Og Historien gentager sig med *Hannesborg*. Herregaarden af dette Navn er opstaaet af Landsbyen *Hagendrup*. 1736 blev denne Landsby nedlagt, men opstod paany i 1925. Samtidig blev der ogsaa udstykket Jord fra *Rørbæk*. Paa Hannesborg og Rørbæks Marker er der nu tilsammen rejst henimod 50 nye Hjem. — Hvilken Udvikling er her dog ikke foregaaet fra hin Tid, da Ridefogden svang Pisken over træge og modvilige Hovbønder, til nu, da Mand og Hustru og Børn arbejder trygge og glade i Frihed paa egne Agre for eget Hjem, der ligger lunt bag Havehegn!

Det fynske Landskab har gennem Tiderne skiftet Udseende efter den Maade, hvorpaa dens Jord er blevet dyrket og dens Sønner har bygget Hjem. De mange smaa Hjem og de mange nyplantede Frugthaver giver Nutiden sit eget Præg. Men et Præg, der kun dybere betoner det, der er Særpræget for Fyn: den stilfærdige Ynde og Hygge, der er over de fynske Hjem og det fynske Landskab, og som ogsaa fynsk Bondesind bærer Præg af.

ODENSE

Hvor Kattegat skærer sig ind i Nordfyns flade Land som en Fjord, og hvor en Kanal fortsætter længere mod S., til Landet begynder at hæve sig, ligger Fyns Hovedstad, Odense. — I fordums Dage var Landet for største Delen dækket med Skov, og den indvandrende Befolkning, der søgte sig Bopladser, fandt Fjorden sejlklar helt ind til det Sted, hvor Havnen nu ligger, bredende sig her til en mægtig Sø, hvor spredte Holme hævede sig over Vandfladen. Ikke langt herfra flød Aaens Strøm fra V. til Ø., og den Banke, der begrænsedes af disse Vande, bød Nybyggerne gode Betingelser for et sikkert Opholdssted.

Muligt har Stedet allerede da været et Skæringspunkt for Oldtidens vigtigste Veje over Fyn. Aaen dannede en Forhindring, som kun paa enkelte Steder kunde overvindes. Fra Nyborg Fjord, som var det naturlige Overfartssted fra Sjælland, førte Vejen antagelig i ældste Tid over Aaen ved Aasum, og først ved Odense var det

muligt at dele den i Veje til Bogense, hvorfra der var Overfart til Nørrejylland, til Middelfart, hvor Lillebælt kunde passeres, og til Assens, hvorfra man kunde sætte over til Sønderjylland.

Begge Omstændigheder har bevirket, at Byen voksede sig større og blev et Midtpunkt for Odinsdyrkelsen. Her lagdes et Offersted for Guden, et Odins Vi, som gav Byen Navn (nævnes første Gang 987).

Hvor dette Vi har ligget, er endnu ikke blevet opklaret. Man kan dog gaa ud fra, at det har ligget paa en Høj, hvor det kunde ses, og hvor Jorden var tør. Det naturligste er at antage, at Odins Helligdom har ligget, hvor Domkirken nu hæver sig. Her var der en Bakke, og her var alle Betingelser til Stede for, at Viet kunde blive et Samlingssted for Odins Tilhængere.

Omkring dette Sted, men i behørig Afstand, opslog Beboerne da deres beskedne Huse, Boder af Træ og Hytter af klinet Ler, i det væsentlige langs den alfare Vej fra Ø. til V.

Da Kristendommen kom til Landet, byggede man den første Kirke af Træ lidt derfra, men stadig paa Højdedraget. I denne Kirke var det, at Knud den Hellige og mange af hans Mænd i 1086 blev dræbt af de oprørske Bønder, og mellem Trækirken og Viet var det, at Kongen havde paabegyndt en ny Kirke af Sten.

Tiderne var vanskelige og bevægede, men Kongens Drab under de særlige Omstændigheder gav Anledning til, at han blev kanoniseret, og at Odense blev et Midtpunkt for det nye kirkelige Liv.

Benediktinermunke stiftede deres Sct. Knuds Kloster, og har Odins Vi ligget paa Domkirkens Plads, er det kun rimeligt, at Munkeene har ønsket at benytte Lejligheden til helt at tilintetgøre det ved at anbringe sig selv i dets Sted. Graabrødremunke og Sortebrødremunke stiftede derefter deres Klostre i Byens Udkant, lidt senere Johannitterne. De opførte samtidig Kirker, og desuden fik Byen, mulig inden Klostrenes Tid, en Kirke, Vor Frue Kirke, i Byens østlige Ende, med Provsti og Skole. Sortebrødrenes Bygninger er for længst udslettet, Graabrødrenes Kirke ligeledes, men de øvrige findes endnu, omend i stærkt ombygget Stand.

I Middelalderen havde Byen desuden et Sct. Jørgens Hospital for spedalske liggende helt uden for Byen, et Helligaandshus og andre kirkelige Indretninger.

Byen strakte sig mod S. til Odense Aa, mod V. til Smedestræde, mod N. omtrent til Vindegade og mod Ø. til Pjentedam. Ved Hovedgaderne var der Porte, og Byen var beskyttet med en Indhegning af

Træ, et Havelværk, med Vold og Grav, uden dog at være nogen Fæstning. Gaderne var snævre og krogede, sikkert elendigt brolagt og endnu daarligere renholdt. Snavs og Jord dyngede sig op overalt.

Betragter man nøje Terrænets Højdeforhold, finder man, at Bakken, hvorpaa Byen var lagt, skyder tre ret stejle Partier mod Syd, mod Aaen. Den midterste er den, hvor Domkirken nu ligger, den østlige den, hvor Frue Kirke ligger, og paa den vestlige ligger nu Bispegaarden. Disse tre Partier har sikkert alle været udset til vigtige Formaal, og man fristes derfor til at tro, at den vestlige har baaret en Kongsgaard, og at det er denne, Dronning Christine lod ombygge til et Sct. Claræ Kloster, der blev indviet i 1521.

I Slutningen af Middelalderen havde Kongerne dog ogsaa et andet Tilholdssted, Næsbyhoved Slot. Paa den ualmindelig høje Bakke i Næsbyhovedsø fandtes allerede i 1337 en firlænget Borg med vidtstrakte Jorder, der om trent paa denne Tid blev et kongeligt Len. I Grevens Fejde blev Borgen 1534 erobret af Odense Bys Borgere og ødelagt.

Højt over alle Huse og Kirker i Odense ragede nu den af Biskop Gisico opførte ny Sct. Knuds Kirke i Tilslutning til Resterne af en ældre Kirke og Klostret. Hans Værk blev fuldført i 1301, hele Kirken dog først senere, Taarnet endnu senere.

Reformationens Indførelse (1536) medførte en Omvæltning af de i Forhold til Byens Udstrækning meget store Klosteranlæg. Munkenes Indflydelse svandt ind, og deres verdslige Arbejde, det sociale, saavel som det forretningsmæssige, maatte overtages af andre.

1500'erne var i det hele en betydningsfuld Tid for Byen. I 1529 hjemsøgte den af en grufuld Ildebrand, og derefter kom Grevens Fejde med dens mange Ødelæggelser. Men snart begyndte Byen at



Eiler Rønnows Gaard i Nørregade, opført 1547, restaureret af Staten, nu indrettet til Folkemuseum.

rejse sig igen. Til Erstatning for de mange nedbrændte Huse byggedes nye, mange af anselig Størrelse. I Nørregade opførte Eiler Rønnow 1547 sin smukke Bindingsværksgaard, der nu er Folke-museum, og Storkøbmanden Oluf Bager sin »Mødrene Gaard« 1586. I Overgade udfoldede den sidste ogsaa en stor Virksomhed, rejste baade Overgade 4 (Jordan) og 6 (Løveapoteket), 11 (Monopol) og 19 (senere Fattiggaard og Almueskole). Flere af disse Ejendomme er dog senere ombygget til Ukendelighed, men meget smukt Bindingsværk og gode Kælderhvælvinger (flere mulig endnu ældre) er dog bevaret i deres oprindelige Skikkelse. Særlig smukt Bindingsværk ses desuden i Skomagerstræde, i Gaarden til Overgade 18 og i Møntestræde (Møntergaarden).

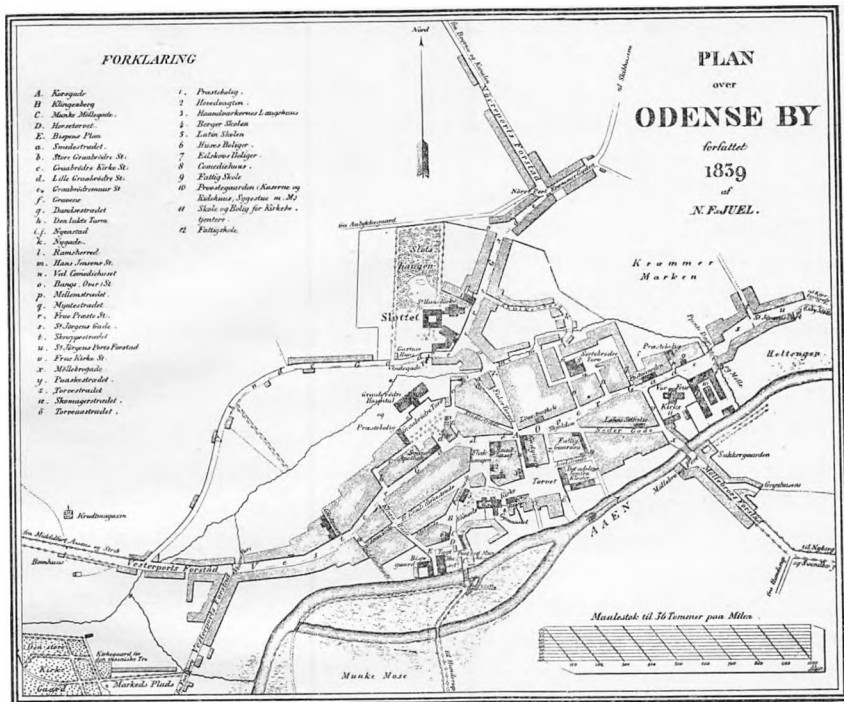
Flere vigtige Gadeforbindelser blev gennemført i samme Tidsrum, saaledes Klaregades Gennembrud til Vestergade og Frue Kirkestræde til Overgade. Hertil kom Nedrivning af en hel Huskarré ved Albani Kirkegaard, saa at der blev Plads til et stort Torv, hvor Hyldningsfesten 1580 kunde fejres.

Det var i det væsentlige det Opsving, som Handelen fik, der gjorde de nævnte Foretagender mulige, og det er med forstaaelig Stolthed, at Borgerne kunde betragte deres By paa det tydelige og smukke Kortblad eller »Fugleperspektiv«, der udgaves 1593 i Værket *Theatrum Urbium*, et Kort, der viser mange tydelige Enkeltheder og derfor er Kilden til megen Viden om Byens Udseende paa den Tid.

I det følgende Aarh. indtraadte en Stilstand over det hele. Dog stiftes Gymnasiet, et helt lille Universitet i Sct. Knuds Klosters Østfløj, og Thomas Kingo udfolder sin Virksomhed som Salmedigter og Biskop (1677—1704).

1700erne bragte paa ny en Fremgang. — Frederik IV opfører Nordfløjen til det af Frederik II til Kongsgaard ombyggede Sct. Hans Kloster og gør det til et Slot med en pragtfuld Have i fransk Stil. Omkring Midten af Aarh. oprettedes et Sukkerraffinaderi i en Gaard ved Møllebroen (nu Frederiksbro) og et Sæbesyderi. — I 1795 fik Byen sin første selvstændige Teaterbygning paa Sortebrødrekirkegaards Grund, der da laa hen som Torv, og Omegnens Godsejerfamilier optog atter den gamle Skik at have Bolig i Odense i Vin-termaanederne.

Kun een Ting var endnu mangelfuldt, nemlig Byens Forbindelse med Havet. I Tidens Løb var den inderste Del af Fjorden sat til, saa Besejlingen var umuliggjort, selv med mindre Baade. Det samme gjaldt Odense Aa. I nogen Tid havde man dog en Skibsbro ved



Biskorup, men største Delen af Handelen gik over Munkebo og Kerteminde. Efter Svenskekrigen vendte man helt tilbage til Odense Fjord og lossede Skibene enten ved Klintebjerg eller ved Skibhusene. Tilfredsstillende var denne Ordning heller ikke, og man gik derfor i 1797 i Gang med at grave en Kanal fra Stige over Skibhusene og videre gennem de lave Enge og Mosedrag helt ind til Nørrebro, hvor den udvidedes til et Havnebassin, et Arbejde, der var fuldført i 1804. — Senere er Kanalen og Havnen gentagne Gange udvidet. Vanddybden er nu 7,5 m, saa at selv store Skibe kan komme ind, og det har selvsagt gennem Tiderne givet Byens Handel Vind i Sejlene.

De for hele Landet saa vanskelige Aar 1807—1814 lagde ogsaa en Dæmper paa Odenses Fremskridt. Den første Lysning i det meget graa indtraf i 1815, da Prins Christian Frederik, den senere Christian VIII, som Guvernør over Fyn tog Bolig paa Slottet. Hans Guvernørtid varede til 1839, da han blev Konge, og han efterfulgtes paa Slottet af Prins Frederik, saalænge denne var Kronprins.

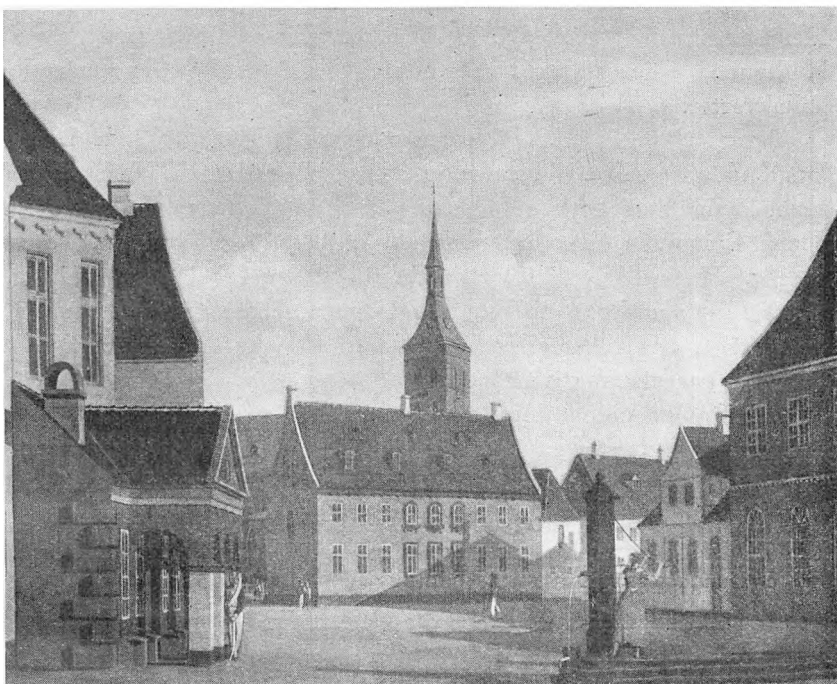
I hele første Halvdel af 1800erne var det mest Udvidelser af Befolkningens kulturelle Liv og Forlystelserne, der prægede Tiden. Der blev bl. a. dannet en Læseforening, en Musikforening og en Sangforening. Byens Indbyggerantal steg i samme Tidsrum fra 6000 til 11.000, men der syntes stadig at være Plads indenfor de gamle Rammer.

Først i Midten af 1800erne begynder Udvidelserne at sætte sig synlige Spor. — M. P. Allerup havde 1844 erstattet den gamle Møllebro af Træ med en Støbejernsbro, som blev indviet af Kronprins Frederik og opkaldt efter ham. Det siges at være den første Bro af den Art i Danmark, og den er nu den eneste Støbejernsbro i Landet.

I 1847 gjorde man det første Skridt til Anlæg af nye Kvarterer. Vestergade dannede en uafbrudt Husrække, og for at faa Luft mod N. til Kongensgade maatte man nedrive en anselig Ejendom. — Nogle Aar senere tog man fat paa Nedrivning af alle Byens Porte. I Tidens Løb var de bestandig flyttet længere ud, Vesterport saaledes 3 Gange. Portenes Bredde var derimod ikke fulgt med Tiden, og saa maatte de fjernes.

Paa Flakhaven trængte man ogsaa til Plads. Allerede i 1836 var Jens Benzons Gaard ved Siden af Læseforeningen blevet brudt ned. I 1857 kom Turen til Jens Beldenaks Gaard, der laa paa Skraa og optog Halvdelen af Torvets Plads. Nu kom Sct. Knuds Kirke til at ligge frit, og endelig i 1883 fjernede man den gamle Latinskole paa Klingenberg, der efter Skolens Flytning til Lille Graabrødrestræde (i 1846) var bleven brugt til Kommuneskole. De tre store, aabne Pladser i Byens Centrum kom derved i direkte Forbindelse med hinanden.

Odense Aa havde hidtil dannet en naturlig Grænse for Byen mod S., og Frederiksbro var alene om at bringe Byen i Forbindelse med det sydlige Opland. En ny Bro var imidlertid tiltrængt, og den blev i 1867 lagt over Aaen i Tilslutning til Albani Torv. Der blev nu Adgang ad Albanigade til store, velbeliggende Arealer, der snart blev bebygget. Midt i Gaden opførtes lige overfor hinanden et Tinghus, senere udvidet til Domhus, og et Sygehus, senere taget i Brug til Forsørgelsesanstalt. Frimurerlogen fik sig ogsaa en Grund ved den nye Gade, Albani Bryggeri ved en Sidegade til den, og dertil sluttede sig Epidemisygehuset og Vandtaarnet. Kvarteret fik Forbindelse mod Ø. til Nyborg Landevej og mod S. til Hunderup og Hjallesø.



Flakhaven omkr. 1850. T. v. det gamle Raadhus og Hovedvagtten, i Midten Jens Beldemaks Gaard og Domkirken.

Anlægget af Statsbanen fra Nyborg til Middelfart i 1865 og af Sydfynske Jernbane i 1876, hver med sin Banegaard, bragte fornyet Byggelyst i Byens nordvestlige Kvarter. Pladser for offentlige Bygninger var der øjensynlig ikke Brug for, og Kvarteret V. f. Kongensgade har derfor et ret ensformigt Præg, typisk for Datidens stilløse Byggemaade.

Ved Aarhundredskiftet er Indbyggertallet nu kommen op paa 40.000, et anseligt Tal; men der skal skaffes mere Plads, og man kaster derfor sine Øjne mod S. Her ligger først, lige ved Aaen, et stort Mosedrag, der har hørt til Sct. Knuds Kloster og derfor kaldes Munkemose, og derefter den ene Mark efter den anden, helt ud til Fruens Bøge. Midtvejs ligger Landsbyen Hunderup, der i sin Tid hørte til et af Rytterdistrikterne, og af hvis mange Gaarde flere var flyttet ud i Marken. Hunderup og dens Jorder udgjorde sammen med Bolbro og dens Jorder en selvstændig Kommune, Sct. Knuds Landsogn, men den blev indlemmet i Købstaden i 1901, og saa tog Udstykningen fart. Efterhaanden er omtrent hele Hunderup bleven

bebygget, næsten udelukkende med Enmands eller Tomands Villaer. Her findes nu ialt henved 1600 Villaer, næsten alle pyntelige og velholdte med sirlige Haver. Det er efter Byens Størrelse et enestaaende Villakvarter.

Ogsaa mod N., ud ad Nørrebro og Skibhusvej, voksede Byen, langt ud over selve Købstadens Grænse og ud i Sct. Hans Landsogn. Længe stod Forhandlingerne paa om en Indlemmelse ogsaa af denne Kommune, hvor Interesses modsætningerne voksede med Antallet af Huse. Først i 1932 gik Sagen i Orden. Fra 1. April 1936 er ogsaa Frue Landsogn optaget i Købstaden. Disse to Indlemmelser har forøget Byens Areal fra 1965 ha til 4008 ha og afrundet dens Grænser paa en praktisk Maade.

Den stadige Befolkningsforøgelse, der for en ikke ringe Del hidrører fra Tilflyttere og udgør henved 2000 Personer om Aaret, maa have Plads, og i de sidste 20 Aar er der stadig lagt nye Beboelseskvarterer uden om Byens Kærne. Mod N.V. ved Rugaardsvej er der opstaaet et smukt lille Villakvarter, Aaløkk kvarteret, i Læ af Aaløkkeskoven, og paa den anden Side af Vejen »Dæhnfeldt's Villaby«, en Samling nette Smaahuse for Arbejdere og Tjenestemænd. Mod V. ved Middelfart Landevej har Bebyggelsen spredt sig i Terrænet om den gamle Landsby Bolbro, men her er Plads til mange Aars fortsat Udvidelse, før Pladsen omkring Odinstaarnet, — et 130 m højt Staaltaarn med Restauration og Udsigtsterrasser, — helt er omringet.

Imod S.V. langs Landevejen til Faaborg og Assens, Sdr. Boulevard, har Byen ikke udviklet sig saa stærkt. Her ligger bl. a. en Række offentlige Institutioner, der optager en betydelig Plads, navnlig Fodfolkskasernen med Eksercerplads og Skydebaner og Sygehuset, der er fælles for Amt og By. Desuden er Arealet i denne Kant af Byen optaget af Kirkegaarden, Kolonihaver, Zoologisk Have m. m. Forhaabentlig vil det lykkes at bevare et stort Areal fri for Bebyggelse, saa at det kan virke som Friskluftskile for Byen, der her lige ved Grænsen desuden har faaet et Par Sportsattraktioner: Friluftsbad og Galopbane.

Helt mod S. ved Fruens Bøge har Bebyggelsen overskredet Byens Grænse og bredt sig paa et stort Omraade i Dalum Sogn, f. Eks. Villakvarteret ved »Rikkeminde«.

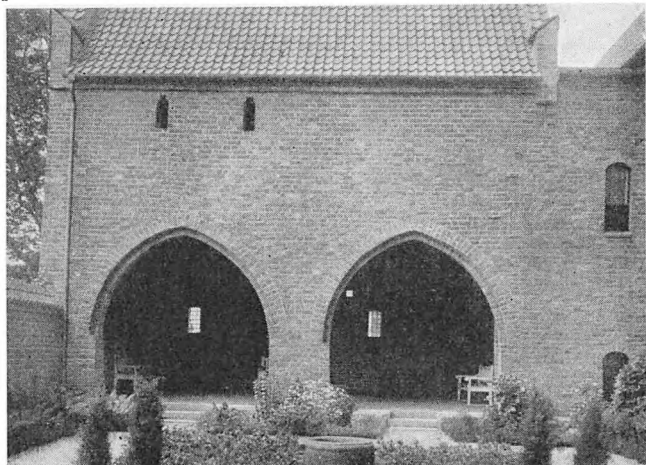
Mod Ø. har Byen længe staaet i Stampe, skønt Frederiksbro var Byens ældste Bro, og Hotel Postgaarden tidligere var Samlingsstedet for Byens Borgere, der vilde spørge nyt, naar Postvognen fra Ny-



1



2



3



4

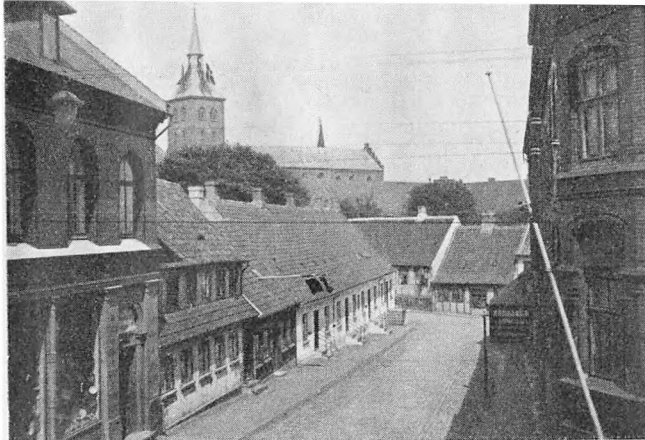
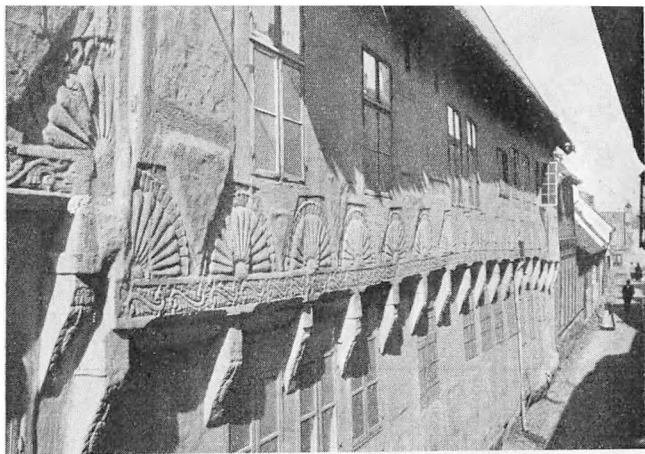
1) H. C. Andersens Hus, hvor Digteren antages at være født. 2) Odense Aa, set mod Øst fra Frederiksbro; t. h. »Sukker­gaarden«, hvor der i 1854 oprettedes et Sukkerraffinaderi. 3) Parti fra den lille Gaard i Sct. Knuds Kloster. Restaureret 1915—19. 4) Albani Torv en Lørdag Morgen, naar Handelen er i Gang. I Baggrunden t. v. Domkirken, t. h. Raadhuset.

borg rullede ind i Gaarden. Der synes nu atter at komme Gang i Udviklingen i denne »Østre Bydel«. Det nylig aabnede »Fyns Forum« vil bringe forøget Liv i Gaderne, og Byggeriet ud ad de østlige Udfaldsveje, især langs Nyborgvej, er i de senere Aar taget til. Det er især Etagehuse, der her skyder op.

Hvad bestiller nu alle denne Bys næsten 80.000 Beboere (med Forstæder over 91.000 Indb.)? Hvormed tjener de deres Brød? I det væsentlige ved Industri, Handel og Haandværk, medens Landmænd og Gartnere har deres Virksomhed i Byens Udkant, indtil Mursten og Tømmer — i Form af Huse — jager dem længere ud.

Industrien i Odense er ikke blot beregnet paa Forsyning af Byen selv, men ogsaa af store Dele af Landet, ja, i ikke ringe Grad paa Eksport til Udlandet. Geniale og driftige Mænd har grundlagt betydningsfulde Virksomheder og ført dem frem fra en ringe Begyndelse til et kæmpemæssigt Format. Nogle faa Eksempler vil belyse disse Forhold:

Thomas B. Thrige begyndte med et mekanisk Værksted i 1894 og beskæftiger nu i sit store Kompleks paa Tolderlundsvej normalt 1000 Mand væsentligt ved Fabrikation af elektriske Maskiner. Ved Virksomhedens 40 Aars Jubilæum skænkede han hele Fabrikken til et selvejende Fond. — Lidt N. f. Byen ved Kanalen ligger Skibsreder *A. P. Møllers Staalskibsværft*, der trods de for Skibsfarten vanskelige Tider dog stadig sætter det ene store Skib i Vandet efter det andet. — En storslaaet Udvikling kan ogsaa *Haustrups Fabrikker* for Blikdaaser og *Wittenborgs Fabrikker* for Vareautomater i de senere Aar se tilbage paa, og *De forenede Automobilfabrikker* sender Lastbiler og Jernbanemotorvogne ud over hele Landet og endnu længere bort. Men ogsaa de ældre Maskinfabrikker staar i en blomstrende Udvikling, baade *M. P. Allerups Eftf.*, stiftet 1836, *Frederiksgades Jernstøberi*, grundlagt 1856, og *Allerups nye Maskinfabrik*, der i de senere Aar er blevet landskendt for sit Arbejde paa Lillebæltsbroen, Fyns Forum og Oddesundbroen. — Paa Klædeindustriens Omraade ligger flere store Virksomheder i Spidsen: *Brandts Klædefabrik*, *Mogensens* og *Dessaus Væverier*, og Regnfrakkefabrikken »Norden«, der udsender Tusinder af de af alle Befolkingslag saayndede og saa anvendelige lyse, imprægnerede Overfrakker. — Næringsmiddelindustrien staar heller ikke tilbage. Det offentlige *Slagtehus*, ved Rugaardsvej, og *Eksportslagteriet*, ogsaa ved Rugaardsvej, forsyner Byen med Kød af alle Slags; den sidste eksporterer desuden uhyre Masser Bacon til England. To store *Konservesfabrikker*, Fyns



1) Møntestræde, Byens smalleste Gade; t. v. Møntergaarden. 2) Horsetorvet, en af Byens ældste Gader; i Baggrunden Domkirkens Taarn, flagsmykket i Anledning af 15. Juni. 3) Domkirken, set fra Flakhaven; t. v. ses lidt af Raadhuset, t. h. for Domkirken Sct. Knuds Kloster, i Baggrunden Elektricitetsværkets Skorsten. 4) Odense Slot, opført af Fr. IV ca. 1723 som 4. Fløj til det gamle Sct. Hans Kloster. Foran Kongens Have.

Konservesfabrik og Odense Konservesfabrik, kappes om at fylde Aarstidens Frugter og Grøntsager i Haustrups Daaser, saa at Befolkningen til enhver Tid og uden større Ulejlighed kan tilberede deres Maaltider deraf. En *Sukkerfabrik* ved Vesterbro, anlagt 1872—73, samler Interessen i 2 à 3 Efteraarsmaaneder, naar Sukkerroerne kommer ind. Det er »Kampagnen«, og der arbejdes da med 300—400 Mand Døgnet rundt. I Albanigade ligger Byens største Bryggeri, *Albani Bryggeri*, anlagt 1859; hertil er knyttet det tidligere andet Steds i Byen beliggende Bryggeri »Odense«. — I Havnen ligger de to store og moderne indrettede Dampmøller, *Munke Mølle*, tidligere Sct. Knuds Klosters Mølle, formentlig anlagt kort efter, at Klostret blev stiftet, altsaa efter Aar 1100. Den fejrede for nylig sit 800 Aars Jubilæum. Den anden, *Victoria Mølle*, laa oprindeligt ved Odense Aa, tæt ved Eiby. — Et af Odenses største industrielle Foretagender er *Fyns Glasværk*, tæt ved Rugaardsvej. I et omfattende Komplex af store og smaa »Hytter« fremstilles der her en Mængde forskellige Slags Flasker, Skaale, Glas og Kupler. Glemmes maa heller ikke *Hagen og Sievertsens Æskefabrik og Stentrykkeri* i den gamle Nedergade, hvor alle de brogede, litograferede Flaskeetiketter og Kartoner til de mest forskelligartede Formaal, lige fra Tandpasta til Havregryn, skæres, trykkes og foldes. — En *Cigarfabrik* af anseelige Dimensioner, L. Tørrings, ligger Side om Side med Kartonfabrikken og ikke uden intimt Samarbejde, da saa mange Cigarer og Cerutter nu sælges i sirlige Kartoner, og endelig fortjener endnu en landskendt Virksomhed at nævnes, nemlig *Thorvald Pedersen's Møbelplade- og Finérfabrik* paa Rugaardsvej, hvor de moderne glatte Døre og Staver til Parketgulve bliver til.

Industriens og Haandværkets Mænd har deres Samlingssted i det saakaldte Industripalæ paa Albanitorv. Byens Haandværkere har Ry for godt og solidt Arbejde, og det gælder saavel dem, der bygger Huse og ikke er bange for at give sig i Kast med de største Foretagender, som dem, der arbejder i Værkstederne.

Ved Siden af Industripalæet har *Handelsstandsforeningen* sit Hovedkvarter, medens Lagre og Kontorer er spredt omkring. Navnlig i Havnen faar man et godt Indtryk af de umaadelige Varepartier, der passerer Odense. Her ligger de store Kornsilopakhuse med Korn-elevatorerne, der suger de store Skibes Laster til sig. Her har *Wilh. R. Møgaard* sin Plads, og her findes mægtige Kul- og Tømmerpladser, f. Eks. Det fynske Trælastkompagni. — I Frøhandelen ind-

tager *L. Dæhnfeldt* en fremtrædende Plads, men ogsaa Smør og Æg er store Artikler («Odense Ægforretning»).

Side om Side med store, moderne Forretninger ligger Byens *Pengeinstituter*, Fyens Disconto Kasse (Danmarks ældste Privatbank 1846), Handelsbankens Filial og Fyens Stifts Sparekasse, Landets største efter Københavns Sparekasser, i egne monumentale Bygninger. Fyens Stifts Kreditforening har for nylig opført en anelig Administrationsbygning i Klaregade, og Forsikringsselskabet »Haand i Haand« for nogle Aar siden ligeledes en særpræget Ejendom midt paa Strøget.

Til Erhvervslivet hører endnu to vigtige Institutioner, begge udsprungne af den moderne Teknik, Telefon og elektrisk Lys og Kraft. *Telefonselskabet* — en Sammenslutning af de fynske Amts- og Bykommuner, med Central i det nyopførte Telefonhus paa Klingenberg — og *Elektricitetsværket* paa Klosterbakken paa den gamle Munke Møllens Grund. Det er opført 1908 som Erstatning for den gamle Central i Vindegade, der var den første i sin Art her i Landet. Udviklingen har været saa rivende, at man trods idelige Udvidelser for et Par Aar siden har maattet opføre et helt nyt Værk ved Havnen.

Som Odense er en Hovedstad i det smaa, er *de kulturelle Institutioner* baade talrige og tidssvarende. Foruden Domkirken og Middelalderens andre to Hovedkirker, Vor Frue og Sct. Hans, er der tre Sognekirker, Ansgar Kirke for den vestlige Bydel (opført 1902), Fredens Kirke for den nordre Bydel (1920) og Thomas Kingos Kirke for den sydlige Bydel, Hunderupkvarteret (1923). Efter Indlemmelsen af Vor Frue Landsogn er dertil kommen Frelserens Kirke i Eiby (1909). Desuden er der den katolske Albani Kirke og mange mindre Kirker og Menighedshuse. K. F. U. M. og K. F. U. K. har hver deres rummelige Borg midt i Byen.

Af højere *Skoler* ejer Staten to, Katedralskolen for Drengene i Jernbanegade og Sct. Knuds Gymnasium for Piger paa Klostervej. Kommunen administrerer 8 store Folkeskoler, den nyeste, Munkebjergskolen, er opført 1934. Dertil kommer en Del mindre Skoler og et stort Antal Privatskoler, baade Underskoler og Realskoler. Den tekniske Undervisning for Haandværkere, Maskinkonstruktører og Bygningskonstruktører er af betydeligt Omfang og rummes i en Bygning i Munke Mose. Videregaende Undervisning foregaar ogsaa i talrige Handelsskoler og Fagskoler.

Et Landsarkiv for Fyens Stift er beliggende i Jernbanegade i en stilfuld Bygning af Martin Borch fra 1893, et Centralbibliotek har til Huse i Sct. Knuds Kloster, efter at dette er blevet restaureret eller rettere genopført paa Ruinerne af det gamle i 1915—19.

Museerne indtager ogsaa en fremtrædende Plads. Størst Interesse knytter der sig til det lille Hus i Hans Jensensstræde, hvor H. C. Andersen menes at være født. Her er en righoldig Samling af alt, hvad der har Tilknnytning til den berømte Digter. Hans Barndoms-hjem i Munkemøllestræde besøges ligeledes af mange. Fyens Stifts-museum i Jernbanegade rummer en oldnordisk Samling, en zoologisk Samling, en sjælden stor Møntsamling og adskillige fortræffelige Malerier, især af fynske Malere. I Folkemuseet i Eiler Rønnøvs Gaard, paa Nørregade, opbevares gamle Tidørs Bohave, Klæder, Redskaber o. lign. samt en sjælden smuk Samling Lavsgenstande.

Skuespilkunsten dyrkes dels i Odense Teater i Jernbanegade, der er opført 1913 til Erstatning for det gamle paa Sortebrødretorv, dels — for den lettere Kunsts Vedkommende — i Folketeatret ved Filosofgangen. Begge Steder er der fast Personale. Spredt i Byen er der fire Biografteatre og et ikke ringe Antal Restaurationer med Musik og Dans, hvor især Ungdommen holder til. Til større Sammekomster, alvorlige saavel som fornøjelige, anvendes *Fyens Forsamlingshus*, hvis store Sal har 2200 Siddepladser, og det i Aar fuldførte *Fyns Forum* med Plads til 4300 Tilhørere.

Den sociale Forsorg er i det store og hele kommunal. For Børn findes et stort Børnehjem i Bolbro, for svagelige gamle et endnu større Alderdomshjem paa Sdr. Boulevard, medens de fattigste bor paa Forsørgelsesanstalten i Albanigade. Andre Børnehjem, Asylter, Børnehaver og Vuggestuer styres af private Foreninger.

De hygiejniske Forhold er ordnet paa Linie med de andre store Byer her i Landet. Det store Sygehus for Amt og By paa Sdr. Boulevard bestaar af tre Afdelinger og raader over alle Hjælpemidler til Behandling af Sygdomme af enhver Art, undtagen smitsomme Sygdomme, der behandles paa Epidemisygehuset i Albanigade. Desuden forefindes et Garnisons Sygehus, ogsaa i Albanigade, et Sct. Josephs Hospital og flere private Klinikker.

Vandforsyningen blev ordnet allerede i 1853, før nogen anden By i Landet fik Vandværk. Odense fik ligeledes Gasværk — og Gas-gadelygter — i Aaret 1853 før nogen anden By i Danmark, København indbefattet.

Til almindelige Bade og medicinske Bade har Kommunen opført

en stor og tidssvarende »Badstue« paa Østre Stationsvej, og der er flere private Varmtvands- og Lysbadeanstalter. — Det omtalte Fri-luftsbad, 3 km S.V. f. Byen, har et 100 m langt Svømmebassin, Sandstrand, Kabiner o. s. v. og er stærkt besøgt hele Sommeren.

Til Udøvelse af Sport findes en Mængde Sportspladser, og for Smaabørn er der talrige Legepladser spredt rundt om i Byen, og flere andre er paatænkt. For Befolkningen i sin Helhed opretholder Kommunen talrige Parker og offentlige Anlæg, hvoraf flere i Byens Midte. Det gælder Kongens Have ved Slottet, oprindelig Sct. Hans Klosters Have, Klosterhaven ved Sct. Knuds Kloster, ogsaa paa gammel Klostergrund, Munkemose ved Aaen og Ansgars-Anlægget ved Ansgar Kirke, hvor den gamle Markedsplads var beliggende. Længere ude ligger de kendte Skove, Fruens Bøge mod S. og Aaløkkeskoven mod N. Der arbejdes stadig paa at skaffe flere Parker. Mægtige Arealer er desuden udlagt som Kolonihaver. Den grønne Farve er i det hele fremherskende i Odense, selv midt i Byen.

Den offentlige Administration indtager, som forstaaeligt er, en fremtrædende Plads. Stiftamtet og Amtstuen har fra gammel Tid til Huse paa Slottet, som kom i Kommunens Eje i 1907. Her findes desuden Kontorer for de fleste af Kommunens tekniske Afdelinger, medens Byraadet og de økonomiske Kontorer tilligemed Politiet rummes paa Byens Raadhus (opført af Herholdt 1883), en statelig Bygning paa Flakhaven med Taarn og Spir.

Som et stort Mosaikbillede skal ses paa Afstand for ret at efterlade det tilsigtede Indtryk, saaledes bør ogsaa en stor By ses og bedømmes udefra, naar de enkelte Dele er blevet beskuet. Det er imidlertid vanskeligt at finde et Sted, hvor dette kan lade sig gøre, og ovenstaaende Skildring vil derfor let kunne forfejle sin Virkning paa Læseren, om ikke det blev forsøgt til Slut at samle enkelte Hovedtræk i et Helhedsbillede, der kan kendetegne Byen.

Det første, man lægger Mærke til, er da det store Antal af offentlige og interessante Bygninger, der især grupperer sig i Byens Midte. Dernæst er det et Særkende, at Bebyggelsen er saa forholdsvis lav og spredt. De Huse, der naar op til fem Etager, er snart talt, og to- og træetages Bygninger er i overvældende Flertal. Det tredje er det stærke og hastigt pulserende Liv, der møder enhver, der bevæger sig i Byens rene og velholdte Gader eller træder ind i de store Forretninger, og endelig som det fjerde har vi de mange Vidnesbyrd om Byens Alder, Kirkerne, Klostrene og de andre gamle Huse, belig-

gende harmonisk mellem de omgivende Nutids-Huse, hvoraf kun faa er i den hypermoderne Stil.

Det er uundgaaeligt, at ogsaa en Del af det, der er gammelt og smukt, maa forsvinde, men der stræbes altid efter, at det nye kommer til at passe i Rammen. Det er denne pyntelige Blanding af gammelt og nyt, der gør Byen tiltrækkende og faar Borgerne til at elske deres »gamle Odense«.

ASSENS, MIDDELFART, BOGENSE OG KERTEMINDE.

Assens (oprindelig Asnæs, efter det Næs, bag hvilket Byen ligger) nævnes første Gang i »Kong Valdemars Jordebog« (1231), og Byen er næppe stort ældre. Dens ejendommelige Grundplan, der minder om visse bøhmiske Byer, tyder paa, at den ikke som saa mange danske Købstæder er selvgroet, men at den er grundlagt ved Kunst, sandsynligvis i Valdemar Sejrs Tid. Noget nærmere herom vides dog ikke, og heller ikke ved man, naar Byen har faaet Købstadret, men det maa være sket i 1200erne. — Byens gamle Vaabenmærke er et Lam med en Korsfane.

Sandsynligvis har Assens allerede i Middelalderen haft omtrent samme Udstrækning som endnu i Begyndelsen af 1800erne. Byen var befæstet med Ringmure og Porttaarne, og om dens Betydning og Velstand vidner den i 1488 fuldførte Sognekirke, den største fynske Kirke næst efter St. Knud i Odense; den var viet til Vor Frue, men kaldes ogsaa undertiden St. Nicolai Kirke — St. Nicolaus var Sømændenes Skytshelgen. Allerede 1295 rummede Byen et Helligaandshus, der menes at have ligget nord for Strandgade; o. 1500 overtoges det af Karmeliterne og omdannedes til Vor Frue Kloster, men dette ophævedes af Frederik I, og Bygningerne nedreves. Under Grevens Fejde blev Assens, hvis Borgere iøvrigt allerede 1528 havde sluttet sig til Reformationen, belejret af Christian III's Hærfører Johan Rantzau, og efter Slaget ved Øksnebjerg blev Byen stormet og udplyndret. Murene blev derpaa nedrevet, medens Portene fik Lov at staa. I 1628, da der var Fare for, at Fyen skulde komme til at dele Skæbne med Jylland, der var oversvømmet af Wallensteins Tropper, lod Christian IV paany Assens befæste med Volde og Grave. Fæstningslinien ses endnu paa Byplanen i Pontoppidans Danske Atlas (1767), men Voldene var da i Virkeligheden sløjfede, hvorimod Byportene først forsvandt i 1800erne, sidst Strandporten i 1859.

Fra første Færd beroede Assensborgernes økonomiske Eksistens paa to Forudsætninger: Færgeløbet Assens—Aarøsund og Byens udstrakte Jordtilligende.

Assens var ved Siden af Middelfart det vigtigste Overfartssted ved Lillebælt, og Færgeløbet var sandsynligvis den alleregentligste Aarsag til, at Assens overhovedet opstod som Købstad. For Rejsende, der agtede sig til Hertugdømmerne eller kom derfra og skulde til Fyn og Sjælland, var Vejen over Assens den korteste. Ikke mindst i det Hundrebaar, der fulgte efter Grevens Fejde, fik dette Betydning for Byen. Det var en Tid med gunstige Konjunkturer, stigende Landbrugspriser og stigende Handelsomsætning, og navnlig Eksporten af Stude til Hertugdømmerne, Tyskland og Nederlandene tog et stærkt Opsving. Denne Eksport kom for en stor Del til at gaa over Assens, og Byens Borgere tjente gode Penge baade paa den gennemgaaende Trafik og ved selv at tage Del i Eksporten. Ved Midten af 1600erne var de gode Tider forbi, og Svenskekrigene 1657—60 gav Byen et Knæk, som den sent forvandt. I Febr. 1658 blev den udplyndret af de svenske Tropper og senere gentagne Gange brandskattet saa haardt som næppe nogen anden fyensk By. Ogsaa dens Opland, Baag Herred, synes at være blevet hjemsogt særlig haardt. Ved Krigens Slutning var Assens en ødelagt og forarmet By.

I den Tid, der fulgte, blev Landbruget Hovederhvervet. Assens var i en lang og trang Periode efter 1660 næsten at betragte som en stor Landsby. Det var en By i Stilstand eller endog Tiltagegang, og i Styrelsen herskede megen Slendrian. Stadig havde den dog Betydning som Færgeby, og fra 1654 var den en Station paa Hovedpostruten København—Hamburg. Omkring Midten af 1700erne begyndte det atter at gaa fremad. Omegnens Bondebefolkning fik efterhaanden større Købekraft, og de egentlige Byerhverv, Handel og Haandværk, kom i stigende Grad til at beskæftige Byens Befolkning, hvis Tal voksede fra 1084 i 1672 og 1139 i 1769 til 1443 i 1801 og derefter i et raskere Tempo til o. 2300 i 1834 og 3600 i 1860. Betegnende for Udviklingen og ikke uden Betydning var det, at der o. 1800 opstod en lille jødisk Menighed i Byen, der efterhaanden voksede til o. 70 Personer i 1834 for derefter atter at aftage.

Assens fik nu ogsaa mere og mere Karakter af en Søfartsby, selv om den i saa Henseende langt fra kunde staa Maal med Svendborg og Faaborg. Byens Handelsflaade var jævnt voksende, og i 1822 fik man en rigtig Havn i Stedet for den Skibsbro, man tidligere havde

klaret sig med. Ogsaa paa andre Omraader var der Fremskridt. Assens var saaledes den fjerde danske Provinsby, der fik Gasværk (anlagt 1853—55).

Krigen 1864 og Sønderjyllands Afstaaelse var et haardt Slag for Assens. Den umiddelbare Følge var, at den ældgamle Færgerute til Aarøsund blev afbrudt, og at al regelmæssig Dampskibsforbindelse med Sønderjylland ophørte. Den i 1865 aabnede fynske Hovedbane bidrog til at gøre Assens til en afsides og stillestaaende By med formindsket Opland. Aabningen af Assens—Tommerup Banen i 1884 raadede i nogen Grad Bod paa dette, og endnu mere betød det, at en lille Kreds af dygtige Mænd samtidig satte ny Fart i Byens Erhvervsliv ved at starte en Række industrielle Virksomheder: Assens Sukkerfabrik, Fyns Svineslagteri og Bryggeriet Vestfyn. 1896 stiftedes Assens Bank, 1903 fik Byen et kommunalt Vandværk og 1910 et Elektricitetsværk, der drives af et Aktieselskab. Og saaledes er Assens efterhaanden bleven en fuldt moderne By. Efter Genførelsen i 1920 genoptoges den gamle Færgerute til Aarøsund.

Trods den stærke Udvikling i det sidste halve Aarhundrede er der endnu enkelte gamle Bygninger tilbage i Assens, og flere af dem er baade smukke og velbevarede. Ældst er — næst efter Kirken — Ejendommen Østergade 11, opført o. 1550 og i lange Tider Byens fornemste og anseligste Købmandsgaard. Fra Slutningen af 1500erne er det smukke Gavlhuss Korsgade 11. Ogsaa i Ladegaardsgade ligger der flere gamle Gavlhuse. Fra den fattige Tid efter 1660 er det skønne Hus Østergade 38, opført 1675, Søhelten Peter Willemoes' Fødehjem. Velbevaret er ogsaa »Hotel Postgaarden« i Strandgade, for den midterste Dels Vedkommende opført o. 1700, det øvrige bygget til i Midten af 1700erne. En smuk Repræsentant for Nyklassicismens Bygningskunst er Østergade 42 (opført o. 1783).

Middelfart hed oprindelig Medelfar eller Melfar (i Kong Valdemars Jordebog »Mæthælfar«). Navnet betyder »det mellemste Overfartssted«. I gammel Tid var der nemlig tre Overfartssteder ved denne Del af Lillebælt, et sydligt ved den nu forsvundne By Fønsøre eller Fønsføre paa Fønsskov-Halvøen, et nordligt ved Strib og endelig det mellemste — og mest benyttede — Færgeløb Middelfart—Snoghøj.

Sandsynligvis var Middelfart allerede i 1200erne Købstad, men hvornaar den blev det, ved man ikke; dens ældste kendte Privilegier er fra 1496. I Kong Valdemars Jordebog siges den at være

Kongens Ejendom; det var jo af stor Betydning for Kongemagten at have Kontrol med dette vigtige Overfartssted, og der laa derfor ogsaa her en Borg, af hvilken man mener at have fundet Spor ved Kirkegaarden i den vestlige Del af Byen. Som saa ofte i Søkøbstæderne var Sognekirken, hvis ældste Del, Koret, vistnok er opført i 1200erne, viet til St. Nicolaus, Sømændenes og Fiskernes Skytspatron. Byens Vaabenmærke er, som det sig hør og bør for en saa udpræget Søfartsby, et Skib.

Paa Grund af sin udsatte Beliggenhed led Byen ofte Overlast i Ufredstider. Saaledes blev den i 1293 hærget af Kongemorderne og deres norske Forbundsfæller. Christian IV's Plan i 1628 om at lade den befæste ligesom Assens, blev ikke bragt til Udførelse, og selve Byen synes overhovedet aldrig at have været befæstet.

En Begivenhed, der vakte stor Opsigt i Datiden, fandt Sted i 1359, da Niels Bugge til Hald og to andre jyske Stormænd paa Hjemvejen fra et Møde med Valdemar Atterdag blev dræbt af de Færgemænd, der skulde have sat dem over Bæltet. Kongen maatte ved Ed fralægge sig Medskyld i Drabet. Paa Drabsmændenes Ejendomme i Vestergade hvilede siden i over 500 Aar en Afgift, kaldet Blod eller Buggespense (ophævet 1874).

Middelfarts Jordtilliggende var ret begrænset, navnlig efter at Byen i Slutningen af 1600erne havde afstaaet en Del af Jorderne til Hindsgavl. Ogsaa Oplandet var mindre end de andre fynske Købstæders. Fra første Færd har Middelfarts Borgere da ogsaa søgt deres Næring paa Havet, dog næppe i synderlig Grad ved at gaa paa Langfart. Det var Færgeriet og Fiskeriet i de hjemlige Farvande, der dannede Grundlaget for deres Eksistens. En for Middelfart særegen Næringsvej var Marsvinsfangsten. Marsvinene er som bekendt en Art smaa Tandhvaler, der om Efteraaret fra det nordlige Atlanterhav søger ned i mere tempererede Farvande. Mange af dem kommer ind i Kattegat og langs den jyske Kyst ned i Lillebælt. Fangsten foregik paa den Maade, at Marsvinsjægerne, der fra Midaldalerens Slutning var samlet i et Lav, hvis Skraa er fra 1593, drev Dyrene ind i den lange og smalle Gamborg Fjord, hvorfra de vanskeligt kunde slippe ud, og her blev Dyrene dræbt med lange Knive. Den afsmeltede Tran brugtes til Belysning, og Kødet var et almindelig benyttet Fødemiddel, ligesom Grindehvalernes Kød endnu er det paa Færøerne. I 1800erne blev Marsvinsfangsten urentabel paa Grund af Tranprisernes Fald, og i 1899 blev Lavet ophævet, efter at Fangsten i Forvejen helt var ophørt. Under Verdenskrigen, da

Tyskland led under Mangel paa Raastoffer og Fødemidler, genoptoges Fangsten en kort Tid af et i den Anledning dannet Aktieselskab.

Ligesom de andre fynske Byer led Middelfart meget under Svenskekrigene 1657—60, og i 1700erne blev Byen gentagne Gange hjemsøgt af store Epidemier og Ildebrande, saa at Folketallet endog gik tilbage fra 756 i 1672 til 735 i 1769. I 1800erne nød Byen godt af den almindelige Opgang, og Folketallet voksede jævnt (1801: 1019, 1850: 1633). Et stort Fremskridt var det, at man i 1834—36 fik en rigtig Havn. Indtil da havde man maattet klare sig med en aaben Skibsbro, der i uroligt Vejr var vanskelig og farlig at benytte — Færgebaadene benyttede forøvrigt lige saa meget den saakaldte Kongebro, ligeoverfor Snoghøj. Havnen er senere gentagne Gange bleven udvidet og uddybet, saa den nu kan tage mod ret store og dybtgaaende Skibe.

Det var til stor Skade for Middelfart, at den i 1865 aabnede fynske Hovedbane i 1867 forlængedes til Strib, saaledes at Statsbanernes Færger kom til at gaa mellem denne By og Fredericia. Omkring 1900 gav imidlertid Cyklerne og senere Automobilerne det gamle Færgeløb ved Middelfart en kort, men straalende Renæssance. De Rejsende, der benyttede disse Befordringsmidler, foretrak at lade sig sætte over ved Middelfart—Snoghøj i Stedet for at tage Vejen over Strib, og det i 1902 stiftede Middelfart Dampskibsselskab tjente navnlig i Aarene efter Verdenskrigen store Penge paa Transporten over Bæltet af den stadig voksende Strøm af Automobiler. Ved Lillebæltsbroens Aabning i 1935 havde Færgeløbet Middelfart—Snoghøj udspillet sin Rolle, og Dampskibsselskabet traadte i Likvidation.

Til Middelfarts stærke Vækst i det sidste halvhundrede Aar har det i høj Grad bidraget, at flere store industrielle Virksomheder blev anlagt her, navnlig Hess' Jernstøberi (grundlagt allerede 1852 og senere udvidet) og A/S Nordiske Kabel- og Traadfabrikkers Filial (anlagt 1899). Stor Betydning for Byens Udvikling har ogsaa det i 1884—88 opførte Sindssygehospital haft. Endelig er Middelfart i de senere Aar bleven en søgt Turistby. Byen har udvidet sig stærkt mod Øst og Syd. Af de bevarede gamle Bindingsværksbygninger er den bedste, Brogade 6, blevet restaureret og indrettet til Museum, medens Hjørnegaarden Adelgade—Nygade er Højskolehjem.

Bogense. Indtil Begyndelsen af 1800erne strakte Kattegat sig i brede Bugter ind paa begge Sider af Bogense, der saaledes laa paa

et Næs. Bynavnets oprindelige Form er da ogsaa Bognæs, der maaske betyder det bøgeklædte Næs. Byen er sandsynligvis opstaaet af et Fiskerleje og hørte i 1200erne under den nærliggende Kongsgaard Harridslevgaard, der nævnes 1231 i Kong Valdemars Jordebog, medens Bogense næppe omtales, før Erik Menved i 1288 stadfæstede dens Privilegier; den maa altsaa være bleven Købstad mellem 1231 og 1288. Da Harridslevgaard med tilhørende Gods i 1327 blev udlagt i Arv til den svenske Prins Erik, en Ætling af Valdemar Sej, fulgte Bogense med, men kom snart tilbage under den danske Krone.

I Middelalderens Slutning var Bogense en forholdsvis betydelig By, maaske den største fynske By næst Odense. Det er dog en stor Overdrivelse, naar det senere hed sig, at Bogense i denne sin Glansperiode rummede 3 Kirkesogne og 7 Kirker; flere end den nuværende Sognekirke (viet til St. Nicolaus) har Byen ikke haft. Desuden hørte der til Byen en St. Jørgensgaard med Kapel, et Tilholdssted for de spedalske. Bogense var i de Tider en udpræget Søfartsby, der ligesom Kerteminde fungerede som Udhavn for Odense. Byens Vaabenmærke er da ogsaa et Skib for fulde Sejl. Ganske vist havde Bogense ingen egentlig Havn, men i Farvandet Vest for Byen var der en god og sikker Ankerplads, og Varene udlossede eller indladede man ved Hjælp af Baade og Lægtere.

I 14- og 1500erne havde en lavadelig Slægt hjemme i Bogense, hvor dens Medlemmer, sædvanlig kaldet »de Bogense Herremænd«, gennem flere Generationer spillede en førende Rolle. Slægtsgaarden (»Herregaarden«) laa paa Adelgade; maaske hørte den hvælvede Kælder under Adelgade 42 til den.

Allerede i 1500erne begyndte Tilbagegangen for Bogense. Byen led meget under Grevens Fejde, fordi Borgerne havde taget Parti for Christian II og maatte bøde derfor ved haarde Skattepaalæg. I 1550 og paany 1575 brændte store Dele af Byen, og i 1576 og flere Gange senere blev den hjemsøgt af Pestepidemier. Mest ødelæggende var dog vistnok Svenskekrigene; ved Fredsslutningen 1660 laa over Halvdelen af Byens 128 Gaarde og Huse øde, og hele to Gader forsvandt og blev Pløjemark. I 1672 var Byen med sine 438 Indbyggere Fyns mindste Købstad, i 1769 var Tallet endda kun 430, og Bogense var nærmest en stor Landsby, med Landbrug som bærende Erhverv. Et vigtigt Handelsprodukt var de paa Byens frugtbare Jord avlede Gulerødder (»Bogense Rosiner«), og der var stadig nogen Søfart, bl. a. paa Norge.

I 1800erne steg Indbyggertallet stærkt (1801: 760, 1850: 1497, 1901: 2168), men Bogense vedblev at være den mindste fynske Købstad. Hovedårsagen til Væksten var den almindelige økonomiske Fremgang, der gjorde Byens Opland mere og mere købedygtigt. Et stort Fremskridt var det, at Byen omsider i 1844 fik en rigtig Havn; denne er senere flere Gange uddybet og udvidet. Til direkte Skade for Bogense var derimod den i 1865 aabnede fynske Hovedbane, der formindskede Byens naturlige Opland, og selv Anlægget af de to Privatbaner, den nordfynske i 1882 og den nordvestfynske i 1911, var et tvivlsomt Gode; ogsaa de har vist Tendens til at virke som Sugerør for Odense.

Ogsaa i Bogense findes flere smukke gamle Huse, deriblandt de to Renæssance-Bindingsværkshuse Østergade 2 og 19.

Kerteminde. Paa Nordsiden af det snævre Farvand, der forbinder Kertingefjord med Storebælt, opstod i en fjern Fortid en lille By, der ret naturligt fik Navnet Kertingeminde eller Kerteminde, det er: Byen ved Kertingefjordens Minde eller Munding (jfr. Nymindegab og tyske Stednavne som Travemünde, Warnemünde og Swinemünde). Kerteminde var vel oprindelig blot Færgested og Fiskerleje, men takket være sin fortrinlige Naturhavn blev den efterhaanden en udpræget Søfartsby, og i 1413 fik den af Erik af Pommern tildelt Købstadrettigheder, der under de følgende Konger blev udvidet, saaledes at Byen fik Monopol paa al Handel i en Mils Omkreds. Dens Vaabenmærke er fra gammel Tid et Skib. Den nuværende Kirke skal ifølge Traditionen være bygget i 1476, til Afløsning af en ældre Kirke, men er først bleven fuldført noget senere; den var i den katolske Tid viet til St. Laurentius.

I endnu højere Grad end Bogense var Kerteminde i 14—1600erne Ladeplads for Odense, af hvis Købmænd flere, f. Eks. den rige Oluf Bager, lod opføre Kornmagasiner i Kerteminde. Søfart var i de Tider Byens Hovederhverv; Skibene sejlede især paa Flensborg og Lübeck, og der foregik en ret betydelig Eksport af Korn og Hornkvæg — Studehandelen betød dengang noget lignende for Landets Økonomi som Smøreksperten i vore Dage. Endnu i 1656 berømmes Kerteminde for sin store Eksport af Korn og andre Varer.

Saa tidligt som 1460 var Kerteminde forlængst forbundet med sit sydlige Opland ved en fast Træbro, der laa lidt østligere end den nuværende Langebro, og til hvis Vedligeholdelse Bønderne i Bjerger Herred og Hindsholm bidrog ved Ydelse af »Brokorn«. I 1570 fik

Byen Paabud om at omdanne den til en Vindebro, for at Skibene kunde komme forbi til og fra den Skibsbro, som Odense-Købmændene samtidig fik Tilladelse til at bygge ved Munkebo. Denne Skibsbro blev imidlertid hurtigt ødelagt ved Isskruninger og ikke istandsat, og Kerteminde beholdt i endnu et Hundrebaar sin Stilling som Odenses Udhavn.

Som saa mange andre Byer blev ogsaa Kerteminde gentagne Gange i 15^{de} og 1600erne hærget af Brande og Epidemier. Langt mere ødelæggende var dog Svenskekrigene 1657—60. I Efteraaret 1659 gik en dansk Hær i Land ved Kerteminde og fordrev den svenske Besætning, efter at en hollandsk Hjelpeflaade under Admiral Ruyter først havde bombarderet Byen. I Kirken hænger endnu som et Minde om denne Kamp et Par Rytterstøvler, der skal have tilhørt en dansk Officer, som faldt paa Kirkegaarden efter selv at have dræbt eller saaret ni Svenskere. Kerteminde gik ud af Krigen som en ruineret og ødelagt By. Kort efter, i 1680 skete der endda det for Odense saare lykkelige, men for Kerteminde ligesaa ulykkelige, at Sejlløbet gennem Odense Fjord blev fundet. Nu blev Stige Odenses Udhavn, og Kertemindes Skibsfart sygnede hen. Et stort Tab led Byen i 1710, da Iver Hvitfeldts Skib »Dannebrog« sprang i Luften i Køge Bugt; blandt Besætningen var ikke mindre end 31 fra Kerteminde.

I Slutningen af 1700erne begyndte det paany at gaa fremad for Kerteminde. Oplandets Købekraft øgedes ved den almindelige økonomiske Fremgang, og Byens Befolkning kastede sig med Energi over Udnyttelsen af de omliggende Farvandes Fiskerigdomme. Hidtil havde man kun drevet Fiskeri til Dækning af det lokale Behov, fordi det var meget vanskeligt at finde Afsætning for den Fangst, der ikke kunde sælges paa Stedet. Nu blev Fiskeriet Hovederhvervet. »I Kerteminde er alle Borgere Fiskere undtagen Borgmesteren, der stanger Aal,« sagde man. I 1700erne var Byen kendt for sine fede Flyndere, de saakaldte »Kerteminde Raadmænd« (under Frederik IV's Besøg i Byen fortalte man Kongen, at Borgmesteren »havde spist to Raadmænd«). I 1800erne var det navnlig Sild man fangede, og i vore Dage er det Rødspættefangsten, der giver det største Udbytte; den foregaar med Snurrevaad og fra store Motorbaade.

Meget stor Betydning har det haft, at der i første Halvdel af 1800erne blev anlagt en Kunsthavn, som siden gentagne Gange er bleven forbedret. Indsejlingen til Byen vanskeliggjordes i 1700erne for nogenlunde store Skibe ved en Sandrevle, der strakte sig

lige foran Indløbet. Denne lykkedes det omsider at faa uskadeliggjort, og der byggedes to store Møler ud mod Øst, hvorved der dannedes et fortræffeligt og velbeskyttet Havnebassin. Ogsaa den i 1900 aabnede Odense-Kerteminde Bane (senere fortsat til Martofte) har gavnet Byen meget. Man havde paa Forhaand frygtet, at den vilde paaføre Kerteminde en ødelæggende Konkurrence fra Odenses Side, men det har vist sig, at Banen tværtimod er til stor Støtte navnlig for Afsætningen af Fiskeriets Produkter.

Trods Fortidens Ildebrande og Krigsødelæggelse og Nutidens Modernisering af Bebyggelsen er der endnu i Kerteminde bevaret adskillige smukke gamle Huse. Det eneste gamle Stenhus — foruden Kirken — er den Ejendom i Strandgade, der siden 1848 har været benyttet som Toldbod, og som i sin nuværende Skikkelse stammer fra 1735, men oprindeligt er opført i Slutningen af 1500erne af den tidligere nævnte Odense-Købmand Oluf Bagers Søn Niels Bager. I Langegade ligger flere gamle Bindingsværkshuse, deriblandt det i 1630 opførte Langegade 8 og det i 1690 opførte, men i vore Dage ombyggede Hus Langegade 31, hvor nu Kerteminde Bank har Kontorer.

HISTORISKE BEGIVENHEDER I NORDVESTFYN

Skønt Fyn ligger midt i Danmark, har det kun undtagelsesvis været Skueplads for de store Begivenheder i vor Historie, og dog var der engang i Middelalderen Tilløb til, at det skulde komme til at rumme Rigets Hovedstad, da man i 1200erne holdt Danehof paa *Nyborg Slot*. Imidlertid strakte Riget sig dengang længere mod Ø. med de skaanske Provinser, Estland og senere Gotland, og Øresund var den store Handelsvej; saa Tyngdepunktet blev København.

Ejendommeligt for Fyn er det ligeledes, at de historiske Begivenheder er kommet ude fra til Fynboerne. Medens Fynboerne baade gennem en lang Række af fremragende Mænd fra Hans Tausen til Carl Nielsen og ved deres Deltagelse i Bevægelser som Højsskolen og Valgmenighederne har ydet en betydelig Indsats i Aandslivet, har de kun en enkelt Gang for Alvor været med i den politiske Strid, nemlig under Grevefejden, hvor de hentede sig et blodigt Nederlag.

Den første store, righistoriske Begivenhed, der er foregaaet paa Øen, er *Kong Knuds Drab*. Da de jyske Bønder 1086 gjorde Oprør mod Kongen, fordi han, i god Overensstemmelse med Tidens poli-

tiske Udvikling, vilde styrke Kongemagten, det vil sige Rigsmagten, flygtede han til Sønderjylland og derfra videre til Fyn, hvor han i Odense søgte Ly i St. Albani Kirke, dels for at være under det hellige Steds Værn, dels vel fordi den var Byens stærkeste Bygning. Her blev han hugget ned med sin Hird den 10. Juli af de forfølgende Jyder, til hvem de fynske Bønder havde sluttet sig. Den katolske Kirkes Trang til at faa en lokal Helgen, der kunde knytte den endnu fremmede Religion til Landet selv, og dens Samarbejde med Kongeslægten medførte, at Knud blev Helgen, og i 1101 blev hans Legeme højtideligt lagt i det Helgenskrin, der endnu, omend i stærkt ødelagt Tilstand, findes i den til ham indviede Domkirkes Krypt. Hans Enke, Edele, der var blevet gift i Syditalien, sendte derfra noget pragtfuldt, gult Silketøj med indvævede Ørne, paa hvilket Helgenens Ben endnu hviler. Hvert Aar derefter holdt Kirken paa Knuds Dødsdag en stor Kirkefest, hvortil Pilgrimme kom, ikke blot for at dyrke Helgenen, men ogsaa for at handle i Købstaden, og selv om Markedet nu nærmest er præget af Gøgl, er *St. Knuds Marked* den 10. Juli endnu en Festsdag, der samler Mennesker fra hele Omegnen. Til en Begyndelse var Fynboerne ikke altfor ivrige efter at dyrke den haarde Hersker, og først da man havde glemt, hvem han egentlig var, og blandet ham sammen med den sjællandske Helgen, Hertug Knud Lavard, kom Knudsdyrkelsen til at spille nogen større Rolle.

I Løbet af Middelalderen fik ogsaa Nordvestfyn sin Del af de *Klostre*, der rejstes rundt om i Riget ude paa Landet, og som en senere Tid har kaldt Herreklostre, fordi deres Beboere levede af Klosters Godsindtægter, modsat Tiggerklostre i Byerne, der fik deres Indkomster gennem milde Gaver. Ældst var det Benediktinerkloster, som Erik Ejegod ca. 1100 stiftede i Odense, og som fik Navn efter St. Knud. Munkene kom efterhaanden til at udgøre Domkapitlet, d. v. s., de valgte Bispen og var hans Raad, og derved fik de betydelig Magt og Indflydelse. Af Klosterbygningerne findes endnu betydelige Rester ved Domkirken. Omkring 1200 rejstes der i *Dalum* et Nonnekloster af Benediktinernes store Orden. Medens de egentlige Klosterbygninger nu er forsvundet, staar den smukke Kirke tilbage, en senromansk Korskirke af Mursten. Ved en omhyggelig Istandsættelse er mange Enkeltheder kommet frem, og dens dobbelte Række af Vinduer viser os, at Skibet har været delt af et Pulpitur til Nonnerne, der saaledes kunde sidde usete oven over Menigheden.

Noget senere fik Johannitterne deres Kloster umiddelbart uden for Odense By. Ordenens Opgave var dels at kæmpe mod de vantro i

Palæstina, og hertil indsamlede *St. Hans Kloster* Penge fra hele Fyn, dels tog den sig af syge og gamle. Johannitterne var en Ridderorden, men der har aldrig været kæmpende Ordensmedlemmer knyttet til dette Kloster. Derimod fremgaar dens fornemme Præg deraf, at Mænd af den fynske Adel i stort Tal skænkede Gods til Kirken, oprettede Altre der og endelig søgte deres sidste Hvilested inden for Kirkens Mure, saaledes at den endnu rummer en Række skønne Ligsten over adelige Herrer og Fruer fra Middelalderens Slutning og den nærmest følgende Tid. Et Minde om Johannitternes Arbejde for Samfundets svage har vi i den nuværende Præstegaard, hvis nederste Stokværk er det gamle *Sygehus*.

I Løbet af 1200erne opstod der Tiggerklostre rundt i Købstæderne. I Odense findes endnu bevaret Resterne af en Munkegang ved det nu helt ombyggede *Graabrødre kloster*, men ellers er deres eneste Spor nogle Gadenavne. Af *Sortebrødre klostret* findes nu ingen Rester over Jorden.

Da *Erik Menved* under sine fortvivlede Forsøg paa at rejse Penge til sin mislykkede Stormagtspolitik kom i en uhyre Gæld, pantsatte han 1317 Fyn til de holstenske Grever, og først 1357 lykkedes det hans energiske Brodersøn, *Valdemar Atterdag*, at indløse Øen helt, idet han dels anvendte Magt, dels betalte den Statsgæld, han havde overtaget med Kronen. Aaret efter — 1358 — fandt en dramatisk Begivenhed Sted i Middelfart. Under de sidste Kampe om Fyn, der endte med, at Valdemar ved *Brobjerg* — ved Gamborg ved Lillebælt — fuldstændig slog den holstenske Hær, havde Greverne faaet Støtte fra den jyske Adel, og da dens Fører *Niels Bugge* drog hjemad efter en Forhandling med Kongen, blev han myrdet i Middelfart. Nogle Borgere i Byen fik Skylden for Mordet; paa deres Huse blev der lagt en Afgift til Bod, og den blev under Navn af Buggespenge betalt af Husenes Ejere lige til 1874. Nogle rødsprængte Skræpper, der gror paa Egnen, siges at have faaet deres ejendommelige Farve fra *Niels Bugges* Blod.

Det var Skik, at naar en dansk Konge døde, fik hans Enke overdraget et af de større Len som »Livgeding«, det vil sige, at hun paa Livstid nød Lenets Indtægter. Saaledes fik Kong Hans' Enke, *Dronning Christine*, der i 1502 med saa stor Tapperhed havde forsvaret Stockholm, overdraget Næsbyhoved Len i 1513, og her døde hun 1521. Gennem nogle Regnskaber fra hendes sidste Leveaar faar man et morsomt Billede af det lille Hofs Liv og af hendes Godgørenhed mod trængende i Odense. Som tidligere nævnt indkaldte hun Billed-

skæreren Claus Berg, der blandt andet har skaaret hendes Portræt paa Altertavlen i St. Knuds Kirke.

Den store Prisstigning, der begyndte ca. 1520, og som var en Følge af den vældige Import af Guld og især Sølv fra det nyopdagede Amerika, medførte en fuldstændig Omvæltning i hele Evropas økonomiske Liv og gjorde Bøndernes i Forvejen svære Kaar endnu vanskeligere. I Tyskland og Norden gjorde Bønderne derfor fortvivlede og mislykkede Forsøg paa at komme ud af deres Afhængighed af Godsejerne, baade Kronen, Kirken og Adelen, og desuden medførte Luthers Opræden en voldsom religiøs Uro. Samtidig gjorde Lübeck, der jo laa afsides fra de nye Handelsveje over Verdenshavene, et krampagtigt Forsøg paa at hævde sit Handelsherredømme i Norden. Hertil kom for Danmarks Vedkommende den usikre Situation, der opstod ved Frederik I.s Død, da politiske, økonomiske og religiøse Modsætninger forhindrede et nyt Kongevalg.

Grevefejdens almindelige Historie hører Rigshistorien til, men nogle af dens vigtigste Begivenheder fandt Sted paa Fyn. Da den fynske Adel den 9. Juli 1534 i Hjalles Kirke (senere nedrevet) havde valgt Hertug Christian til Konge, slog Borgerkrigen ud i lys Lue paa Fyn. Odenses Borgere plyndrede Bispegaarden og stormede det kongelige Slot Næsbyhoved, og Bønderne deltog i »Adelsjagten« og vendte sig mod Herregaardene. Da Kongen i Løbet af et Aarstid havde gjort sig til Herre i Jylland, gik hans Feltherre, Johan Rantzau, i Marts 1535 fra Als over til Helnæs, og den 20. Marts slog han ved *Favrskov Banker* med sine Ryttere den fynske Bondehær, medens de lybske Lejetrupper tog Tilflugt til Assens, som Kongens Hær maatte belejre. Imidlertid samlede Grev Christoffers og Lübecks Lejetropper sig under Grev Johan af Hoyas Ledelse omkring Faaborg og rykkede derfra frem for at undsætte Assens. Grev Johans Plan gik ud paa, at Besætningen i Assens skulde gøre et Udfald, samtidig med at han angreb, saa Johan Rantzaus Hær kunde komme i dobbelt Ild. Præsten i Svanninge, Hans Madsen, der var blevet mishandlet af Lübeckerne, fordi han ikke røbede, hvor han havde gemt en Herremands betroede Gods, kom imidlertid til at overvære et Krigsraad, hvor Planen blev diskuteret, og det lykkedes ham at undslippe. Om Natten stegede han sig i en Pram ved Hjælp af en Humlestage over Hornesbugten og naaede frem til Johan Rantzaus Lejr, hvor han i Tide fik røbet Planen. Rantzau brød straks sin Lejr af, satte sit Rytteri til at passe paa Besætningen i Assens og rykkede mod Øst.

Grev Johan havde forskanset sig bag en Vognborg paa *Øksne-*

bjerg, men da den kongelige Hær rykkede imod ham den 11. Juni om Eftermiddagen, forsøgte han letsindigt et Angreb og blev fuldstændig slaaet. I Slaget deltog ialt næppe 5000 Mand, praktisk talt udelukkende Lejetropper, og de holstenske Soldater plyndrede først Assens, hvis Besætning var flygtet til Sjælland, og derefter Odense og et Par andre Købstæder. Kongen udskrev en betydelig Skat af Fyn, og Kampen om, hvorvidt han og hans Holstenere eller Lübeck skulde være Herre i Danmark, var ved dette Slag i alt væsentligt afgjort.

I over hundrede Aar havde Fyn nu Fred. Kun faa vigtige Begebenheder i Rigets Historie er knyttet til Øen i denne Periode, men Landets almindelige økonomiske Fremgang afspejler sig i de mange nye Herregaardsbygninger, og ogsaa i Købstæderne findes endnu sparsomme Rester af de rummelige Bindingsværksgaarde, smykket med Udskæringer, som Borgerne rejste sig. I Odense holdt Kongen og Rigsraadet ofte *Herredage*, hvor man forhandlede om Rigets Anliggender og dømte i de Sager, der var indstævnedes for Kongens Retterting, Datidens Højesteret. Dog har intet af disse Møder været af saa skæbnsvanger Betydning som det Stændermøde, der samledes her i Februar 1657 og vedtog de Krigsbevillinger, der var Baggrunden for den Krigserklæring, som Frederik III udstedte til Sverige den 1. Juni 1657.

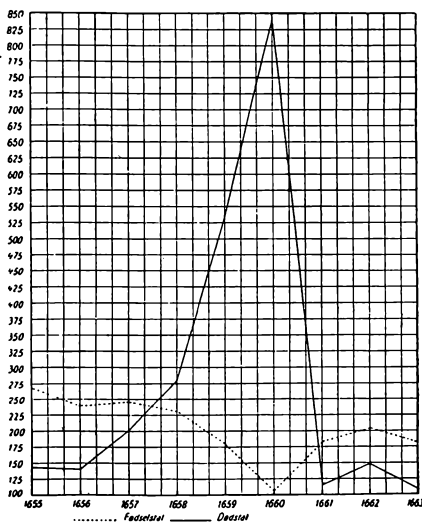
Foreløbig førtes Krigen uden for Fyn, men den 30. Januar 1658 gik *Karl Gustav* med sin Hær over Isen, slog de svage danske Afdelinger ved Wedellsborg og marcherede til Odense, hvor han spiste i Oluf Bagers Pragtsal i Overgade. Sagnet fortæller, at et af de forgyldte Granatæbler af Træ, der smykkede Loftet, under Maaltidet faldt ned i Hovedet paa Kongen, men Historien maa være urigtig, for Granatæblerne vejer 1—2 Kilo og maatte falde fra flere Meters Højde, saa Kongen kunde umuligt være kommet helskindet fra den Historie, medmindre han da havde Hjælm paa. Opholdet paa Fyn blev dog kun kort, for allerede den 6. Februar rykkede Svenskerne over Langelandsbæltet mod Sjælland, hvor de den 26. Februar dikterede Danmark den ødelæggende Roskildefred, der knuste det gamle danske Rige.

Svenske Soldater vendte i April tilbage til Fyn, som de holdt besat til November 1658, og talløse Historier fortælles om deres Plyndringer og Ødelæggelser. »Her ser ud, som Svenskerne har været her«, siger Fynboerne stadig, naar de staar overfor Uorden og Ødelæg-

gelse, og selv om kun faa af Historierne lader sig kontrollere, giver de dog sikkert i alt væsentligt et rigtigt Billede af Tilstanden. Et mere paalideligt Billede faar man ved at gennemgaa Herredernes Tingbøger og de faa Kirkebøger, der er bevaret fra Tiden. I Assens opgjorde Borgerne deres Tab ved Udskrivninger, Plyndringer og Ødelæggelser til over 55.000 Rdl., hvad der svarer til Værdien af ca. 120 middelstore Bøndergaarde. Paa Landet stod det ikke bedre til. For blot at tage et enkelt Eksempel var 18 af de 34 Gaarde, Odensegaards Len havde i Skam Herred, enten brændt, brudt ned eller stod øde. Allerede Dagen efter, at Svenskerne i 1658 gik i Land, blev Præsten i *Dalum* overfaldet og udplyndret til Skjorten paa Vej til sin Annekskirke Sanderum, medens Præstegaarden blev raseret. Han søgte Beskyttelse hos Svenskekongen og fik bevilget en *Sauvegarde*, det vil sige en Lieutenant, der skulde beskytte ham mod yderligere Overlast, men som han maatte betale for Ulejligheden. Nogen Beskyttelse for Bønderne var han dog ikke, for den 24. Februar begravedes i Sanderum fem Bønder og en gammel Kone, som svenske Soldater havde hugget ned.

Værre gik det en anden Præst, Hr. Claus Hansen Nakskov i *Munkebo*. De svenske Soldater, der ikke kunde faa ham til at udlevere sit Sølvtøj, jog ham ud i en Dam ved Præstegaarden, hvor han omkom. I 1842 fandt man ved en Grøftegravning paa Dræby Mark en Mængde Sølvtøj, og nogle indgraverede Bogstaver viser, at det har tilhørt Hr. Claus. Han maa have været ret velstaaende, for Sølvfundet omfatter to sølv-

forgylde Pokaler, et Bæger med Laag, tre »Ørekovskener«, d. v. s. flade Skaale med Hank, og tre Sølvsker. Formodentlig har han sat alle sine Sparepenge i dette Sølvtøj, hvad saa mange gjorde i en Tid, der ikke kendte til Sparekasser, og det er lykkedes ham at gemme sin Skat, men Oplysningen om, hvor den var gemt, har han taget



Fødsler og Dødsfald 1655—63.

med sig i Graven, for Enken maatte gaa fra Arv og Gæld, og først for hundrede Aar siden blev Sølvtøjet fundet og afleveret til Nationalmuséet.

I en Gaard i Vosemose opbevares endnu en Del svenske Sølvpenge, hvorom man fortæller, at de stammer fra en svensk Krigskasse, som en Kvartermester efterlod paa Gaarden, da han maatte flygte ad Nyborg til, dengang de Allieredes Tropper i Efteraaret gjenerebrede Fyn.

I øvrigt plejer Sagnene at skildre vore Allierede som langt værre mod Befolkningen end Svenskerne, og det har vist sin naturlige Forklaring deri, at da Svenskerne havde udplyndret Øen i Forvejen, maatte vore Forbundsfællers Soldater, ligesom for øvrigt de danske Afdelinger, optræde paa den mest haardhændede Maade for overhovedet at faa til Livets Ophold.

Hosstaaende Skema skulde vise noget om, hvor frygteligt Krigen ramte Øens Befolkning. Fra 19 Sogne paa Fyn er bevaret Kirkebøger fra Krigstiden, de 17 fra Nordfyn, og naar man samler Tallene paa fødte og døde i Aarene 1655—63, altsaa fra de tre Krigsaar og fra tre Aar før og tre Aar efter Krigen, faar man det uhyggelige Billede, som Kurven viser: Fødslerne falder og Dødsfaldene stiger, de sidste langt mere paa Grund af smitsomme Sygdomme end som Følge af Drab.

Frygteligt saa der i al Fald ud paa Fyn efter Krigen, og det tog lang Tid, inden Befolkningen kom til Kræfter, især da der fulgte daarlige Tider for Landbruget og dermed for de andre Erhverv. I de følgende Aarhundreder af vor Historie har Fyn kun i ringe Grad direkte været Stedet for afgørende Begivenheder af krigsmæssig eller politisk Art, selv om fremmede Tropper og danske Hære har staaet paa dens Jord.

Da den danske Regering efter det engelske Overfald i 1807 havde sluttet sig til Napoleon, forberedtes der et Angreb paa Skaane, og til Støtte for dette sendtes et franskspansk Korps under *Bernadotte* til Danmark. I Marts 1808 naaede disse Afdelinger til Fyn, hvor største Delen af dem paa Grund af Vanskelighederne ved at føre Soldaterne over Store Bælt, som ganske beherskedes af den engelske Flaade, blev staaende, til de spanske Afdelinger, der førtes af *Marquis de la Romana*, gjorde Oprør i August samme Aar, gik over til Langeland og derfra hjemførtes paa engelske Orlogsskibe. Som Helhed synes der at have været et godt Forhold mellem vore Allieredes Soldater og Befolkningen, der med Undren saa dem ryge Tobak, indrullet i Pa-

pir; formodentlig var det første Gang, man mødte Cigaretten. H. C. Andersen fortæller, hvordan en spansk Soldat, til hans Moders Forargelse, legede med ham og fik ham til at kysse en Amulet, og Latin-skoledrengene i Odense fik luftet deres Fransk. Først da Spanierne havde besluttet at søge hjem til deres Fædreland for at kæmpe mod Napoleon, blev Forholdene vanskelige, uden at det dog kom til større Sammenstød, og i August forlod de Øen.

Men Krigen med Englænderne blev ved. Forbindelsen med Sjælland var overordentlig vanskelig, men kun sjældent kom det til krigerske Begivenheder i de fynske Farvande. I 1809 besatte en Skare Englændere *Romsø* og søgte at brænde baade Avlsgaarden og Skoven, men *Hans Rudolf Juel* til Hverringe, der ejede Øen, viste, at han ikke for intet var en Ætling af Niels Juel. Han havde været Lieutenant i Hestgarden og var nu Chef for et frivilligt Jægerkorps, og i Spidsen for dette satte han over til *Romsø* og fangede Englænderne, som blev ført til Kerteminde, hvor man i Mangel af Fangelejr maatte spærre dem inde i Kirken. Dette Korps spillede nogen Rolle som Vagt ved Øens Strande, hvor der i øvrigt var oprettet et Kystbevogtningskorps, der skulde forhindre Englænderne i Strandhugst og besætte de Skanser, der var blevet anlagt. Da Frederik VI havde opgivet Kampen mod de forenede Russere og Preussere i Hertugdømmerne, opslog han sit Hovedkvarter paa *Hindsgavl*, men snart ansaa han, uden nogen Sinde at forsøge en alvorlig militær Indsats, al Modstand for haabløs, og paa *Hindsgavl* tiltraadte han Freden i Kiel, og herfra udstedte han den triste Proklamation, hvori han tog Afsked med Nordmændene den 18. Januar 1814.

Under *de slesvigske Krige* var Fyn til Stadighed Kantonnementssted for de danske Hære, ja i 1848 stod et svensk Korps, der skulde have deltaget i Jyllands Forsvar, paa Fyn i nogle Maaneder. I 1849 var især Vends Herred stærkt belagt med Afdelinger, der her hvilede ud i Mellemrummene mellem deres Deltagelse i Kampen om Fredericia, og i *Assens*, *Middelfart* og paa *Billehave* var Lazaretter. *Vejlby* Præstegaard var Overkommandoens Hovedkvarter, og her holdt General *Bülow* sit Krigsraad den 4. Juli inden Udfaldet fra Fredericia den 6. Juli. En lignende Rolle spillede Fyn under Krigen 1864. Sidste Gang, Fyn mærkede Krigens Følger, var under Verdenskrigen, da mange russiske Krigsfanger paa elendige Tømmerflaader og skrøbelige Fartøjer flygtede fra Sønderjylland over Lille Bælt.

FOLK OG SPROG I NORDVESTFYN

Selvom Fynboerne udgør en ensartet Stamme, stiller man sig dog det Spørgsmaal:

Er der Forskel paa Fynboerne i Øens forskellige Egne? Ja, men her skal kun nævnes to Nuanceringer. »Ue paa Slæjden«, hvis Grænse nærmest er Vejen Odense—Bogense, boede et Folk, som de andre Fynboer endnu for ikke saa lang Tid siden saa noget ned paa. De forsømte deres Landbrug og deres Haver, fordi de havde kastet sig over Husfliden i den særegne Form, Lærredsvævning. Ogsaa Renligheden kom derved til at staa tilbage. Vævneden blev solgt paa Odense Markeder. En Pige, der ikke kunde væve, fik ikke nogen Plads, Kvinderne kom ikke ud af Pletten. Naar Markedstiden nærmede sig, var der ingen Ende paa Travlheden hos »Slæboerne«. Allerede 1558 nævnes »Hørlærred, købt af Bønder paa Odense Marked«. Siden hen er de kommet godt med. — Folket i Baag Herred regnedes for det sejgeste i Fyn. En Bonde havde i 19 Aar ført Proces med Ejeren af Erholm om sin Gaard i Aarup og vandt den. Sejgheden kan følges tilbage til Kong Hans' og Christian 2's Tid, da Hans Andersen i Bukkerup førte en lignende aarelang Strid med Lensmanden paa Hagenskov, en af Rigets allermægtigste Mænd, Rigsraaden Hr. Eske Bille. Hans Andersen havde ikke rent Mel i Posen, og Eske Bille fik ham da ogsaa hængt, men maatte tilsidst paa haarde Vilkaar udsone sig med hans Søn. I Grevens Fejde faa Aar efter rejste Fynboerne sig, og Baag Herreds Mænd var i første Række med Hans Lunde i Dærup til Høvding. De indtog og ødelagde Hagenskov. Han kom, da Fejden var endt i Fyn, til at klæde Hjul og Stejle. Men Hans Andersens Efterkommere sidder den Dag i Dag i Slægtsgaarden i Bukkerup, og Lundeslægten er udbredt i Herredet.

Det synger i det fynske Sind, det synger i det fynske Maal. Det slutter om Sindet som Handsken om Haanden: »den fynske Nynnen«, som den store Sprogforsker Werner siger.

En anden sagkyndig, vor ypperste Komponist Carl Nielsen, siger om sit fynske Modersmaal:

»Det fynske Sprog synger, det bevæger sig i saa fine, hjærtelige, helt eller halvt underforstaaede Tonarter, at man enten maa le eller græde. Det er meget indtrængende, som om det ved sin Klang alene vilde fortælle om en hemmelig Lykke eller betro en noget. Dets inderste Væsen er Ynde, Hengivelse og bølgende Varme.«

Men Fynsk og Fynsk er to Ting eller rettere tre. Der er stor Forskel paa Sproget ned ad Assens og Middelfart til og det omkring Odense, og saa det Sydfynske i en Brømme langs Sydkysten og ude paa Øerne. Det bløde Sprog hernede, helt uden Stød, men helt ud Melodi, let og gratiøst, og saa det djærve, stærke, brede, næsten grove Sprog paa den modsatte Kant af Øen med de udprægede Tve-lyd. Midt mellem disse Former staar saa som det bærende Midt-fynsk; fra nogle Mil Vest for Odense, i hele Indfyn og om til Store Bælt fra Hesselager og ud paa Hinsholmen tales det. Det staar Skriftsproget nærmest; der er noget Stød i det.

Den ældste aandelige Vækkelse i Fyn var Pietismen, baaret frem i mild Form af Præsteslægter som *Boesen* og *Balslev*, og Vejen var ikke lang herfra til den milde Grundtvigianisme. En af dens første Mænd var Gaardmanden *Christian Larsen* fra Hinsholm, der var en følelsesfuld Mand, som græd, naar han talte om sine Idéer, men samtidig havde han praktisk Dygtighed og blev Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling.

To »indvandrede« betød dog endnu mere for Grundtvigianismens Vækst: den veltalende Præst *Vilhelm Birkedal* i Ryslinge og den urolige Tybo *Kristen Kold*, der vakte Fynboerne til Fædrelandsfølelse, til Interesse for Samfundsforhold og til religiøs Fordybelse. Dertil Fynboerne selv, den glade og gavmilde Lægprædikant *Peter Larsen Skræppenborg*, der gerne sang af sine Lungers fulde Kraft, og *Mads Hansen* fra Hunstrup, mindre vel for hans Sange, der er en køn Efterklang fra større Digtere, end for hans Arbejde for at højne sin Stand. Han sang bag Ploven, digtede medens han tærskede.

Uden Fyn var Folkehøjskolen aldrig blevet til. Men denne aandelige Fremgang bares oppe af de lykkelige Tider midt i forrige Aarhundrede, da Velstanden steg fra Aar til Aar, fordi Foldene blev større og Kornpriserne højere.

Da først Fynboerne havde nemmet Grundtvig, gav de sig helt. Saa rejste sig da Valgmenighedskirker, Friskoler og Forsamlingshuse rundt om, byggede for Bøndernes Penge, fyldte med Folk, der med lysende Øjne fulgte Ordets Forkyndelse, Manelserne til Fædrelandets Genrejsning og Folkets Genfødsel. Her skal Trykket lægges paa Friskolen. »En hvidkalket Stue med lange Borde og Bænke og blomstrende Pelargonier i Vinduene«. »Aabne Døre og aabne Arme, frodige Blomster og glade Børn, et sollyst og lykkeligt Sted var den gamle Friskole.« Og hvilken Idealitet hos Lærerne. Hans Nielsen i Stige hentede Græs fra Landsvejsgrøfterne til sine Køer

paa en Trækvogn; Konen skød paa, og de sang: »Jeg kører frem gennem Straalefryd.«

Fynbo er vor ældste betydelige Lyriker udenfor Salmedigtningen, *Ambrosius Stub*. Digtet »Du deilig Rosenknop« viser ham som Blomsterelskeren. Ogsaa hans Liv frembyder fynske Træk, han taler selv om sin »Finhed og Smidighed«, vi kan tilføje hans Evne til at lempe sig overfor, affinde sig med Skæbnen.

Typisk fynsk, lige ud af Almuen er *H. C. Andersen*, sikkert uden et eneste Blodtilskud udefra, hvad han saa end selv mente. Hver Fiber og Nerve i ham er fynsk. Den levende Fantasi, den lette Stemthed, det rige Lune, der er skælmsk og malende. Det skarpe Øje for de smaa Ting. Men uden den stærke fynske Vilje og Evne til ikke at give op, var han aldrig naaet frem. Hans første Eventyr er om den lille Idas Blomster, og Blomster er der med i mange andre Eventyr, og hans Lokaliteter har for en Fynbo noget særlig intimt: Skræppeskovene, der danner Sneglenes Verden, Hylden og Hegnenes hele Blomstermyldr, det hule Piletræ ved Vejen, som Sol-daten kryber ned i. Meget i Eventyrerne kan knyttes til Odense eller til fynske Egne og Gaarde, og i Romanerne »O. T.«, »Kun en Spillemand« og »De to Baronesser« er store Dele af Handlingen henlagt til Fyn. Hans sidste Digt er en Velsignelse over hans Fødeø:

Fyn, hvor jeg fødtes til Tankens Lyn
mellem vilde Roser og Humleluft,
velsignet dit Solskin, velsignet din Luft.«

En anden Skomagerson fra Odense, *K. H. With*, der endte som Overskoledirektør for Danmark, har skrevet Historien om Muse-familien i Rynkeby Præstegaard, men ogsaa Digte paa fynsk, hvis Tone er ægte i sin Blanding af Vemod og skælmsk Lune, og man kan endnu høre Fynboer synge den drøvelige lange Sang om »Haans«.

Hans Bysbarn af et yngre Slægtled, *Johs. Buchholtz*, er i Besiddelse af den gækkende, underfundige Humor, som hører Fynboerne til.

Det rige og varme fynske Maal, der i mangt og meget udtrykker det fynske Sind, er Baggrunden for tre af vore bedste Lyrikeres Sprogkunst. Svenborgdrenge *Johs. Jørgensen* elsker »Blomster og Frugter«, som han har kaldt en af sine Digtsamlinger, og bedst har han hygget sig i sin Moders Have. Det sjælfudt enkle og derfor ophøjede har han arbejdet sig frem til, det paa een Gang vege

og mandigt viljestærke hos ham er nok fynsk Islæt. Skønt han er Skippersøn og har skrevet »Barken Marie af Svendborg«, mærker man dog ikke megen Havluft hos ham. Havluften møder os derimod hos en anden Skippersøn fra samme By, *Niels Møller*:

»Nu brøler de bjerghøje Vover med kogende Skum paa Tind,
og Stormen suser derover, en tudende, saltbitter Vind,
og Himlen er hegnet og lukket og uvejrsvanger og mørk,
og Stjærnernes Lys er slukket over Havets fygende Ørk.
De skrider, de vældige Bølger, de højner sig mod min Baad,
som glammende Ulve de følger og knejser med krummende Braad.
Det ryger med Regn og med Fraade, det hvisler i Rigg og i Tov,
det sukker i Angst og Vaade fra den høje huggende Bov.«

En Landkrabbe er derimod *Sophus Claussen* fra den fynske Ø Langeland. Han skued kun ud over Havet fra Næsset, hvor Bølgerne dør i det hvide Sand, skønt han ser, at havindlullet ligger hans Land, fladet i Øer og tunget i Næs. Han mener netop, at det sortblaa Hav, som gør Kysten vaad, har blødet Racen, som bor derpaa, gjort os milde til Latter og Graad. Men fra Stranden vandrer han ind til Valmuer, Kløver, Pile og Tjørn, røde Roser og Æbler, altsammen rigtig fynsk.

Først af alle Bønder i Danmark spillede Sydvestfyns Landboudom Dilettantkomedie, og de fik senere deres egen Skuespilleverandør i *Peder R. Møller* fra Vester Skerninge.

Musikken sidder Fynboerne i Blodet. I mere civiliserede Tider dannedes landlige Musikforeninger, hvori man drev det til at give Ouverturen til »den Stumme i Portici«. Rundtom var der fortræffelige Musikere. Folk var andægtige, naar *Chr. Larsen* fra Bellinge spillede af den højere Musik. »Jeg ser og hører endnu for mig, med hvilken Alvor og Kærlighed mine Landsmænd øvede Musikken«, skriver Carl Nielsen.

Den store Komponist, Musikantdrengen *Carl Nielsen* fra Nørre Lyndelse, har tegnet sig selv og sin Baggrund i den henrivende Bog om hans fynske Barndom. Uden Fyn vilde han ikke være naaet frem til det han blev. Han har komponeret »Det fynske Foraar«. Han havde Fynboens omgængelige Væsen og lyse Munterhed. Helge Rode har sagt: »Danskerne er en Nation i Dur, vistnok fremfor alle, og Fynboerne er det i særlig Grad. Carl Nielsen var Dur i den store Stil. Dur ikke blot som Udtryk for Munterhed, men som bærende Kraft fremad og opad til den høje Sfære, hvor Sorg og Glæde forenes

i en Alvor, der ikke er af denne Verden.« Bag al Skæmt ligger det dybere Sind, Blandingen er dansk, den er i udpræget Grad fynsk.

Et af de ældste Bidrag til dansk Kunst i egentlig Forstand er givet af Maleren *Jens Juul*, en Degnesøn fra Balslev. Det smagfulde, lidt bløde, kvikke i hans Kunst, det let forelskede, elskværdige, gæstfri ved hans Person, det er Fyn. Til de ældste danske Landskabsmalerier hører hans Billeder fra Hingsavl. Sammen med ham repræsenterer *Dankvart Dreyer* fra Assens Vestfyn i vor Kunst; de store Bakkedrag i disse Egne, det dybe grønne mod det lyse Poppelløv, de røde Tage i den lille By med Bæltet bag, Dysserne paa Brandsø er hans Omraade. Havde han haft den fynske Viljekraft, havde han ikke ladet sig kue. Det er altid Sommerbilleder, men hans Sind havde ikke Sommerfriskhed. *Julius Paulsen* fra Odense forekommer fynsk ved det stemningsfulde i hans Kunst.

Indenfor Malerkunsten betyder »Fynboskolen« et Gennembrud i vor Kunst i Retning af Sanddruhed, Storsyn og Naturalisme i dybere Forstand. *Peter Hansen* fra Faaborg skildrer i lysmattede Billeder baade Hjemmets Tryghed og de gyldne Marker. Den samme faste Tilknytning til Familielivet findes hos *Fritz Syberg* fra Faaborg, der iøvrigt især i sine Tegninger har gengivet det fynske Landskab under det skiftende Vejrlig. Fart og Friskhed i Gengivelsen af baade Havet og Landskabet møder man hos den noget yngre Svendborg-Maler *Niels Hansen*. *Paul Christiansen*, som havde en mangeaarig Kamp at bestaa, før han blev anerkendt som en af vore karakterfuldeste og selvstændigste Malere, hører ligeledes til Skolen.

Ogsaa paa andre af Aandslivets Omraader har Folk fra vor Ø ydet en Indsats. Allerede den første humanistiske Videnskabsmand i Danmark er udgaaet herfra, *Claudius Clavus*, der fødtes 1388 i Sallinge. Han drog udenlands og blev berømt som den første, der kortlagde og beskrev de nordiske Lande.

Indenfor Videnskaben har en Række Mænd vist Fynboernes Evne til at tænke og udtrykke sig klart, til at bygge op med Fantasi og dog bevare det nøgterne Syn paa Kendsgeneringerne.

At Danmarks ældste Botaniker maatte blive en Fynbo, er næsten givet: Den gamle *Peder Kylling* paa 1600-Tallet havde den fynske Blomsterglæde. Den fynske Humor kan vi kende hos den unge *Jakob Birkerod* i Odense, der 1720 ledsagede Povl Vendelbo Løvenørn paa en Sendefærd til Sverige; i sin Dagbog faar han Lejlighed til at slaa sig løs. Hos Filosoffen *Eilschouw* fra Midten af 1700-Tallet møder vi den fynske Kvikhed, Vilh. Andersen siger om ham: »Han

er galant helt ud i Grammatikken.« Det er rigtig fynsk, at han opfører. »Fornøjeligheden som en af vore Pligter mod Gud«; han har Evnen til at finde det lyse i Tilværelsen, han vil ogsaa galant gøre Kvinderne delagtige i Aandslivet.

Fra Sanderum, den første By udenfor Odense, stammer Sprogforskeren og Historikeren *Niels Mathias Petersen*, sikkert den Mand, hos hvem de ædleste Elementer i den fynske Karakter var forenede: videnskabelig Sans og brændende Fædrelandskærlighed, en Aandsfuldhed, der ofte blev til Dybsind, en let rørt Følsomhed, en smidig Evne til at sætte sig ind i andres Tankegang, en Retsindighed, der søgte at trænge ind til Kernen af Menneskene og dømme dem derefter, en vemodig Mildhed overfor Tilværelsen. Nabsognet, Brændekilde, er Fødested for *Rasmus Rask*, en af Grundlæggerne af den moderne Sprogvidenskab, Søn af en Skrædder og »klog Mand«. Paa hans Grav blev sat de Ord, han selv har udtalt: »Sit Fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette«. Som Dreng besad han efter Skolens Vidnesbyrd: »Munterhed uden Vildskab, Frihed uden Næsvished; han hørte med Begærlighed, svarede med Forstand, spurgte med Skarpsindighed.« Som en ægte Videnskabsmand »gik han selv op i Alterflammen«; større som Forsker, men mindre som Aand end Vennen N. M. Petersen. Den germanske Lydforskydning var allerede 150 Aar tidligere ved at gaa op for Præstesønnen fra Sønder Broby, *Erik Pontoppidan*. Faa tænker nu paa, at han har skabt danske grammatikalske Benævnelser som Navneord, Bindeord, Byde-maade, Binde-streg, Spørgsmaalstegn. Hans Udtale har været fynsk. Fra Nystrup i Ørsted Sogn stammede den mangesidige Skribent *Rasmus Nyerup*, en Gaardmandssøn, hvis største blivende Fortjeneste er selvanden at have grundlagt Nationalmusæet. En ualmindelig fordringsløs, varmhjertet, elskværdig og flittig Mand, der kunde brede Lune og Ynde selv over trivielle Æmner. Et fynsk Træk er det, naar det fortælles om ham, at han endnu som gammel Mand glædede sig som et Barn ved om Foraaret at plukke Blomster paa Grøftekantene. Herremanden *Vedel Simonsen* var Sønnesøn af en fattig Dreng fra Ejlskov, der blev Landsdommer i Fyn. Han var en uegennyttig, beskeden, hjælpsom, arbejdsglad Mand, der i romantisk poetisk Aand syslede med Historien og drog mangfoldige Kilder frem til Kundskab om Fyns Fortid. Det dæmrede for ham, at Oldtidens Lævn kunde henføres til en Sten-, en Bronze- og en Jernalder.

For mange Studenter i Midten af 19. Aarhundrede fik Filosoffen *Rasmus Nielsen* fra Rorslev stor Betydning. En ægte Fynbo — med

Interesse for alt, hvad der var af Aand, med Evnen til at smyge sig om andres Læresystemer og nære sit Væsen med dem, sprudlende Fantasi, rigt Lune, æggende Veltalenhed, der understøttedes af en levende Mimik og straalende Øjne i et groft skaaret Ansigt. Nu er hans sidste Discipel vistnok død. Arkæologen *H. N. Rosenkjær* fra Kirke-Søby var Hyrdedreng, Tjenestekarl, Murer og Væver før han som trediveaarig satte sig paa Skolebænken og blev Lærer og siden Videnskabsmand, der granskede »det underjordiske København« for at se, hvad de skjulte Jordlag kunde fortælle os om Byens Fortid.

Husmandssønnen *H. P. Steensby* fra Skamby Sogn blev Geograf og viste den eskimoiske Kulturs Afledning fra den indianske, men samtidig bevarede han den inderlige Forbindelse med sin Hjemegn, og naar den lærde Professor kom hjem fra sine Udenlandsrejser, satte han sig til at malke sin Moders Køer.

Sansen for Sammenhængen med vor Fortid møder vi hos Gaardmanden *Rasmussen Søkilde* i Fleninge og Lærer *Jørgensen* i Kistrup, der gravede Fortiden ud af Arkiverne, og hos Friskolelærer *Rasmus Hansen* i Vejstrup, der har fortalt Traditionen fra sit Fødesogn Gudme og givet sin egen Tids Historie set gennem en menig Soldats Opfattelse paa en næsten gribende Maade.

Lad os til sidst se paa Fynboernes Virken paa praktiske Omraader. Ungdommens Trang til fysisk at røre sig blev i 1800erne imødekomet gennem Sløjd, Gymnastik og Skytteøvelser. De slanke fynske Soldater — Fynboerne er efter Rekrutmaalingerne de højeste i Landet — er de første herhjemme, naar det gælder Legemsøvelser eller Skydning. »Adræt« og »Konduite« er fynske Gloser. De gaar baade paa Opvakheden og paa den fysiske Bevægelighed. Det ungdommelige, Overskuddet af fysisk Kraft, kunde godt falde i Traad med de høje aandelige Maal, der blev stillet Folket for Øje. Begrebet »det menneskelige«, omfatter begge Sider af Livet. »Et jævnt og virksomt, muntert Liv paa Jord«, disse Grundtvigs Ord blev forløsende for Fynboerne. Det hævnede sig ikke, at de fik Øjet i Vejret fra Mulden; ogsaa deres praktiske Sans blev skærpet.

Allerede langt tidligere møder vi denne Raskhed. En af vore ypperste Søhelte, *Søren Norby*, var Fynbo, og hans Hurtighed og Humor og hans i en grusom Tid milde Sind kan maaske skrives paa hans Landsmandsskabs Regning.

Fra Assens kom *Peter Willemoes*, der ved sin Raskhed, Uforfærdethed og sin tidlige Død er blevet den ideelle nationale Søhelt.

En rask og vaagen Skippersøn var *Rasmus Ærreboe*, der blev Student og derefter 1703 Sekretær hos en dansk Gesandt i Rusland. Han viste sig kæk, snarraadig og aandsnærværende, ikke mindst da han 1713 blev sendt i en aaben Jolle fra København til Finland i et vigtigt Ærinde, medens Østersøen var fuld af svenske Skibe. Han viste ogsaa sit fynske Nemme ved sit fine Øre for det russiske Sprogs Lydforhold.

At Fynboerne deltog med Ære i de slesvigske Krige viser de fynske Dragoners Indhug i Slaget ved Slesvig og de nyborgske Jægeres Sejghed i samme Kamp, hvor »hverken Brand eller Kugler kunde fordrive dem«. Ved Isted faldt ca. 150 Fynboer af et samlet Tal paa 8—900, og af de 216 faldne under Kampene paa Als 29. Juni 1864 var 84 Fynboer.

Det højt udviklede Kvægbrug viser os Fynboerne som Praktikere, og som Eksempel paa den foretagsomme Fynbo kan vi nævne Husmandssønnen *Elias Møller* fra Diernæs, der tilgiftede sig Østrupgaard ude paa Sletten. Han inddæmmede af Odense Fjord 1100 Tdr. Land og gjorde dermed Begyndelsen til de store Inddæmningsarbejder i Nordfyn. Nu er hans Inddæmning udstykket til Smaamandsbrug. En Praktiker i en anden Retning, langt mere kendt, er Odenseboen *Tietgen*. Ogsaa han har som Barn drømt om Fremtiden. Mens H. C. Andersen svælgede i Teaterplakater, begyndte han som Dreng at spekulere i Silkeavl, samtidig med at han lærte sig Engelsk ved at opsøge engelske Sømænd i Odense Havn. Gennem hans energiske Vilje blev hans praktiske Instinkt omsat i Handling.

Kun faa Politikere hører hjemme i Fyn, men i Odense fødtes dog *I. A. Hansen*, der i udpræget Grad var anlagt til Politiker, og som ved sin Skarpsindighed og kritiske Sans naaede saa vidt, at han i Tiden mellem de to slesvigske Krige ved Siden af Monrad og Tscherning stod som Leder af vort Folketing. Hans Begavelse var maaske ikke mindre end disse to berømte Parlamentarikeres, men fortrykte Kaar i Ungdommen og Bristen paa en Dannelse, der svarede til Evnerne, gjorde ofte hans Skarpsindighed til Spindsfindighed, hans Kritik til Mistænksomhed, hans Grundighed til Smaatskaarenhed — og typisk fynsk er han ikke, selv om en Gang imellem i et løftet Øjeblik Følelse og Lune ogsaa kunde skimtes paa hans barske Ansigt. En Politiker af ægte fynsk Støbning er *Klaus Berntsen* fra Eskildstrup, først Friskolelærer i Højby, senere Statsminister, med den fynske Raphed og Smidighed. Andre fynske Egenskaber havde *Jørgen Pedersen*, Husmandsbarn fra Nørre Lyndelse, altid moderat,

den rette Forhandlingsmand. Han vidste, hvorledes Fynboerne skulde tages, idet han arbejdede »Fyns Tidende« op til at være deres Organ. Man kan godt ved Siden af ham stille Arbejderføreren, Malersvenden *Jens Jensen*, Søn af en Væver i Rørup. I hans yngre Dage kunde man beundre hans Ævne til afvekslende at opflamme og afdæmpe en Forsamling; senere hans Dygtighed til at lede Københavns Finanser.

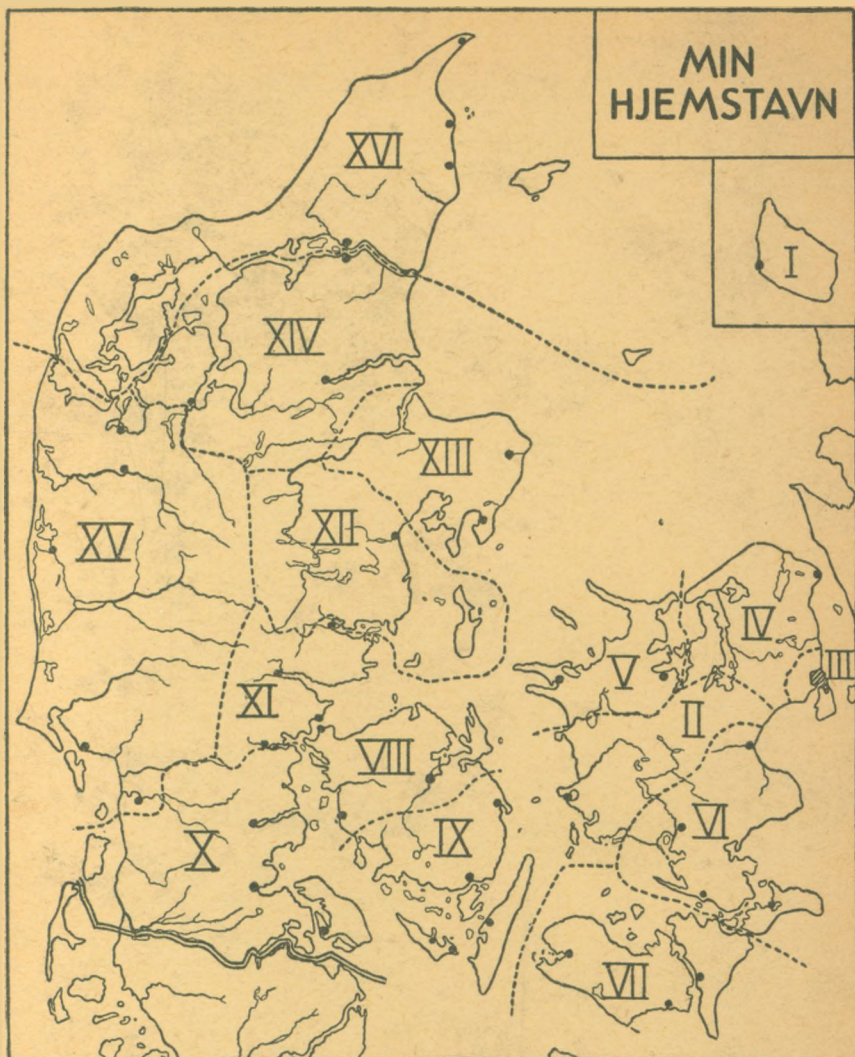
Det vil være naturligt at slutte med at se, hvordan et Par gamle Skribenter saa paa den Ø, hvor alle de her nævnte Mænd hører hjemme.

Fra gammel Tid synges Øens Berømmelse. En lille sjællandsk Poet, der 1706 foretog Rejsen tværs over Øen, synger: »Det hele Land ser ud ret som en Sommersal«. Han var rigtignok blevet noget oprømt af det stærke fynske Øl hos Præster og Forpagtere. Halvhundredre Aar forud bekender en anden lille Digter, Fynboen *Jens Sehested*: »Udvalgte Landskab, dejlig Fyn, Naturens Mesterstykke du glæder Hjærte, Sjæl og Syn og est saa manges Lykke.«

EMNEREGISTER

- Aadale 13 f.
Aase 15.
»Afrunden« ved Fuglevad Mølle 12.
Altertavler 49, 52.
Andelsforeninger 73.
Andersen, H. C. 108.
Assens 60, 90.
Assens Kirke 48.
Baaring Banke 12.
Birkedal, Vilhelm 107.
Birkerød, Jakob 110.
Bogense 94.
Brahesborg 59.
Bramstrup 60.
Brandpletter 39.
Bronzealderen 36.
Brænde Aa 13.
Buchholtz, Johs. 108.
Bymarken 63, 65.
Bystævnet 66.
Christiansen, Paul 110.
Claussen, Sophus 109.
Clavus, Claudius 110.
Cyprinaler 5.
Dallund 54.
Danehoffet i Nyborg 98.
Dreyer, Dankvart 110.
»Dyret« 12.
Dysser 33 f.
Døbefonte 48.
Fravdegaard 58.
Fugleliv i Haven 26.
Fugleliv paa Marken 23.
Fugleliv i Skoven 27.
Fugleliv ved Stranden 28.
Fugleliv ved Vejen 23.
Gamborg 53.
Glamsbjerg Teglværksgrav 5.
Glavendrupstenen 41.
Glimmersand 4.
Gravminder i Kirkerne 52.
Grevefejden 101.
Gummerup, Landmaalergaarden 69.
Gyldensteen 54, 59.
Hagenskov 41.
Hansen, Mads 107.
Hansen, Niels 110.
Hansen, Peter 110.
Harreslevgaard 54.
Herregaarde 53.
Hindsgavl 41, 53, 59.
Hollufgaard 58.
Hverringe 59.
Interglacialtiderne 5.
Issøer 10.
Istidens Aflejringer 5 f.
Jensen, Hans 114.
Jernalderen 38.
Juel, Jens 110.
Jættestuer 35.
Jørgensen, Johs. 108.
Kalkmalerier 50.
Kerteminde 96.
Kerteminde Mergelen 3.
Kildekalk 16.
Kirkeinventar 48.
Kirker 42.
Klostre 99.
Kold, Kristen 107.
Krængerup 59.
Kylling, Peder 110.
Købstæder 60.
Kokkenmøddingtiden 32.
Kørup 54, 58.
Ladby-Skibet 40.
Landboforeninger 73.
Landbrugsskoler 73.
Landhævning 17.
Landsbyer 62 f.
Landskabsformer 8.
Langby 63.
Langdysser 33.

- Langesø 54, 59.
 Larsen, Chr. 109.
 Lindved 54.
 Lundegaard 60.
 Lundsgaard 59.
 Margaard 54, 59.
 Middelfart 92.
 Moræneaflejringer 5, 9.
 Mulleruptiden 31.
 Munkebo Bakke 8.
 Møller, Niels 109.
 Møller, Peder R. 109.
 Nielsen, Carl 106, 109.
 Nielsen, Rasmus 111.
 Norby, Søren 112.
 Nyerup, Rasmus 111.
 Næsbyhoved 41, 61.
 Odense Aa 16.
 Odense Bys Udvikling 75-84.
 Odense, Eiler Rønnows Gaard 60.
 Odense, kulturelle Institutioner 87, 88.
 Odense, Næringsveje 84-87.
 Odense, Oluf Bagers Gaard 60.
 Odense, St. Hans Kirke 48.
 Odense, St. Hans Kloster 61.
 Odense, St. Knuds Domkirke 47.
 Odense, St. Knuds Kloster 76.
 Odense, Vor Frue Kirke 48.
 Overdrev 63.
 Paulsen, Julius 110.
 Petersen, Niels Mathias 111.
 Plantevækst 17—22.
 Plastisk Ler 4.
 Plateauer 10.
 Pontoppidan, Erik 111.
 Prædikestole 50.
 Randmoræner 8.
 Rask, Rasmus 111.
 Rosenkjær, H. N. 112.
 Rundby 63.
 Runddysser 33.
 Runestene 41.
 Røgle Halvø 12.
 Røgle Klint 4, 5, 6.
 Sandterrasser 16.
 Sehested, Jens 114.
 Simonsen, Vedel 111.
 Skovby Kirke 44.
 Skovsbo 54, 58.
 Skræppenborg, Peter Larsen 107.
 Skurestriber 7.
 »Sletten« 8, 9.
 Smeltevandsaflejringer 5 f.
 Stavnbaandets Løsning 67.
 Stenalder, den yngre 32.
 Stenalder, den ældre 17, 30.
 Steensby, H. P. 112.
 Stub, Ambrosius 108.
 Sulegaarde 69.
 Svenskekrigen 102.
 Syberg, Fritz 110.
 Teglværksler 10, 11.
 Terrænby 63.
 Tertiærtidens Aflejringer 3.
 Tietgen, C. F. 113.
 Toften 63.
 Tunneldale 7.
 Tungebækken 9.
 Tvevad 53.
 Tørvemoser 17.
 Udskiftning 68.
 Ulriksholm 59.
 Urnegrave 39.
 Vikingetiden 40.
 Voldsteder 41.
 Vædehede 10.
 Wedellsborg 54.
 Willemoes, Peter 112.
 With, K. H. 108.
 Ærreboe, Rasmus 113.



- | | | |
|-------------------------|-----------------------|--------------------------|
| I. Bornholm. | VII. Lolland-Falster. | XIII. Randers-Djursland. |
| II. Midtsjælland. | VIII. N.V.-Fyn. | XIV. Salling-Himmerland. |
| III. Købmandshavn. | IX. S.Ø.-Fyn. | XV. Vestjylland. |
| IV. N.Sjælland. | X. Nordslesvig. | XVI. N.f.Limfjorden. |
| V. N.V.-Sjælland. | XI. S.Ø.-Jylland. | XVII. Færøerne. |
| VI. Sydsjælland og Møn. | XII. Aarhusegnen. | |